

બે બાલ

ગીતોમા 'ગીત જાણની ગહેલી યુક્તિ મને જડી જ નથી' એવે એમા રહેલો રસ જ લૂટી ગયો નથી ઘણી વાર એનું બન્યું છે કે ઈર્ષ ગીત મને મધુર લાગે એમ કોઈએ ગાઈ બતાવ્યું છે ત્યારે તેમાથી રસ લૂની શક્યો છું ને પછી રહસ્ય પણ ખેંચી શક્યો છું કોઈ વાર હું પોતે જ સર ગણુગણી રમ્યો છું ને રસ અને રહસ્ય મને લૂટ્યા છે

આમા માણસની પાસેથી ભાઈ જુગતરામે આશીર્વાચનના બે શબ્દો ખીતા ખીતા માયા છે 'ખીતા ખીતા', કેમ કે મારા સમયની કિમતની તેને ખબર છે, શક્તિની મારી મર્યાદાની પણ ખબર છે

ખતા માયા છે એનો અર્થ એ છે કે હું ગીતાને આત્માનો શબ્દકોશ ગણું છું 'મજરી' પરી ગયી નથી શક્યો પણ મારી આખ તો બરોબર ફેરવી ગયો છું રચના મને ગમી છે મહેનત લેનારની તરી આવે છે અધ્યાયોમાથી જે તેમને લાગ્યું છે એ પોતાની દબે ભાઈ જુગતરામે ગાયું છે 'મજરી ની પ્રસ્તાવનાઓ, પછીનો શબ્દકોશ અને ગીતાવાદ કે અનાસક્તિયોગમાથી ચૂટી કાઢેલા પ્રાસંગિક શ્લોકો અને ગીતાના પ્રાસંગિક શ્લોકો અભ્યાસીને મદદરૂપ થાન એમ છે.

ભાઈ જુગતરામની મજલ પૂરી નથી થઈ બાર અધ્યાય લગી પહોંચ્યા છે આપણે આશા રાખીએ કે તે મજલ પૂરી કરી શકશે

આમી મજરી પછી મામસાહેબની 'બે કેરી' સારું લખેલા ગાંતો પણ જોશ છે એ રીક થયું છે.

અભ્યાસી એટલું પણ યાદ રાખે કે ભાઈ જુગતરામ, ગીતાને જેવી જાણી છે તેની અમનગા મૂનારા છે, ને તેમાથી મળતી દૃષ્ટી અખડ ધારામાથી પાન ઝગારા થેડામાના એક છે એટલે 'મજરી'ને સૂઝવા માટે જાર એ તો ગીતાને અનુમતું અનાસક્ત કર્મ આચરવું હોય અથવા એના મનને મારું પુષ્ટિ મેળવી હોય તો જ 'મજરી'ને અડે /

‘મંજરી’ના મૂળિયા

હું કોઈ કંઈ નથી ભાષ્યકાર આચાર્યેનિ ચરણે પશુ બેઠો નથી
પશુ બાળપણથી ગીતા ઉપર પ્રેમ ધરાવતો આવ્યો છું

પિનાશી ગુજરી ગયા ત્યારે હું નવ વર્ષનો બાળક હતો એમણે
મારે માટે શો વારમો મૂક્યો તે હું શુ સમજું ? પણ એમની પૂજા
મજબૂતાને હું માનીક બની બેઠો તેમાના દેવાને કેટલાક વર્ષ પૂજી અચી”
છેરટે છોડ્યા પણ તેમા એક ગીતાનો ગુટકો હતો તે મને વાગી
રહ્યો પહેલા એનો સમજ્યા પિના પાક કરતો નિશાળમા સસ્કૃત
ચાલવા લાગ્યું તેમ તેમ એના શબ્દો ધીરે ધીરે પોતાના અર્થો પ્રગટ
કરના લાગ્યા

માતા અભણ હતી પણ કોણ જાણે કેમ, તેને ગીતા ઉપર
અઘોરિક લક્ષિત હતી ગીતા વાચવા ખાતર એ ગૂજરાતી બારાખડી
શીખી હતી તેને ગૂજરાતી ભાષાન્તર એક એક અક્ષર છૂટો પાડીને રોજ
વાચતી મારા બચપણમા હું જોતો જગતમાં સૌને સૌના મનના કંપેવા
દુખ હોય જ છે તેને પણ પોતાના હતા ગીતા વાચે તેમ તેમ તે
દુખો છાતીમાંથી ઊભરાતા અને આપમાંથી ટપકી ગીતાજીને નવકાનના
એ પરિજ દશ્મથી મારો ગીતાપ્રેમ સારી પેઠે સીચાયો છે

આગળ જતાં થોડા વર્ષ મુબઈમા રહ્યો ત્યા પ્રખ્યાત ભગવદ્ગીતા
પાઠશાળાની ખગર પડી અને સદગત નરહર શાસ્ત્રીનાં પ્રવચનો સાંભળ્યા
ગીતાના ભાષા અને ભાવ સમજવામા ત્યાં મને સારી મદદ મળી

હું જુનાનીના ઊમરામા પેસતો હતો એનામા મને એક તરુણ
સાધુ મળ્યો એના કાન્તિમાન ચહેરામાં તેની નાનકડી દારી વૈરાગ્યની
અદ્ભુત છાયા પાથવતી હતી તેને એટની નાની ઉમરમા મહારાષ્ટ્રના
જહાલ પંથના પ્રરપતિહોના લાડપ્રેમ સંપાદન કર્યા હતા. એ દિમાલયના

પરંતોમા ઇમણુ કરીને તાજે તાજે નીચે જતરી આ-યો હતો એના મુખમાથી ગીતાની અને દેશભક્તિની વાતો તાણાવાણા રૂપે વણાઈને નીકળ્યા કરતી હતી એ પોતાના હાથમા પોતાના એક દસ્તાવિખિત ગ્રંથનું પોટલુ લઈને ફરતા અને સૌને તેની વાત કહેતા થાકતા નહિ તિન મહારાજ તે ચરસામા તાજ ન મડાલેના છ વર્ષ પૂરા કરીને આવ્યા હતા અને તેમનો ગીતારહસ્યનો મહાન ગ્રંથ મરાઠીમા તાજે ન પ્રસિદ્ધ થયો હતો આ નૌજવાન સ્વામીએ તેનું ગુજરાતીમા ભાષાન્તર કર્યું હતું દરમ્યાન ગુજરાતીમા ખીજી એક ભાષાન્તર થયું અને તે પ્રસિદ્ધ પણ થયું તેથી આ તરુણ સ્વામીનો ગ્રંથન એમની પોટલીમા ન રહ્યો અને નજીકના મિત્રોમાં ન વચાચો પણ ખારા ઉપર એ પોટલીએ લીડી જાપ કોરી એ બધા પાનાં વાચીને હું ગીતાનું રહસ્ય સમજી ગયો એમ નહિ, પણ મેં ગીતાનો એક જીવંત ઉપાસક કેવો હોય તેનું દક્ષ પ્રત્યક્ષ દેખ્યું સ્વામી આનંદે મારા જીવન ઉપર મહુ મોટા ઉપકારો કર્યા છે, પણ તેમને જોઈને મારી ગીતાભક્તિને મળેલું પોણું એ સૌથી મોટો ઉપકાર માનું છું

સ્વામીએ ન મને કામસાહેબ કાલેનકગનો મનઘ કગવ્યો એમણે મને ગીતા કદી લાણાવી નથી, પણ એમના જીવનમા મેં હમેશા ગીતાની ન ઝાખી કરી છે ગીતામા જ્યાં જ્યાં ‘યુદ્ધ’ શબ્દ આવે છે ત્યાં ત્યાં ‘રાષ્ટ્રીય કેળવણી’ શબ્દો મૂકીને કાકાસાહેબની જીવન ગીતા હું હમેશા વાચતો રહ્યો છું એમની ન કૃપાથી આપણા યુગના ગીતાના એ મહાન ઉપાસકોના મને શ્રાવન થયા એક દિનોબાના અને ખીજા પૂન ગાંધીજીના બંને ગીતાને ‘ગીતાઈ’ અને ‘ગીતા માતા’ કહે છે, મોલે છે ત્યારે તેમની વાણીમાથી ગીતા ન નવ નવ રૂપે રહે છે, અને તેમની નાની મોની સર્વ કૃતિઓ ગીતાને જીવનમા ઉતાવળાના પ્રયોગો ન છે —

✓ દાડી કૂચની મૂળ ટૂંકડીને નાશિક જેલમા પૂરવામા આવી તે વખતે સત્યાગ્રહ આશ્રમના ભક્તહૃદય સંગીતશાસ્ત્રી સ્વ. પંડિત નાગયજી મોરેશ્વર

ખરેએ મને નાનો સરખો કવિ બાણીને માગણી કરી કે મારે તેમને માટે
નીના ઉપર, સત્યાગ્રહ ઉપર, ટૂંકામાં ગાંધીજીના તત્ત્વો ઉપર પદો રચી
આપના/એમણે તુલસી, મુરદાસ, કબીર, મીરા, નરસિંહ આદિ જૂના
ભક્તકવિઓના પદોને આગમમાં અને દેશમાં લોકપ્રિય બનાવ્યા છે પણ
તેમને સંતોષ થતો નહોતો ગાંધીજી જે તત્ત્વો રજૂ કરી રહ્યા છે તે
જૂના છતાં છેડ જ નવાં છે

ભક્તિનાં જૂના પદોમાંથી ગાંધીજીની નવી ભક્તિની આડકતરી
સૂચના તો મળે છે, પણ તે કેટલી બધી આડકતરી? એથી જીવને સંતોષ
કેમ વળે?

‘હરિનો મારગ છે શરાનો, નરિ કાયરનું કામ જોને’

કાયરતાની ક્ષણોમાં એ ભજન માણસને બળ આપે છે ખરું પણ
‘હરિના મારગ’નું સ્વરૂપ આપણા આનું જીવનની ભાષામાં કેઈ કવિ
ચીતરી આપે તો આપણને કેટલું વધારે સમાધાન થાય?

ગાંધીજી મહાન સત્યાગ્રહી થોડા રહ્યા એમનું જીવન એક સતત
આનંદ મહાભારત યુદ્ધ જ છે યુદ્ધમાં જ્યારે ઇશ્વર કૃપા વરસાવે ત્યારેયે
તે ગીતાનું સ્મરણ કરે છે અને આકરી અગ્નિપરીક્ષા કરે છે ત્યારેયે
ગીતા માતાનું જ શરણ શોધે છે —

મુરદુ તે સમે જૂતા લગાલામો જયામયો ।

તતો યુદ્ધાય યુદ્ધસ્વ નૈવ પાપમગપ્સ્યસિ ॥

ઇશ્વરકૃપાના રૂડા દિવસોમાં આદર્શ નગરો પડવાનો તબક્કો રહે
છે ગાંધીજી દિનપ્રતિદિન ગીતામાંથી સ્થિતપ્રજ્ઞ પ્રકરણનો પાઠ કરે છે

“વૈષ્ણવ જન તો તેને મ્હોળે, જે પીડ પરાઈ બાળે રે”

આ નરસિંહ મહતાનું ભજન તેમને અત્યંત પ્રિય છે, મ જ તેમાં
એમ ॥ આદર્શનું વર્ણન છે

મોગી ॥ મહિન કાગમાં તેઓ રાજ આવ નીનો ગાય છે

૧ હરિને બજતા હજી કોઈની લાજ જતા નથી જાણી રે,

જેની સુરત શામગિય નય નદે વેદ વાળી રે

૨ સુનેરી મૈને નિર્મલ કે બલ રામ
અપ બન, તપ બત, ઔર બાહુ બલ,
ચૌથા હૈ બલ દમ,
સરકિશોર કૃપાસે સમ બલ,
હારે કે હરિ નામ ।

૩ રધુવર તુમકો મેરી સાજ,
સદા સદા મૈ સરન તિહારી,

તુમ બડે ગરીબનિનાજ —રધુવર૦

આ મૃત્યુ સસારસાગરમાં સત્યાગ્રહી લકતોને ભાગે કઠિન કસોટીનો કાળ જ વધારે હોય, તેથી આશ્રમ ભજના-લિખા આ ભાવના પદો જ નિશ્ચય છે, અને ગાંધીજીને પણ તેવા પદો જ પ્રિયમાં પ્રિય છે

એ ગાતી વખતે એમના મનમાં હરિભજનની કઈ કલ્પના રમતી હશે ? રામનામના બળની કઈ કલ્પના હશે ? જૂના પદોના શબ્દોમાંથી એ કલ્પનાઓ સીવેસીધી જાગૃત નથી થઈ શકતી તેથી પડિતજીને નવી ભાષામાં નવી ભક્તિને નવા ગીતોમાં નવી ગીતાને દોષ હિતારી આપે એ જોઈતું હતું ગાંધીજીએ ‘મગળ પ્રભાત’માં એકાદશ વ્રતોનો વિસ્તાર કર્યો છે એ બધું જૂના પદોમાં કેવળ બીજ રૂપે જ છે તે ગાતા પદો પણ પડિતજીને જોઈતા હતા

✓ ત્યાર પછી તો ચૌદ વર્ષ વીતી ગયા છે પડિતજી પોતે પણ વિદેહ થયા છે, પણ એમની માગણી મારા હૃદયમાંથી દહી ખસી નથી એક ધર્મ-નસલ રૂપે તેને હું મદદ સેવતો રહ્યો છું કારાવાસોના દિવસોમાં તે વિશામાં કઈક નઈક પ્રયત્ન કરતો રહ્યો છું

✓ ૧૯૪૨ની વાત વખતે ત્રિપુર જે-મં બે નર્સ રહેલો તે દરમિયાન રાષ્ટ્રભાત કરી હતી ગીતાના ત્રણ અધ્યાયો સુધી પહોંચ્યો હતો પછી વળી ચાકયો વર્ષો સુધી થાક કેમે કર્યો જિતરે જ નહિ ૧૯૪૨માં વળી જે-વ મળી કનમ લઉ લઉ ને હોંટ મૂકુ આત્મા પ્રસન્ન થાય એવી લીડીઓ જિતરે જ નહિ એવામાં પૂ. ગાંધીજીએ ૨૧ દિવસના ઉપવાસ

આદ્યો તેથી પ્રેરણાને મેં પણ ૧૪ ઉપવાસ કર્યાં એ દિવસોની આનંદમય શાન્તિમાં ગીતા માતાને પાછી મળી ફૂટવા મડી લગવાનના અનુભવથી બાર અધ્યાય સુધી પહોંચ્યો છું જેના અધ્યાયો થયા છે, તેમાં એ બધા ભાવો હજી સ્પર્શ્યા વિનાના રહ્યાં છે તક મળતા કોઈક દિવસ આદરેલું પૂરું કરવાની અભિલાષા છે, પણ તે દેવાધીન હોવાથી, આપું હમણાં જ પ્રકાશિત થવા દઉં છું /

૧. આ ગીતમંજરીઓ અતિ ઝીણી છે તેની મહેક પણ જગ જોટલી જ છે ગીતાના સંદેશનું ચિન્તન કરું છું ત્યારે કઈ કઈ નવ ભાવો તેમાંથી ફૂટતા લાગે છે પણ મારું કવિના-ઝરણુ ક્ષીણ નથી તે આ મહાકાવ્યને હિસાબે ધીમું પડે છે અને એ મારાં ભાવોને ભારા પૂરી પાડવામાં અસક્ત થાય છે વળી મારું જીવનઝરણુ પણ મદરહુ જીવનમાં ગીતા પૂરા જોરમાં ગીતરી ન હોય, પછી ગીતમંજરીઓ જોગમાં કેમ કરીને ફૂટે ?

જાના જેવી છે તેવી આ મંજરીઓ લગવાનના ચરણમાં નિવેદન કરું છું/થ તેણે જ નથી ગાયું ? —

“પત્ર, પુષ્પ ફળ, આપું પાણી,

પ્રેમ સહિત પ્રેમીજનઅર્પિત,

આરોગ્ય હું અમૃત ગણી ’

૧૯૪૪નો સ્વાતંત્ર્ય દિન

જીગતરામ દવે

તા ૩ — કામસાહેબની ‘બે કેરી’ નાટિકા માટે મહુ વર્ષ પહેલાં મેં ગીતા રચી આપેલાં તે પણ આ પુસ્તકમાં જોડી દઉં છું (મંજરી ૬૧ થી ૬૮) એ ગીતોના અર્થમાં પણ ગીતા જ લખાયેલી છે.

અર્પણ
ગીતાપ્રાણ સ્વામી આનંદને

ચોજના

✓ પ્રત્યેક ગીતમજરી ગીતાજના કાઈ ને કાઈ શ્લોકની દાડલીમાંથી ફેરેલી છે.

અગાસવિત્તયોગ અને ગીતાબોવ મા પૂ. ગાંધીજીએ કરેલા રપબ્દી કરણોમાંથી પણ ગીતો માટે પુષ્કળ સૂચનો મળેલા છે.

✓ તે ઉપરાંત એવી યે ઘણી અસરો ગીતોના મૂળમાં હશે, કે જે ક્યાંથી આવી એ કોણ કહી શકે ? ગીતા કઈ કેવળ પુસ્તકોમાં થોડી જ પુરાયેલી છે ? અથવા તે મહાત્માઓના જીવનમાં જ અગદ ધાપ છે એવું પણ થોડું જ છે ? ગઈ કાલે જ પેલા રાનીપરજ ડોસા સોમલા કાકા શુ ગીતા જ બોલ્યા નહોતા ?

વૃદ્ધાવસ્થાની હાથા હવે એમના ઉપર ફરી વળી છે ગાત્રો જર્જરિત થયા છે છતાં તે કર્મખેગ છોડતા નથી છોડાની એમને મજા જ મથી છોડામાં કંઈક મુખ્ય છે— મજા છે એવી પાપી કરપના એમને સ્પર્શ જ નથી હાથમાં દોદાળી કે નાતરડી કે કુહાડી— કઈ ને કઈ હોય જ ઘેર બેઠા હોય તો શણુની દોરડી ભાગે અથવા ફાટેલી ગોદડીને થીંગડું મારવા નમગે.

મે કહ્યું “ કાકા, હવે અમથા થઈ હવે દેહને તાંદી ન દો, અને ભગવાનનું ભજન કરો ”

ડોસા બોલ્યા “ આ યે ભજન જ છે ને ? ભજન કઈ મોટે બોલીને ધાપ ? હાથપગ ચાલે ત્યાં સુધી આ જ ભગવાનનું ભજન તે પિના પેટમાં અન્ન નાખીએ તે યે ન પચે અને ભજન કરીએ તે યે ન પચે ”

મને ગીતાવચન યાદ આવ્યું

સ્વર્કર્મણા તમભ્યચ્ચ સિદ્ધિં વિન્દતિ માનદ ॥

આ વચનનું વધારે મારું પ્રિવેચન મને જીજ્ઞે કયા મળવાનું હતું ?
અને ડોસની વણી પણ અર્ધ પણ વિદ્વાનને મુખે શોભે એવી સરસ મરી
પડી, મરણ કે તે આખા જીવનભરના કર્મયોગમાથી ઉદ્ધતી હતી

દરેક ગીનના લાવને પુષ્ટ કરતી આ મધી વસ્તુઓ તે તે ગીનની
આવે જ છાપી છે, જેથી તેના પ્રમનમા ગીતો વાચવા પ્રિયારવાની
અરગતા થાય

ગીતોના રગ કેઈ નિશ્ચિત ચોખ્ખાના ન હોવાથી ગાનારાઓને તે
મેળવતાં તકનીક પડશે, એ જાણું છું પણ દેશી દાળોના જાણકારોને
શબ્દો પોતે જ યોગ્ય રાગ ઉપર દોરી જશે એવી આશા છે લખતું
સૂચન મરાવી આપે એવા પ્રસિદ્ધ પદોની વીગીઓ આપી છે તે પણ
કેઈ મરદેષ થશે /

શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	મંજરી	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૯	૯	૭	ધરીરા મ	ધરીરા મા,
"	"	૯	સુદ્ધ	સુદ્ધે
૫૧	૨૪	૪	થયેા	થયેા "
૬૫	૭૮	૩	ખીનું	ખીન
૭૧	૩૦	૫	જતી	જન
૯૧	૩૯	૪	અંત	અ તા
૯૧	૪૧	૧૨	ધ્રુવ	ધ્રુવ
૯૧	૪૧	૧૮	કાયર જીવડા	કાય જીવડા
૧૦૨	૪૩	૧૦	સા	સાત્રોષ
૧૧૫	૪૭	૮	ધનને	ધન ને
૧૧૯	૪૯	૭	વ્યાપે	વ્યાપે
૧૨૯	૫૨	૧૭	સહજ	સહજ

અનુક્રમાંલિકા

મે યોગ્ય	માધીય	૩
'મજરી'ના મૂળિયાં	.	૪
યોજના	.	૧૧

અધ્યાય ૧ થી

૧ ધર્મક્ષેત્ર કુક્ષેત્ર	.	૧
૨ યનગનાટ	.	૩
૩ નિરાશા	.	૫
૪ ધર્મપિપાસા	.	૭

અધ્યાય ૨ થી

૫ શિષ્યમાન	.	૬
૬ રોગ્ય શુ ને અરોગ્ય શુ ?	.	૧૧
૭ મૃત્યુ વિઠ આત્મનાશ	.	૧૫
૮ યોગની શુદ્ધિ	.	૧૭
૯ સમતા યોગ	.	૧૯
૧૦ કૌમલ્ય યોગ	.	૨૧
૧૧ યોગી અને ભોગી	.	૨૩
૧૨ આત્મરત્ના તોફાન	.	૨૫
૧૩ સરસ રસ	.	૨૭
૧૪ મહારમ	.	૨૯
૧૫ ક્રિયાત્રય	.	૩૧
૧૬ પુષ્પિત ભાષા	.	૩૪

અધ્યાય ૩ થી

૧૭ ડામાડોળ	.	૩૭
૧૮ સાધાચાર અને મિથ્યાચાર	.	૩૯
૧૯ કર્મયોગ	.	૪૧
૨૦. સદ્-જ્ઞ યજ્ઞ	.	૪૪
૨૧. ચોર	.	૪૮
૨૨. જીવનચરિત્ર-ચક્ષુષ્ય	.	૫૧

૨૩. જીવનચરિત્રો-ચક્ષુશ્ચંદ્ર	૧૦	૫૩
૨૪. નિઃસ્વાર્થ યોગ		૫૫
૨૫. મોહાતુ માહાત્મ્ય		૫૮
૨૬. આત્માનો અવતાર		૬૧
૨૭ બાળાબોળા		૬૨
૨૮. શુદ્ધિભેદ		૬૫
૨૯ પૂરાનો ધર્મ		૬૭
૩૦ સ્વમાતા તેવો સ્વધર્મ		૭૦
૩૧ શિરસાદે સ્વધર્મ		૭૩
૩૨ પાતક ધર્મ પરાયો છે		૭૫

અધ્યાય ૪ મો

૩૩ અવતાર		૭૭
૩૪. કર્મકોશ નહિ, પણ કર્મયોગ		૭૯
૩૫ જ્ઞાનની ખેતી		૮૨
૩૬. જીવનયુદ્ધ		૮૪
૩૭ જ્ઞાનામિ		૮૬
૩૮ આકાશીનું મૂલ્ય		૮૮

અધ્યાય ૫ મો

૩૯ સ્વરાજ્ય દાન		૯૧
૪૦. સમતા		૯૩

અધ્યાય ૬ મો

૪૧ આત્મોદ્ધાર		૯૫
૪૨ ચિત્તનો દીનો		૯૮
૪૩ યોગગ્રંથ		૧૦૨

અધ્યાય ૭ મો તથા ૮ મો

૪૪ મહિમાન		૧૦૮
૪૫ અંતઃપ્રભાવ		૧૧૧
૪૬ આત્માથી પણ અંકકા		૧૧૩

અધ્યાય ૯ મો

૪૭ દીગે પુરુષે		૧૧૫
૪૮ પત્ર પુરુષ		૧૧૬

અધ્યાય ૧૦ મો

૪૯. બનવાનની બાપા	૧૧૯
----------------------------	-----

અધ્યાય ૧૧ મો

૫૦ છોલી માત્રા	૧૨૩
૫૧. ફવાનો દેડકો	૧૨૫
૫૨ વિશ્વમૂર્તિની આસતી	૧૨૮

અધ્યાય ૧૨ મો

૫૩ ગોપાલભક્તિ	૧૩૧
૫૪. વિરાટની ભક્તિ	૧૩૪
૫૫ સ્વદેશસેવા	૧૩૬
૫૬ ભગવાનની નૌકાઓ	૧૩૮
૫૭. મહાવાકાક્ષી	૧૪૨
૫૮, જીવનધાત્રા	૧૪૪
૫૯, જીવનકસોટી	૧૪૫
૬૦ એકગીન ગીતા	૧૪૮

‘બે કેરી’ નાટિકાનાં ગીતો

૬૧. અનુભવ	૧૫૨
૬૨. રાંકા	૧૫૪
૬૩. ખન્તાવો	૧૫૫
૬૪ મોટો તે ખોટો	૧૫૭
૬૫ પ્રજ્ઞા	૧૫૯
૬૬. સ્વર્ગનગરના યુસાફર	૧૬૦
૬૭ નરકનગરના યુસાફર	૧૬૧
૬૮ અમૃત	૧૬૩

મંજરી ૧૯ી ધર્મક્ષેત્ર કુરુક્ષેત્ર

[મન લાગે મેરો ચાર ફાંસી મે—ની લયમાં.]

ધન ઘોર ગજગ કુરુક્ષેત્ર વિષે—

આ ધર્મક્ષેત્ર કુરુક્ષેત્ર વિષે (ધ્રુવ૦)

પાંડવનાં હજી આ દિશ જોલટ્યાં, કાળા ધૌરવ સામી દિશે. ધન૦
જે ક્ષેત્રે દોઢ પુરાણ કાળે, દેવ દૈત્ય ઝૂઝ્યા રીસે. ધન૦
જે ક્ષેત્રે શ્રી રામે છેઘાં, રાવણનાં ખળ શીથ થશે. ધન૦
જે ક્ષેત્રે પ્રહ્લાદ ઉગાર્યો, કૂર પિતાથી નરસિંહે. ધન૦
એજ ક્ષેત્ર મહોં પુનરપિ પાંડવ, ગાંડિવ તાણી શર વરસે. ધન૦
રંગ ધનંજય! શો લયશે લય ? ધર^૧ જેને હૃપોંકેશ હસે^૨. ધન૦
ગીતાનાં રણગીતો ગાઓ! કાયામાં કુરુક્ષેત્ર વસે—

આ ધર્મક્ષેત્ર હૃદયે વિલસે. ધન૦

શબ્દાર્થ

૧ ધર જેને=જેની પુરા ઉપર, એટલે કે જેના ચપ્પી ધૂંસરી ઉપર.

૨. ધર...હસે=જેના ચપ્પી સારથી સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ ઉ.

ભગવદ્ગીતા

ધર્મક્ષેત્રે કુરુક્ષેત્રે સમવેતા યુદ્યત્સવઃ ।

મામકઃ પાન્ડવાથૈવ કિમ્ અકુર્વત સંજય ॥ [૧-૧]

*

ગીતાભોધ

કુરુક્ષેત્રની લડાઈ એ નિમિત્તમાત્ર છે અથવા ખરું કુરુક્ષેત્ર આપણું યગીર છે. તે કુરુક્ષેત્ર છે તેમજ ધર્મક્ષેત્ર છે. જો તેને આપણે ઇશ્વરનું નિવાસસ્થાન માનીએ ને કરીએ તો તે ધર્મક્ષેત્ર છે. [અ. ૧ લા]

મદામારત ઐતિહાસિક ગ્રંથ ગણાય છે, પણ આપણે મન મદામારત અને રામાયણ ઐતિહાસિક ગ્રંથ નથી, પણ ધર્મગ્રંથ છે. અથવા તેને ઇતિહાસ કહીએ તો તે આત્માનો ઇતિહાસ છે; અને તે દગ્લરો વર્ષો પૂર્વે શું થયું તેનું વર્ણન નથી, પણ આજે પ્રત્યેક મનુષ્યરૂપમાં શું ચાલી રહ્યું છે તેનો ચિતાર છે. મદામારત અને રામાયણ બંનેમાં દેવ અને અસુરની—રામ અને રાવણની—વચ્ચે રોજ ચાલતી લડાઈનું વર્ણન છે.

[અનાવના]

*

બનાસભિયોગ

...આ ઐતિહાસિક ગ્રંથ નથી, પણ તેમાં કૌનિક પુદ્ગલ વર્ણનને નિમિત્તે પ્રત્યેક મનુષ્યના હૃદયની અંદર નિરંતર ચાલતા દંડપુદ્ગલનું વર્ણન છે; માનવી યોદ્ધાઓની રચના હૃદયગત પુદ્ગલ ગતિક બનાવવાને સારુ ધોડેલી કમળા છે.

[અનાવના]

મંજરી ૨૭

થનગનાટ

[મનુષ્યનું જ્ઞાન જ્યાં સુધી અધૂરું હોય છે ત્યાં સુધી જીવનની
ધોરણો વિષે તેનામાં પાર વિનાનો થનગનાટ ભરેલો હોય છે.]

*

['મન લાગે મેરો જાર ફીરી મે '—ની વચમાં.]

એનાં અંગ અંગ થનગની રહ્યાં!

—જેનાં સારથિપણ યુગમણિ^૧ વહ્યાં. (ધ્રુવ૦)

અંગ અંગ અભ્યુર્જનનાં નાચ્યાં, રક્ત હૃદય ઝલુઝણી રહ્યાં એનાં
રથી તણા રણરંગે રાચ્યા^૨, સ્વેત હયો હણહણી રહ્યાં એનાં
દુર્ગ સમા રથનાં લક પૈડાં, મહી મહી^૩ ધણધણી રહ્યાં એનાં
દોરવહણનાં ચીરી હૈડાં, શંખ ભેરી દણદણી^૪ રહ્યાં એનાં
સો સો^૫ સામા ખડા લયાનક, પાંચ^૬ જોઈ સો ડરી ગયા એનાં
પાંડવને કોઈ દૈવી ચાનક, લોભે કોરવ લડી રહ્યાં એનાં
જીવનના કોઈ વિરલા યોગે, કૃષ્ણાર્જુન જે મળી ગયા એનાં
ગીતાનાં રણવાદો વાગ્યાં, નિરાશ વાદળ ટળી ગયાં એનાં

શબ્દાર્થ

૧. યુગમલ્લિ=યુગના સર્વભેદ નરત્ન, શીઘ્રમ્.
૨. રાચ્ચા=રાચેલા, ઉચ્ચગચાં આવેલા.
૩. સો સો=ઔરેલો, આસુરી વૃત્તિઓ.
૪. પાચ=પાંડલો, દૈવી વૃત્તિઓ.

*

અન્યદ્ગીતા

તતઃ ક્ષેત્રેર્દયૈર્નુવત્તે મહતિ સંયન્દને સ્થિતી ।

માધવઃ શાન્તવધૈવ દિવ્યૌ શંગૌ પ્રદક્ષતુઃ ॥ [૧-૧૪]

ત ઘોષો ધાર્તેરુષ્ણાં દુદ્યાનિ વ્યવાસ્યત્ ।

નમત્ત વૃથિરૈ ચૈવ તુમ્હો અનુનાદયત્ ॥ [૧-૧૬]

મંજરી ૩ ૭

નિરાશા

['નહિ રે વિસારુ હરિ'—ની લયમા.]

ભલી રે આ તારી નિરાશા,^૧

અર્જુનરાજ ! ભલી રે આ તારી નિરાશા. (ધ્રુવ૦)

ગાજતાં વાજતાં ધાડિયાં^૨ આઠ્યાં, માણુવા સુદ્ધવિલાસા;
અઠારે સૈન્યની અક્ષોહિણીમાં, તારે જ એક નિસાસા. અર્જુન૦
યુદ્ધને ખાતર જૂઝનારા—તેને છત્યાની રે એક આશા;
ધર્મ-અધર્મનાં મંથન તારે, એક-શાં લાલ-વિનાશા.^૩ અર્જુન૦
ટાઠાં તળાવોનાં^૪ નાવડાં—તેને, લોહ^૫ ને ઝોટના ધા શા^૬ ?
અસ્ત કો યોગી—જહાજોના ભાગ્યમાં,

સિન્ધુના શ્વાસોર્ધ્ધાસા. અર્જુન૦

સર્વેને આવો શોક હજો, સંગ કૃષ્ણ હજો શોકનાયા;
તાપેલ હૃદિયામાં સર્વે આ રેહજો, ગીતાનાં ગીત મુધા શાં. અર્જુન૦

શબ્દાર્થ

૧. નિરાશા=સહય અથવા અનિશ્ચયથી આવેલો વિષાદ અથવા શોક.
૨. ધાડિયાં=દળકેટક.
૩. લાલ-વિનાશા=અથ-પરાજય.
૪. ટાઠાં તળાવો=અધિચાર પાણીવાળા તળાવો.
૫. લોહ=પાણીના મોત, ભસ્તી.
૬. લોહ ને ઝોટના ધા શા=સરતીઝોટના માર ક્યાથી નહો ?

ભગવદ્ગીતા

તાન્ સમીક્ષ્ય જ્ઞ કૌન્ટેયઃ સર્વાન્ ચન્ધૂન્ અવસિયતાન્ ।
 કૃપયા પર્યાવિષ્ટો વિષીદન્નિદમન્નવીત્ ॥ [૧-૨૮]
 દદ્ધ્વેમ સ્વજનં કૃષ્ણ યુયુત્સુ સમુપસ્થિતમ્ ।
 ઈદન્તિ મમ માત્રાણિ મુક્તં ન પરિહ્રુપ્યતિ ॥ [૧-૨૯]
 વૈષ્ણુસ્ય શરીરં મે રોમહર્ષશ્ચ જાયતે ।
 ગાઢીવ સંસતે હસ્તાત્ ત્વહ્ ચૈષ પરિદહ્યતે ।
 ન ચ દ્રાક્ષનોમ્યવસ્થાતુ ઐમનોય ચ મે મન ॥ [૧-૩૦]

ગીતાભાષ્ય

...આપણા દેહમાં અંતર્યામી શ્રીકૃષ્ણ—ભગવાન—આજે બિરાજે
 છે, ને ત્યારે જિજ્ઞાસુ અર્જુન રૂપે યદ્યપિ ધર્મસંકટમાં અંતર્યામી
 ભગવાનને પૂછીએ, તેનું શરણ લઈએ, ત્યારે તે આપણને આપવા
 તૈયાર જ છે. આપણે સત્તા છીએ; અંતર્યામી તો નિત્ય જાગતો છે.
 આપણામાં જિજ્ઞાસા થાય તેની તે વાટ જોઈ બેઠો છે. પણ આપણને
 તો સવાલ પૂછતાં નથી આવડતા, સવાલ પૂછવાનું મન પણ નથી
 થતું.

[પ્રાસ્તાવિક]

મંજરી ૪ થી

ધર્મપિપાસા

[અવિચારી લોકો છીછરા હોય છે. તેઓ જિંડા ઊતરવાની તરફ જ લેતા નથી, શંકાઓ-સવાલો ઉઠાવતા જ નથી. વિચારવંત લોકો દરેક વ્યાખ્યાનમાં જિંડા ઊતરે છે, તેથી તેમને સરખાતમાં શંકાઓ જિંડે છે, તેનું સમાધાન ન થાય ત્યાં સુધી તેમના હૃદયને જોપ વળતો નથી. હૃદયમંથન આવડતું હોય તે દરમ્યાન તેઓ દુઃખી દુઃખી દેખાય છે, જાગ્રો અથડાણુ હોય, નિર્ગળ હોય એવા દેખાય છે. પરંતુ હૃદય-મંથનમાંથી એક દિવસ જ્ઞાનનું નવનીત નીકળ્યા વિના રહેતું નથી.

આવો જ્ઞાની માણસ અને છીછરો માણસ સરખાં કામો કરતા દેખાય, છતાં બન્નેનાં કામની કિંમતમાં મોટો ફેર હોય છે. દા. ત. બન્ને ખાદી જેવાં રચનાત્મક કાર્યો કરતા હશે, પણ એકનું જીવન કંવળ કારકુની બનતું જ રહેશે ત્યારે બીજો જ્ઞાનમય કર્તા આખા જીવનમાં ખાદીતત્વને સતત ઉતારતો જશે. બન્ને સત્યાગ્રહોમાં ભળશે, પણ એક માત્ર રોપણ્યો તીખો સૈનિક જ રહેશે, ત્યારે બીજો દિવસે દિવસે સત્યાગ્રહની ગૂઢ શક્તિઓની શોધ કરતો જશે.]

*

[‘ નહિ રે વિસારુ હવિ ’—ની વચમાં.]

નથી રે આ તારી નિરાશા,

અર્જુનરાજ! નથી રે આ તારી નિરાશા (ધ્રુવ૦)

જિંડાણની એ તો આતમચીસ ને, પ્રાણની ધર્મપિપાસા. અર્જુન૦
અંધનાં જ્ઞાનને અંધની થદા, અંધનાં ચૌર્ય જડાયા—
સિંહનો શબ્દ થતાં જ ચિયાળવાં, માંદશે નાસનાસા અર્જુન૦

કાયર કહો કોઈ કૃપણ કહો, કોઈ કલ્પીય કહો મોહ-દાસા;
 કહેનાર અટક્યા ને છેટકચો તારો, નેત્રવંતો વિશ્વાસા ૩ અર્જુન ૦
 શંકા જુદી પેલા શંકાખોરની — નાસતાની છળ-ભાષા; ૪
 શંકા જુદી તારી આત્મતૃપાની, જન્માવે આત્મ-ઉત્તસા. અર્જુન ૦
 સંશયના જેણે ક્ષોભ ન જાણ્યા, વેડ્યા નહિ ચોક-ત્રાસા;
 કૃષ્ણપ્રસાદનો સ્વાદ શું તેને—જેની નજીંગી પિપાસા ? અર્જુન ૦
 શંકા-જલ્યો તું તો, તોય ન મેલ્યો, સારથિ ૫નો સહવાસા;
 કંપતા હૈયામાં અંતે થયો તારો, ગીતાનો ધન્ય પ્રકાશ. અર્જુન ૦

૧ શબ્દાર્થ

૧. સિંહનો શબ્દ=જ્ઞાન ૩પી સિંહની ગર્જના.
૨. શિયાળવાં=જ્ઞાન વગરની આધળી ધજા, છીછરી દિમ્ભત ૩પી ગિયાગિયાં.
૩. નેત્રવંતો વિશ્વાસા=આંખવાળો જોડે ૩ જ્ઞાનમય ધજા.
૪. નાસતાની છળ-ભાષા=અમઠાડી લોકો સ્વપર્મ છાડીને ત્યાં ૭ અને
 પોતાની નિર્જળતા દાકવાને કપટભરી દલીલો કરે છે તે.
૫. સારથિ=અર્જુનના સારથિ જોડે ભગવાન.

*

ભગવદ્ગીતા

અર્હો યત મદત્ પારં કર્તું વ્યવસિતા વયમ્ ।

યદ્રાજ્યમુલ્લોમેન હતુ સ્વર્ગનમુપતા ॥ [૧-૪૫]

*

ગીતાબોધ

જેતું દુઃખ અર્જુનને થયું તેતું આપણને બધાને થયું જોઈએ.
 ધર્મવેદના—ધર્મગ્રંથોના વિના જ્ઞાન મળે નહિ. જેના મનમાં માતું
 શું ને માતું શું એ જાણવાની ઇચ્છા કરખી ન થાય તેની પાસે
 ધર્મવાતો શી ?

[અ. ૧ લો.]

મંજરી ૫ મા

શિષ્યમાવ

આંખો શિષ્ય હું ચરણ,

કેશવ ! તું સંભાળ સુકર્ણ.^૧ (ધ્રુવ૦)

નિશ્ચિત કર્મે દોર જનાઈન ! ચોકે સુજ મતિ કૃપણ.^૨ કેશવ૦
ભીખ દ્રોણનાં રકતે ખરડ્યાં, સુખ તે દુઃખનાં ઝરણ;
એ કરતાં તો વહાલાં માધવ ! ઘર ઘર ભીખ્યાં અશન.^૩ કેશવ૦
ધન-હોભણતી ધરતી છતું, કે છતું સુરસદન;
કથાયથી મન ધખતો મોહન ! શોક યશે શેં થમન ? કેશવ૦
સુદ્ધેષા સુંજ ભોડી યદુપતિ ! સામા ભેઈ સ્વજન;
વાંચે આત્મા હવે પરાજય, ગણ વિજયને મરણ. કેશવ૦
કુલહત્યારો, ધર્મ-ધુતારો, લોકે લલિમવ-વદન;
નરક પચું સહુ કુલજન સોતો—શીખ્યો શાસ્ત્રે વચન. કેશવ૦
અર્ધ ફરી શ્રી કૃષ્ણે વરસ્યું, કટુણાપૂરણ નયન;
ગીતાનું સંગીત સુણાંચું, શોકનિરાશા-હરણ. કેશવ૦

અનુવાદ

૧. સુકર્ણ=મારા જીવનનું સુકાન.
૨. કૃપણ=કૃપા ઉપજાવે તેવી, દીનતાભરી.
૩. અશન=ભોજન.

બ્રહ્મવદ્ગીતા

કય મીપ્પમહ સત્યે દ્વેર્ગ ચ મપુસુદન ।

અગ્નિ પ્રતિયોત્સ્યમિ પૂજાર્હાવરિસુદન ॥ [૨-૪]

ગુરુનહત્વા હિ મહાનુભાવન્

ધેયો ભોક્તુમ્ ભૈશ્યમપીહલોકે ।

હત્વાર્થક્રમાંસુ ગુરુર્નિર્હવ

મુંઝોય ભોગન્ રથિરપ્રદિશ્ચાન્ ॥ [૨-૫]

શરણંપ્રદોશોઽહતસ્વમાવઃ

દૃષ્ટ્વાનિ ત્વાં ધર્મંમૂઢચેત્સા ।

ચત્તોમ્યઃ સ્વસિધિર્ન દૃદ્ધિ તન્મે

શિષ્યસ્તેડ્ઢ શપિ માં ત્વાં પ્રત્નમ્ ॥ [૨-૬]

નહિ પ્રસયમિ મનપ્રનુષ્ઠા

ચત્તોમ્યુષ્ઠોઽગમિન્દ્રિયવત્ ॥

અવપ્ય મૂનરઘવશ્ચયુદ્ધ

શમ્ય સુછન્ત્યગિ વપિષ્યમ્ ॥ [૨-૮]

ગીતાઓષ

...ત્યારે ત્યારે બીડમાં આવીએ ત્યારે આપણી જીડ મરાડવા
આપણે ગીતાની પામે દોડી જઈએ છીએ ને તેની ખમેથી
આત્માસન ઘર્મએ છીએ ...તે આપણને મદમુરુ રૂપે છે, માન.રૂપે છે,
તે આપણે નિશ્વાસ મળ્યા પછે છે તેના બેન્ગામ્ માયુ મજાથી
આપણે સડીસગમન ગીડીયું. ગીતાની પામેથી આપણી જાતી ધર્મ-
ગૂંમે ઘીવારયું.

(૩૫-૨૧)

શાસ્ત્ર શું ને અશાસ્ત્ર શું ? ૯

મંજરી ૬૬

શોચ્ય શું ને અશોચ્ય શું ?

[શસ્ત્રો સજ્જ, રથમાં ત્રિરાજ યુદ્ધ ચક્રેલ અર્જુન ત્યારે એકાએક બદલાયો અને સધાપણું બતાવવા લાગ્યો ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ તેના સામું તાકી જ રહ્યા. “વાહ રે અર્જુન ! તારી પંડિતાઈ ! વાહ રે તારી સધાઈ !” તેઓ મનમાં ને મનમાં કહેવા લાગ્યા અને ઉપહાસમિશ્ર નયને તેની સામે જોઈ રહ્યા.

“સગાં સાથે લડવું ન ધટે એ વાન શૂહી જે સેનાઓની વચ્ચે આવ્યા ત્યારે જ તને સગી ? શું યુદ્ધ ટળવા માટે મહિનાઓ સુધી આપણે પ્રયત્નો નહોતા કર્યા ? પહેલાં જે ભાર્ગસાહેબ વેરના ઊભરા ઠાલવતા હતા તે જ આજે ખરી ઢટોડટીની ક્ષણે સગાં માટેની ક્ષાણીથી ઊભરાવા મંડ્યા છે ! અને પાછા વેદો ને શાસ્ત્રો ટાંકીને વાહ કરે છે ! કાયરને માટે શાસ્ત્રવચનો કેવાં અજખામણાં લાગે છે !” શ્રીકૃષ્ણ મનમાં ને મનમાં આમ વિચારવા લાગ્યા અને ખરે વખતે ખૂટેલા અર્જુન સામે તાકી જ રહ્યા.

પછી ભગવાને અર્જુનની અવળી સુદિનો ઉપહાસ કરી તેના ઉપર આ પ્રમાણે મારો ચલાવ્યો : “અરે અર્જુન, શાસ્ત્રો શું હું એકસો જ લખ્યો છે કે ? શાસ્ત્રોનાં વચનો શું મોદ અને કાયરતા ઢાંકવા સારું ઋષિઓએ રચ્યાં હતાં કે ? શાસ્ત્રો તો અમે પણ લખ્યા છીએ. શાસ્ત્રો તો એમ શીખવે છે કે આત્માને મરણ નથી, મરણ માત્ર ક્ષણભંગુર શરીરને જ છે, માટે મરણનો શોક કરવો એ અધર્મ છે. શાસ્ત્રો તો એમ શીખવે છે કે જે જન્મે છે તેની પાછળ મરણ અવશ્ય વળગેલું જ છે, તેનો તે શોક કેવો ? વળી શાસ્ત્રો તો એમ શીખવે છે કે યજ્ઞ ક્ષત્રિય માટે ધર્મયુદ્ધ એ સ્વર્ગનું સાક્ષાત્ દાર છે.”

શ્રીભગવાને તો આમ ઓકધારે સખાટો ચલાવ્યો. અર્જુન
શે જવાજ આપી શકે ! વળી ભગવાન અર્ધ ઉપદાસમાં બોલતા
હતા, તેથી તો અર્જુન એટલો શરમાતો હતો કે જાતે ધરતી માર્ગ
આપે તો પોતે તેની અંદર સમાઈ જાય.

પરંતુ ભગવાન તો કુણાશુ રહ્યા. તેમનો હેતુ અર્જુનને
શરમાવીને અપમાનિત કરવાનો ઝોઝો જ હોય ! તેમના હૃદયમાં તો એને
માટે પ્રેમ અને લાગણી જોવાઈ રહ્યાં હતાં. તેથી મનહની ભાષા
બોલો જ વખતમાં પસંદાઈ ગઈ. ભગવાને ગંભીર ભાષામાં નિષ્કામ
કર્મયોગનો સોનેરી મિદાના સમજાવી અર્જુનનો વિવાદ ઉઘાડી દીધો.]

[‘ જાનો એ દિવસ ! મુખમાં મને ’—ની ભયમાં.]

પરમ મિત્ર પાર્થ ઉપર નયબ્યાં કમલનયનાં,
નરથી ઉપદાસમિત્ય કૃષ્ણ વરસ્યા કડુણા. (પ્રવૃ)
કોનો કુલીન ભાવ, પૂજ્ય પ્રતિ પૂજ્યભાવ :
હમૂદ ધર્મ લખવ—વદન હાં ઉભયનાં ? પરમ
મરની પંડિતાર્થ, ચોર્ય વગરની સધાઈ—
પદોં હાં દસાવ ભાઈ—જોધક કુરુક્ષેત્રના ? પરમ

તો ક્ષણિક જાન, દેહોનો શુ હોય ધાત ?
દેહ-દેહો ઉભય તાત !—કુદનના વિષય ના. પરમ
શૂરને જસ ઓક ચોકઃ ધર્મહોય અધુભેમ,
સ્વપ ધર્મ અર્થ જોગ—અર્થ ત્રણ જીવનના પરમ
પ્રાપ્ત ધર્મકર્મ કરવું, ફગવું નવ ધ્યાન ધરવું,
ફગાયા જતાં ન વરવું—આજસ તનમનનાં પરમ

કુળ ગણુંત પામરાં, મૃત્યુ ગણુત કાયરાં,
કરત વીર યોગોવરા—માત્ર ધર્મગણના. પરમ
શાસ્ત્રોનેા એ જ શ્વાસ, વેદોની એ સુવાસ;
વેદવાદના વિલાસ—એ અધર્મ-બ્રમણા. પરમ
લડ રે લડ ધર્મયુદ્ધ, ત્યાગ માં સ્વધર્મ શુદ્ધ,
બાપ ! ને સમાન છુદ્ધ—જન્મ અને મરણા. પરમ
યોગેશ્વર યોગ રીત—પ્રગટાવો શિષ્ય હિત,
ગીતાનાં ગાઓ ગીત—શોકસંગ હરણાં. પરમ

શબ્દાર્થ

૧. કલપના=ખાનેના, એટલે કે કુળના લેખજ પૂન્યોના.
૨. સધાર્થ=સિદ્ધપણુ અથવા સાધુપણુ.
૩. નેધ=યોદ્ધાઓ.
૪. કુળારા .. મનના=કુળની આસા છાડીએ તો પછી કર્મ કરવાની વગર મક્તાની તસ્દી સા માટે લેવી એવો વિચાર ન કરવો.
૫. વેદવાદના વિલાસ=વેદનો આત્મા જે જ્ઞાન તેને છાડી વેદમા રહેવાં કર્મગંટો અને વેદના અક્ષરને વળમણુ તે.
૬. સમાન છુદ્ધ=સમજાવિ વડે.

अभयवृत्तीति।

तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत ।

मेन्योद्गमयोर्मध्ये विषीदन्तम् इदं वचः ॥ [२-१०]

इतिस्त्वा कथयत्वयिदं विषमे समुपस्थितम् ।

भनार्यजुष्टनस्पर्शे अकीर्तिद्वयमर्जुन ॥ [२-११]

ललित्य मा स्म गमः पार्थ नैनस्य्यप्युपपद्यते ।

जुष्टं हृदयदीर्घस्य त्यक्तवोत्तिष्ठ परंतप ॥ [२-१२]

शतोच्यान् अश्वशौचस्त्वं प्रशवादीत्य भाषते ।

तस्मै भगतामूय नानुशोचन्ति पंडिताः ॥ [२-१३]

सम्यग्वाग्विधारते मां फलेषु वदाचन ।

॥ कर्मफलहेतुर्भः मा ते संगोऽस्तु कर्मणि ॥ [२-१४]

नेमस्थः मृदु कर्माणि गमयन्त्या धनजय ।

नदूष्यन्निदूष्योः समो भूत्वा समर्थं योग भुज्यते ॥ [२-१५]

रेण ह्यवर कर्म पुद्गिषोगत् धनजय ।

इदी शरणमन्विच्छ हृणाः फलहेतवः ॥ [२-१६]

મંજરી ૭મી

મૃત્યુ વિં આત્મનાશ

[માણસ જન્મે છે અને મરે છે એ શોક કરવા જેવી વસ્તુ નથી. શોક કરવા જેવી ખરી વસ્તુ જો-કંઈ હોય તો એ જ છે કે માણસના આત્મામાં સ્વધર્મપાલન કરવાની રાક્ષિ ભરેલી હોવા છતાં તે નિર્બળ બની જાય છે, રાંક-પાપકો બની જાય છે, મૃત્યુના ભયથી હિંમત હારી જાય છે, મોજમજમાં અને સર્ગાવહાલાં સાથે સુખચેતનું હળવું જીવન વહાલું કરી સ્વધર્મપાલનનું ક્ષિનિ છતાં વીરરસથી ભરેલું જીવન તજી બેસે છે. મરવું એ આત્મનાશ નથી. એ તો માત્ર રૂપાન્તર જ છે. પરંતુ જીવે જીવે મુડદાં થઈ-રહેવું એ જ આત્મનાશ છે. ઈશ્વરે આત્મબળ આપેલું હોયો છતાં તે બળ ગુમાવી દેવું, સ્વધર્મ-પાલનનું બળ આત્મામાં હોવા છતાં કાયર થઈ સ્વધર્મ તજવો, સત્યપાલનનું બળ હૃદયમાં હોવા છતાં સત્ય છોડી બેસવું એ જ આત્મનાશ છે.]

*

અશોચ્યનો શો શોક જ્ઞાનીને ?

મર્યું જીવ્યું સમ આત્મજ્ઞાનીને. (ક્રુવં)

હુ રડું, હુ રડું, માત્ર તારુ રડું,^૧

રો મા આત્મા અવિનાશીને. અશોચ્યનો

શસ્ત્ર ન છેદે, દહે ન પાંચક,

લોંજે ન આત્મા પૂર પાણીને. અશોચ્યનો

હણનારો હણી શકે કલેવર,

મૃત્યુ માત્ર મૃતપિંડર જ્ઞાનીને.^૩ અશોચ્યનો

ડગલી બદલે રુએ શું બાળક ?

પિંડ-પલટ કાં પીંડે આણીને ? અશોચ્યને ૦

આત્મનાથ નવ સમજ મૃત્યુને,

આત્મનાથ ગણુ ધર્મહાનિને. અશોચ્યને ૦

જાત રાખવા, ન્યાત બચાવા,

રખે માર અંતર્યામીને. અશોચ્યને ૦

ગાએ ગીતા મૃત્યુ-જીતા, ૪

રેતા નરની રંગવાણીને. ૫ અશોચ્યને ૦

શબ્દાર્થ

૧. હુ ૧૩ . તા. ૧૪=હુ તુ, માત્ર તારુ—એવા મોઢ, કે ને મનુષ્યની બુદ્ધિને ગાઢાળે ચડાવે છે, તેને ૧૩—તેનો શોક કર.
૨. મૃતપિંડ=મામીનો પિંડો. એટલે શરીર.
૩. કૃત્તી=નાશવત.
૪. મૃત્યુ-જીતા=મૃત્યુના લય લપર જીત મેળવી આપનારી.
૫. રંગવાણી=રંગ ચડાવનારી, ઉત્સાહિ પ્રેરનારી.

*

ભગવદ્ગીતા

વાસાંસિ જીર્ણાંનિ યથા વિહાય

નવાંનિ ગૃહ્ણાતિ નરોઽપ્રણી ।

તથા શરીરાણિ વિહાય જીર્ણાંનિ

મન્યાંનિ સચાતિ નવાંનિ દેહી ॥ [૨-૨૨]

નૈનં છિન્દન્તિ શસ્ત્રાણિ નૈનં દહતિ પાવક ૧

ન ચૈન વલેદયન્ન્યાપો ન શોષયતિ મારુતઃ ॥ [૨-૨૨]

મોખાત્ મવતિ સમોહઃ સમોહાત્ સ્મૃતિવિભ્રમઃ ।

સ્મૃતિભ્રસાત્ બુદ્ધિનાશો બુદ્ધિનાશાત્ પ્રણસ્યતિ ॥ [૨-૨૩]

— — — — — ગી

યોગની યુક્તિ

['ગન તોહે કિસ બિધ કર સમુગર' — ની લયમાં]

યુક્તિ શોખલું સોનેરી,
યોગ કેરી યુક્તિ શોખલું સોનેરી.

ધૂંધવતો ધૂમ નહિ તકેરી,^૧ રાખ નહીં પુસ્તકેરી;^૨
યોગમયી યુક્તિ આ મારી, શુદ્ધ જ્યોત હૃદયેરી,^૩ યોગ
લોગ અને ઐશ્વર્ય શોધ કાં, વિધ વિધ શાસ્ત્રે ઉખેળી ?
મૃગજળ દાખી ભભાવશે તુજ^૪, બુદ્ધિ બહુશાખેરી. યોગ
મીઠા મહેરામણને કાંઠે, દૂંડે કાણ કુવેરી^૫ ?
વેદ રટે શિક્ષ સમતા જેને, લાધેલી આત્મપ્રેરી ? યોગ
તપમાં ભય જડતાનો ભારી, ગવે લે જ્ઞાન ઘેરી,
સમબુદ્ધિ સમ ધર્મ ન ખીજો, અદ્યે પણ લાભ ઢેરી.^૬ યોગ
સર્વ કળામાં શ્રેષ્ઠ કળા આ, છવનકળા અનેરી;
જ્ઞાનવેલ આ મનહર ગીતા, યોગરસે મેં ઉછેરી. યોગ

શબ્દાર્થ

૧. તકેરી = તકનો, દલીલનાછનો.
૨. પુસ્તકેરી = પુસ્તકિયા, પોથીપાકિત્વની.
૩. હૃદયેરી = હૃદયની
૪. તુજ = તુજને, તને.
૫. કુવેરી = કુવારી, કુર્ષ.
૬. ઢેરી = ઢરલાનધ.

ભગવદ્ગીતા

एवा संभिदिता सांख्ये बुद्धियोगि त्विमां शृणु ।
 बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबंधं प्रहास्यसि ॥ [२-३९]
 नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ।
 स्तन्यमप्यस्य धर्मस्य प्रायते महतो भयान् ॥ [२-४०] *
 व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह बુદ્ધનન્દન ।
 बहुशाखा इत्येतावં बुद्धयोऽप्यवसायिनाम् ॥ [२-४१]
 भोगैશ્વર્યશતવતાનો તવાપહતચેતમામ્ ।
 વ્યવસાયાત્મિકા બુદ્ધિઃ સમાધૌ ન વિધીયતે ॥ [૨-૪૪] -
 યાવાનર્થ ઉદપાને સર્વતઃ સંપ્લુનોદકે ।
 તાવાન્ સર્વેષુ વેદેષુ વ્રાહ્મણસ્ય વિજ્ઞાનતઃ ॥ [૨-૪૬]

*

ગીતાભોધ

હવે નવે હું કર્મયોગની વાત સમજાવું. એ યોગ આચરનારને નુકસાન થાય જ નહિ. એમાં તકની વાત નથી, એમાં તો આચરણની, કરીને અનુભવ લેવાની વાત છે. અને એ તો પ્રસિદ્ધ અનુભવ છે કે, ફળરો મળ્યું તક કરતાં એક અધાણ આચરણ ચડી જાય એ આચરણમાં પણ જો સારા માત્ર પરિણામનો તક જોયો તો તે દૂષિત થઈ જાય. પરિણામનો વિચાર કરતાં જ શુદ્ધિ મેલી થાય છે.

[અ. ૨ ને]

મંજરી ૬મી

સમતા યોગ

[ટાઢ તડકો, સુખદુઃખ, હાર જીત સમ ગણવાં એટલે એમ નહિ કે, તેની ગમ જ ન પડે, કે ટાઢ તડકાથી પોતાની રક્ષા જ ન કરીએ, અથવા સુખદુઃખની લાગણી જ ન થાય એવા આપણાં હૃદય શૂન્ય કરી મૂકીએ. હાર જીત સમ ગણવાં એટલે એમ નહિ કે યુદ્ધ ચડતાં પહેલાં પૂરી તૈયારી ન કરવી. સમનાનો અર્થ તો એ છે કે એક વાર સમજી વિચારી યુદ્ધે યજ્ઞા, ધર્મ સમજી કંઈ કામ માથે લીધું, એટલે ટાઢ આવો કે તડકો, દુઃખ આવો કે સુખ, હાર થાઓ કે જીત, છતાં તે ઊડીએ નહિ.]

*

[' મન તોફે કિય બિધ કર ચમુકાક ' — ની લયમા]

સમતા શૌખવું સોનેરી,

યોગીવરની સમતા શૌખવું સોનેરી.

ધરની શીતળ શાંતિ વયે,^૧ વા ગાજે રણભેરી;જ્યાં હો ત્યાંનો સ્વધર્મ સેવો, કર્મ-કુંચી એ વડેરી.^૨ યોગીંકેક સ્વધર્મો મીઠા માનહ, કેક કટુ કષ્ટેરી;^૩

સમ મીઠા સમ કડવા ગણવા, સમતાની બલિહારી. યોગીં

સ્વજનો દેખી મોહ ધરીય મા, પર માની લે ન વેરી;

યોગીને એક ધર્મ સહોદર, અધર્મ એ એક વેરી. યોગીં

જય સાળી યુદ્ધ નવ ચડવું, હઠવું નહિ હાર હેરી;^૪

ધર્મારથ તહુ ધરે યોગીવર, ધર્મારથ દે ખંખેરી. યોગીં

શક્તિ સંપત્તિ વય બુદ્ધિ, થોડી હો કે ઘણેરી;
 આસક્તિ તજનારા સારુ, સમતા તો રાજશેરી ૪ યોગી૦
 મૃત્યુ માણે, જીવિત માણે, ૫ ગીતાનો રસ દેશે;
 સમબુદ્ધિ એ યોગીને નહિ, જન્મ મરણની ફેરી. યોગી૦

શબ્દાર્થ

- ૧ વડેરી = વડી
- ૨ ઠટેરી = સ્થમય.
- ૩ હાર હેરી = હારી જવાશે એમ જોઈને
- ૪ રાજશેરી = સહેલો અને સવામત રાજમાર્ગ
- ૫ માણે = મળ લૂટે (મૃત્યુની તેમ જ જીવનની)

*

સુખદુઃખં સર્મે કૃત્વા લામાલામો જયાજયો ।
 સતો યુદ્ધાય યુગ્યસ્વ નૈવ પાપમ્ અવાપ્સ્યસિ ॥ [૧-૨૮]
 યોગસ્ય કુઠ વર્માણિ સર્ગ ત્યગ્ત્વા ધનજય ।
 સિદ્ધ્યસિદ્ધ્યો સમો મૃત્વા ઇમસ્ય યોગ ઉચ્યતે ॥ [૧-૪૮]

મંત્રરી ૧૦ ગી

કૌસલ્ય યોગ

['મન તોડે કિસ જિંધ કર સમુઝાઈ'—ની લયમાં]

લવનમાં પ્રાણ રેહી,

યોગી હવે, લવનમાં પ્રાણ રેહી.

મેલો ઘેલો, ભોટ, નમાલો, યોગી ના હોય લહેરી;

યોગીના લવન-ખેતરની ચાસ-રેખ^૧ નહોય ટેહી. યોગી०

જગજુદેથી નાઠો અર્જુન ! ધૂણી જે ધખવે રી,

તે કાયરને યોગ ન સાધે, લાધે રાખ ધુણેરી.^૨ યોગી०

જગના બ્યવહારમાં છેલ્લો, દુર્બળ ઠાઠ રહે રી;

વન વસશે તો પણ માગણમાં, ખપશે તે ગંજેરી. યોગી०

'ફળ નહિ મળયું તો શિદ રળયું?' બુદ્ધિ એ મૂખ ઠેરી;

યોગી તો અતિ કુશળ સ્વધર્મે, રત્ને જેવો ઝવેરી. યોગી०

વેઠે લીધા^૩ વ્યાલે સીધા, જ્યાં લગી આર તિખેરી;

યોગીને શ્રમની નાહ ચોરી, કૃતિ જેની પ્રેમપ્રેરી. યોગી०

શ્રમથી ઠસીને, રસથી રસીને, કૃતિઓ સો કરજે રી;

સૌ કર્તાથી અધિક કળાયલ, સૌથી કુશળ થજે રી. યોગી०

યોગીજનની ઝોળખ અર્જુન ! નહિ નહિ બહૂત-ચથેરી;

લવન એતું ગીતારસભર, કૃતિ કૌસલ્યકલેરી.^૪ યોગી०

શબ્દાર્થ

૧. ચાસ - રેખ = ચાસની લીટી.
૨. ધૂણેરી = ધૂણીમાંની.
૩. વેઠે લીધા = વેઠના બગદ.
૪. કૌશલ્ય - કયેરી = કળા કૌશલ્ય વાળા.

*

લાઘવહીના

યુદ્ધિયુક્તો જહાતીહ ઉમે સુકૃતકૃતં ।

તત્માત્ યોગાય યુજ્યસ્વ યોગઃ કર્મસુ કૌશલમ્ ॥ [૨-૫૦]

*

અનાસક્તિયોગ

હજાત્યાગ એટલે પરિણામને વિષે બેદરકારી એવો અર્થ નથી. પરિણામ, સાધનનો વિચાર અને તેનું જ્ઞાન આવશ્યક છે. એ થયા પછી જ મનુષ્ય પરિણામની ઈચ્છા કર્યા વિના સાધનમાં તન્મય રહે છે તે હજાત્યાગી છે.

[પ્રસ્તાવના]

મંજરી ૧૧ થી યોગી અને ભોગી

['અકલ ક્ષા ખેલત નર જ્ઞાની' —ની વચમાં]

યોગી જીઠી કરે સાધના,

અવર દોઢ જવ નિશા મનાવી,^૧ ઘોરે રે કોઈ ભાતના;^૨ યોગીં
ખીજા જાગી ભોગ કરે તવ, યોગી નિદ્રાસાધના. યોગીં
અધુદ્ધ જનને રનેછી-શત્રુ, આ પરના-આ નાતના;
સમધુદ્ધિને જૂતમાત્રમાં, ભગવત કેરી લાવના. યોગીં
ભોગીને^૩ જીવ જન્તુ, પઠારથ-સૌ ખાવાના કામનાં;
યોગી સોને સેવે સમજી, સ્વરૂપ આત્માસમનાં. યોગીં
અસ્થિરને તો સદાય ગોથાં, આશાનાં ને નિરાશનાં;
સ્થિતપ્રજ્ઞનું જીવન રોખ્યુ, ખડકે દૃઢ વિશ્વાસના. યોગીં
અદ્ય જીવ નવ શકે સમાપી, ગરણું નાના ગામનાં;^૪
જગનાં પૂરો પીને નિશ્ચિજ, મહાસાગર જે મહામના.^૫ યોગીં
ફળ તાકી ડગલું ભરનારા, કૃપણ અને કુછ કામના;^૬
શૂરા મસ્તક સાટે ખેલે, રણ જીવન સંગ્રામનાં. યોગીં
જીવનના રસ જુદા અર્જુન ! અન્ન અને વિદ્યાવના;
અસ્થિરના ને સ્થિતપ્રજ્ઞના, ભોગી-સંયમવાનના. યોગીં
આલમ જાધે ધર્મ તજીને, તું તે વારે ભાગના;^૭
ગીતાનાં સંગીત ઝીલતો, શ્રમ કર સોના ભાગના.^૮ યોગીં

સંજ્ઞાથ

૧. નિશા મનાવી = શત માનીને (છતે દિવસે).

૨. ઘોરે — ભાતના = નિશિત થઈને (સોડ વાણીને) સૂઈ રહે છે.

- ૩ . અહ્ય — ગામના = દુર્દ્ર જીવણી ખાગોચિયુ જરા વરસાદ પડે કે જીતરાઈ
 નય છે. નાના સરખા ગામડાના ઝરણાઓ પણ પોતાની અંદર
 મલકાતી રાકતુ નથી.
- ૪ મહામના = મહાન અથવા વિરાળ છે મન લેગતુ એવા
- ૫ કુલ કામના = દેશાય કામના ન આવે એવા, નકામા, તુચ્છ
- ૬ જગના = જગને (જગતો રહેજે)
- ૭ સૌના ભાગના = સર્વવિમુખ મહેનારા બીજા બધાની વતીના

*

અમલવદ્ગીતા

યા નિશા સર્વગૂતાનાં તસ્યા જાગર્તિ સંયમી ।

યસ્યાં જાગ્રતિ મૂતાનિ સા નિશા પર્યનો મુને ॥ [૨-૧૬]

આપૂર્વમાણમ્ અચલપ્રતિષ્ઠમ્ સમુદ્રમાપ્ પ્રવિશન્તિ યદ્વત ।

તદ્વા કામા વ પ્રવિશન્તિ સર્વે ચ જ્ઞાન્તિમાન્તોતિ ન કાવચામી ॥ [૨-૧૭]

*

અનામલિયોમ

ભોગી મનુષ્યો રાત્રિના નારએક વાગ્યા સુધી નાચ, રંગ, ખાન-
 પાનાદિમા પોતાનો સમય ગાળે છે ને પછી સસારના સ્વતચ્ચાઠ વાગ્યા
 સુધી સૂએ છે સયમી રાત્રિના સાનચાઠ વાગે સુઈ મધરાતે જાડી
 ધ્રિરનુ ખ્યાન ધરે છે વળી ભોગી સસારનો પ્રપચ વધારે છે ને
 ધ્રિરને જૂને છે, જ્યારે સયમી સસારી પ્રપચથી અજુગજુ રહે છે ને
 ધ્રિરનો સાદાકાર કરે છે એમ એના પચ ન્ચરા છે, એમ ભગવાને
 આ (૨-૧૯ મા) શ્લોકમા સૂચ્યુ છે [અ. ૧ એ]

*

ગીતાબોધ

રિધરજુદિ મ જુમને જ્યાં દીગા જેતુ ચોખ્ખુ દેખાય છે ત્યા
 અરિધર મનરાગા, દુનિયાની ધમાનમાં પડેના જોઈજ શકના નથી, ને
 ને આચ ધમાલિયાને ચોખ્ખા જેતુ લાગે છે તે અગિરથ યોગી રપટ
 રીતે મેયુ જોઈ જાય છે ને તે તરફ નજર સરખીવે કરતો નથી

[અ. ૨ એ]

અંજરી ૧૨ માં

અંતરનાં તોફાન

[જીવન એ તોફાની દરિયામાં ઝંપલાવવા સમુ જ છે જે નિર્ભય છે, જે કુશળ છે, જેને અધવચ્ચ ડૂબી જવાયું તેથે તેની પરવા નથી, તેનું જ એમાં ઝંપલાવવાનું કામ છે.]

*

અંતરશોકનાં તોફાન—

કેઈ તરે સમતાવાન,

રે કેઈ સ્થિતપ્રજ્ઞ સુભાષ. અંતર૦

એ દોહાલાં તરવાં^૨ કે

જેનાં બેમુકાની વહાણ. અંતર૦

ભીષણ વિષયના વાયરા ને, પહાડ મનસ-તરંગ;^૩

સમને અસમ કરીને પછાડે, જીવન નાવ નિઃશંક. અંતર૦

તોફાનમાં પણ વીર માલમ^૪ ! નાવને ઝુકાર;

જીવન રમત વીરો તણી, કાયર ન પામે પાર. અંતર૦

તોફાનથી ડરવું નહિ, ધ્રુવ-ધર્મ^૫ રાખો ધ્યાન,શઢ મેળવો નિઃકામ-કોણે,^૬ સ્થિર જીવિ સુકાન. અંતર૦

ભયથી કિનારે ભાગશે તે, જીવતા મૃત માન,

એનું નાવ નહિ પછુ ઘોલકું,^૭ મહિં^૮ વ્યાથે સૂકર-ધાન.^૯ અંતર૦

એ બાપડાંને ભાગ નહિ, તોફાન ને નહિ પાર,

તોફાન સહે ને પાર લહે^{૧૦}, કેઈ યોગીરાજ ઉદાર. અંતર૦

તોફાન સાથે ભૂજતાં છો, પોઢળે જળધામ;
 અહીં નામ અંમર કરી સ્વર્ગે, માણુજે વિશ્રામ. અંતરં
 આ ગાઓ ગીતા શોક-જીતા, ધન્ય પાર્થ સમાન;
 તોફાનમાં જેનું સુકાન, સુરક્ષ્યુ શ્રી ભગવાન. અંતરં

સંખ્યાથ

૧. એ દોહામાં તરવાં=એ તોફાનો પાર કરવા કુશ્કર છે.
૨. પહાડ મનસ-તરંગ=મનોવૃત્તિઓના પહાડો જેવડા મોતમાં.
૩. માલમ=કેસાન
૪. ધ્રુવ-ધર્મ=ધર્મશ્રી ધ્રુવ તારો.
૫. નિષ્કામ-કેણે=નિષ્કામ કર્મના સિદ્ધાન્તશ્રી ખુણા તરફ અથવા દિશા તરફ.
૬. ઘોસકું=કૃષિ અથવા જનાવરની બખોલ.
૭. સુકરચાન=ખૂંટ જે કૂતરા.
૮. પાર સહે=પાર ખમી જાય

*

ભગવદ્ગીતા

इन्द्रियाणां हि चरताम् यन्मनोऽनुविधीयते ।

तवस्य हरति પ્રજ્ઞામ્ વાયુર્નાયમિગમ્મસિ ॥ [૨-૬૭]

एस्मात् यस्य महाबाहो निगृहीतानि सर्वशः ।

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥ [૨-૬૮]

મંજરી ૧૩ મી

સરસ રસ

['જે કાઈ પ્રેમજ્વરા અવતરે' - ની લયમા.]

રસમાં સરસ એક રસ શુદ્ધ :

કોઈ પોંચે યોગી સમખુદ્ધ.

રસમાં૦

પીનારાની ખરી પરીક્ષા : હંકે શોકનાં જૂથ.

રસમાં૦

ચાખે તેને? નહિ ભાવશે, વિષયોના, રસ ક્ષુદ્ર.

રસમાં૦

અમૃતની કેમ કરે કલ્પના, મહિરાલોહુપ મૂઢ ?

રસમાં૦

લોહુપ પ્રીછે નહીં પરમપદ, રહે હુપદ-આરૂઢ

રસમાં૦

મહારસ પીશે, શાંતિ વરશે, થાશે શોક ભભૂત.

રસમાં૦

પ્રભુપ્રસાદે પ્રજ્ઞા થાશે, સમતાયોગારૂઢ.

રસમાં૦

ખીજ રસ પરહરી પોંચે સૌ, ગીતાગૌનાં દ્વધ.

રસમાં૦

શબ્દાથ

૧ ચાખે, તેને= એ રસ) ચાખનારને

*

ભગવદ્ગીતા

વિષયા નિનિર્વર્તન્ત વિરાહરસ્ય યોગિનઃ ।

રસવર્જે રસોડ્યસ્ય પર દૃષ્ટ્વા નિર્વર્તત ॥ [૨-૫૧]

રાગદ્વેપવિયુક્તેસ્તુ વિષયન્ રન્નિદ્રિયૈધાન્ ।

આત્મવશ્યૈર્વિધેયાત્મા પ્રસાદમધિગચ્છતિ ॥ [૨-૬૪]

પ્રસાદે સર્વદુઃસ્થાનામ્ છનિરસ્યોપજાયતે ।

પ્રસપ્તચેતસો હ્યાશુ સુદિ- પર્થવતિષ્ઠતે ॥ [૨-૬૭]

નાસ્તિ સુદિરયુક્તસ્ય ન ચાયુક્તસ્ય ભાવના ।

ન ચામાલયનઃ શાન્તિઃ અરાન્તસ્ય કુત સુસમ્ ॥ [૨-૬૯]

અનાસક્તિયોગ

“દેહધારી નિરાધારી રહે છે ત્યારે તેના વિષયો મોળા પડે છે, પરંતુ રસ નથી જતો; તે રસ તો ઈશ્વરસાક્ષાત્કાર થનાથી શમે છે.”
[૨-૫૬]

— આ શ્લોક ઉપવાસાદિનો નિષેધ નથી કરતો, પણ તેની મર્યાદા સૂચવે છે. વિષયોને શાંત કરવા સારું ઉપવાસાદિ આવશ્યક છે, પણ તેમની જડ ઓટલે તેમને વિષે રહેલો રસ તો કેવળ ઈશ્વરની ઝાંખી થયે જ શમે. ઈશ્વરસાક્ષાત્કારનો રસ જેને લાગે તે ખીળ રસોને બૂલી જ નામ

[અ. ૨ નં.]

મંજરી ૧૪ મા

મહારસ

['જે કોઈ પ્રેમગ્ન રા અવતરે'ની — સચમા]

વીરનો મહારસ જીવનચુદ્ધ,

કાયરો ખાનખાન-રસ-મૂઢ

વીરનો૦

ખાઉ ખાઉ કહોં ધાતા કામી, મળે નહિ તો કુદ્ધ. વીરનો૦

ક્રોધમૂઢ ગટ શુદ્ધિ ગુમાવે, બાય રસાતળ જુદ્ધ. વીરનો૦

હુદ્દ લોગમાં જુદ્ધિ બોળી,^૧ વિનાશમાં શુ ખૂડ ? વીરનો૦નિરાહાર^૨ થા, ત્યાગ સ્વાદ સૌ, હલકા ધર્મવિરુદ્ધ. વીરનો૦

તન તજશે, પણ મન ગસ લજશે, મગવા દેજે ચુદ્ધ. વીરનો૦

મથનમાથી મહારસ મળશે, શ્રદ્ધા જે સાખૂત વીરનો૦

અનુનનો રથ કૃષ્ણ હાંકશે,^૩ ગીતા ગાતાં ચૂદ્ધ.^૪ વીરનો૦

શબ્દાર્થ

૧ બોળી = જુદાડીને

૨ નિરાહાર = જીવાસી, સર્વ ઇન્દ્રિયોના ભોગોનો ત્યાગી

૩ અનુનનો — હાકરો = મનુષ્યનો જીવનપથ અતર્થમાં ભગવાન તેને સુઝાડશે

૪ ગીતા ગાતા ચૂદ્ધ = જે તે (અનુન) ચૂદ્ધ જ્ઞાનવાળી ગીતા ગારો એટલે ગીતાનો નિષ્કામ કર્મધોષ પોતાના જીવનમાં ક્યારેય નહીં

અમલગીતા

ધ્યાયનો વિષયાન્નુગઃ મંગસ્તેષુપજાયતે ।

સંગાત્ સંપ્રાપ્યને કામઃ કામાન્ ક્રોધોઽમિજાયતે ॥ [૨-૬૨]

ક્રોધાત્ ભવતિ મમોહઃ મમોહાત્ સ્મૃતિવિભ્રમઃ ।

સ્મૃતિભ્રંશાન્ બુદ્ધિનાશો બુદ્ધિનાશાત્ પ્રણશ્યતિ ॥ [૨-૬૩]

વિદાય કામાન્ યઃ સર્વાન્ પુમાંશ્વરતિ નિઃસ્પૃહઃ ।

નિર્મમો નિરહંકારઃ સ શાન્તિમશિગચ્છતિ ॥ [૨-૭૧]

★

ગીતાબોધ

દિન્દિગો જોની સ્વનંત્રપણે વર્તે છે તે રોજ વિષયોનું ખ્યાન
ધરે છે એટલે પછી તેને તેની લગની લાગે છે, એ વિના બીજું
સૂઝતું જ નથી એવી લગનીમાંથી એને કામ હિત્તન થાય છે પછી
તે પુરાય નહિ એટલે તેને ક્રોધ આવે છે. ક્રોધાતુર અરધો ગાંઠા જેવો
તો બને જ છે; તેને ખેનાનું જાન નથી રહેતું, એટલે રમરણ ન
રહેતાં આમ તેમ બધે છે ને વર્તે છે એવા માણસનો જેવડે નાશ
ન થાય તો શું થાય? . . . તેથી જો માણસ સર્વ કામનાઓ તજી,
નિરહંકાર થઈ, અમતા છોડી, તદસ્થપણે વર્તે છે તે શાંતિ પામે છે.

[અ. ૨ નં.]

મંજરી ૧૫ આ

સ્થિતપ્રજ્ઞ

[પોતાનું કર્તવ્ય શુ, સ્વધર્મ શો એનો સાચો નિર્ણય પોથીઓના પડિતથી થઈ શકશે નહિ, પણ આ પદમા દર્શાવેલા શુભોવડે જેણે પોતાની પ્રજ્ઞાને સ્થિર કરી છે — પોતાના હૃદયને વિશુદ્ધ કર્યું છે તે અતરપ્રેરણાથી તે જાણી જશે સ્વધર્મનું આચરણ કરવાનું શૈય પથ તેના યોગીમાં જ આપોઆપ જાગશે]

*

['વૈષ્ણવ જન તો તેને ઝીએ' — ની લયમા]

સ્થિતપ્રજ્ઞ તે કોને કહીએ ? શુ જાણે, શુ ચાહે રે ?
અર્જુન પ્રશ્ન કરે ને ઉત્તર, શ્રીયોગેશ્વર વાળે રે સ્થિત૦
સ્થિતપ્રજ્ઞ ને અન્ય જનોનાં, વિચાર કહેણી કરણી રે,
સાવલિજ સમજી લે અર્જુન ! સિદ્ધ જેમ દિન-રજની રે. સ્થિત૦
મનુષ્ય જન્મેલા જે કામો, મનમાં સર્વ શમાવે રે,
સાગર શો ગંભીર વિરાજે, સ્થિતપ્રજ્ઞ તે કહાવે રે. સ્થિત૦
હુખમાં મન ઉદ્દેગ ધરે નહિ, સુખમાં તૃપ્તિ ત્યાગે રે;
રૂઢે ભૂંડે રાગદ્વેષ નહિ, તેની પ્રજ્ઞા જાગે રે. સ્થિત૦
વિષયોમાથી મન સકોરે, કચ્છપ જેવો અંગ રે;
જાગે કે ઝટ પાછું વાળે, તે યોગીને રંગ રે સ્થિત૦
નિરાહાર થઈ દ્વાર વાસવાં, એ તો પ્રથમ પ્રવેશ રે,^૧
અદ્વિતભાવે પ્રવેશ કરશે, અન્ત જશે ઉદ્દેશ રે.^૨ સ્થિત૦

નિરાહારનો નિરાહારી, મહા પ્રયત્ને યાશે રે;^૩
 સ્વચ્છ આત્મરસ પીને જ્યારે, મલીન પર મુગાશે રે. સ્થિત^૦
 હીણા રસનું ધ્યાન ધરતો, અણુદ્ધ યદને મરશે રે;
 પ્રભુકૃપાએ પોંચે પરમ રસ, તે મુનિ શાંતિ વરશે રે. સ્થિત^૦
 બ્રાહ્મી શાંતિ સિદ્ધ કરી જે, અંત સમય પણ રાખે રે;
 સ્થિતપ્રજ્ઞ તે જશે બ્રહ્મપદ, ભગવદ્ગીતા સાખે રે.^૪ સ્થિત^૦

સાબ્દાર્થ

- ૧ નિરાહાર—પ્રવેશ રે=હું શરીરથી આહાર નહિ જ કરું-કામનાઓનું સેવન નહિ જ કરું, દેહનું દમન કરીશ, એવો હૃદય ટક ધરીને હિંદ્રિયોથી દરવાજા બંધ કરીને યેસનું એ મનને વારવાના યોગ-પંથનું પ્રથમ પગલું છે.
- ૨ ભક્તિભાવે—ઉદ્દેશ રે=આને જે અધ્યાત્મિકથી પ્રવેશ કરશે એટલે કે પ્રત નિયમાદિના પાલનથી આરંભ કરશે તેા અતે પહેલો મોટો પારેવા ઉદ્દેશો જરૂર પડેાવશે.
- ૩ નિરાહારનો—યાશે રે=આને જે નિરાહારી થયો છે—આને જેણે હિંદ્રિયોને બિરાદ આપવાનું બંધ કરી રીધું છે, તે મહાપ્રયત્નને અંતે એક દિવસ નિરાહારી થશે—હિંદ્રિયોને કયો આહાર આપવો અને કયો ન આપવો એનો વિવેક મુદ્દર રીતે સમજતો થશે.
- ૪ ભગવદ્ગીતા સાખે રે=એ વાતની શ્રીવાણ સાક્ષી પૂરે છે.

ભગવદ્ગીતા

અર્જુન સંવાદ

વિષયપ્રસ્તરવ શ્વા મય્યા સમપ્રિયસ્ય હેરાશ ।

વિવર્ણીઃ કિં પ્રમત્તેન દિમાદ્યૈન જ્ઞતેન મિમ્ ॥ [૧-૫૪]

श्रीभगवानुवाच

दुःश्लेष्वनुद्विगमनाः मुखेषु विगनस्पृहः ।
 दीतरागमयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ [२-५६]
 यः सर्वज्ञानभिस्नेहः तत्तत् प्राप्य शुभाशुभम् ।
 नाभिनन्दति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ [२-५७]
 यदा सदृशे चायम् कूर्मोऽज्ञानीव सर्वज्ञः ।
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यः तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ [२-५८]
 विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः ।
 रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥ [२-५९]
 या निशा सर्वभूतानाम् तस्यां जागर्ति संयमी ।
 यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥ [२-६०]
 अश्रूयमाणाम् अचलप्रतिष्ठाम्
 समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत् ।
 तद्वत् कामा यं प्रविशन्ति सर्वे
 स शान्तिमाप्नोति न कामकामी ॥ [२-६१]
 विहाय कम्मान् यः सर्वान् पुमाश्चरति निस्पृहः ।
 निर्ममो तिरहकारः स शान्तिमधिगच्छति ॥ [२-६२]
 एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ।
 स्थित्वास्याम् भक्तकान्तेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥ [२-६३]

મંજરી ૧૧ મી

પુષ્પિત ભાષા

[શુક પડિત અને જ્ઞાની એ બે ઉપરટપકે જોનારને સરખા દેખાય, પણ બે સાવ નોખા જ છે. પડિત ઉપર ઉપરના લાવાના બૂસામાં રમે, ત્યારે જ્ઞાની તો કેઈ પણ વિષયના અંતરમાં ઊતરે અને જીવનમાં પોતાનું જ્ઞાન ઉતારે નહિ ત્યાં સુધી હેરાન હેરાન રહે. પડિત ગાદીતકિયે પડીને ઓડકાર ખાતો જ્ઞાનગોષ્ઠીઓ કરે, પણ જ્ઞાની તો જ્ઞાનની ઉપાસના પાછળ ગાડો હોય, તેને ખાવાનું પણ- જ્ઞાન ન રહે. પડિત જ્ઞાનનો ગમે તેટલો દેખાવ કરતો છતો પોતાનાં મુખ સગવડને કદી બૂઝી ન શકે, સુખસત્તાને ખાતર તે જ્ઞાન વેચવા તૈયાર થાય, સિદ્ધાન્ત ઉછાટાં અચકાય નહિ. જ્ઞાની તો સિદ્ધાન્તને ખાતર શિષ્ય આપવાને સદા તત્પર રહે. શુક પડિત સ્વાર્થી, સમવડિયો, પામર, કરપોક જીવ હોય; જ્ઞાની વીર ચોદ્દો હોય, સદા કેસરિયાં કરીને લાવાને સળજી રહે]

['જડા જ્યા રહે લખાસ'—ની લયમા]

બૂડધો પડિત પુષ્પિત ભાષા;^૧

અલંકાર, ઝડ ઝમ્મક, પ્રાસા.^૨

બૂડધો૦

માથે મોઝભાદાર પાંધડી,

છટાદાર મુખ શાસ્ત્રાવલાસા.

બૂડધો૦

જપિ, દેવતા, છંદ સમેતા,^૩

ચારે વેદો જિહ્વા વાસા.

બૂડધો૦

કયા શાસ્ત્રનું^૪ કયું વિવેચન—

વાઠ ચડે તો પટે ન પાછા.

બૂડધો૦

આપ વડે ને આપ ન જૂઠે, બહુ ધૂમ ને અત્ય પ્રકાશા.	બૂઠયોં
મંત્ર જણ્યો પણ મર્મ કાઢ્યો નહિ, માત્ર કંઠમાં મત્રો કાંસ્યા.	બૂઠયોં
ચિત્ર વિચિત્ર ક્રિયા વિસ્તારી, ^૧ ધર્મ નહિ એ ધર્મતમાશા.	બૂઠયોં
યત કથો પણ સ્વાયં ન હોમ્યા, મનમાં ભોનૈશ્વર્યદલાશા. ^૨	બૂઠયોં
નિશ્ચય ટાણે ગડગડ ગળડે, ^૩ અનંત સર્ગે તકીકાશા. ^૪	બૂઠયોં
જ્ઞાનગંગમાં બહુ બહુ નાચા, હોરા પંડિત રહ્યા ચિહ્ન શા.	બૂઠયોં
ગીતાનાં બહુ ગીતો ગાયા, તોય હંશુ ક્યાં હઠે નિશાશા ?	બૂઠયોં

સંજ્ઞાપત્ર

૧. પુણિત ભાષા = દુહાગેલી-૨૪ ગરેલી ૭ વામા
૨. પ્રાશા = પ્રાશુખા
૩. અપિ — સુનેલા = દરેક નેત્રમત્રનો દર. અપિ મિલુ છે, અપકાશ દેવતા નહિ છે, તે કેવા છદ્દ યાને શરણી ગવાલ છે બરે. મુખ અપિના અસ્વાસપૂર્વક
૪. ગાસા = દરેક નેત્ર, દાનજ્ઞાન
૫. ચિત્ર — વિસ્તારી = અત્યંત નાન ના અત્યંત મોટી બદલેલ વસ્તુઓ.
૬. ભોનૈશ્વર્યદલાશા = સુખદલા મેજવાની કામના

- ૪ નિશ્ચય—મળડે=પોતાનો સ્વધર્મ કયો કે કયો નહિ એનો નિર્ણય લેવાનો પ્રસંગ આવે તે વખતે તેની શુદ્ધિ કામ આપતી નથી, પણ તેને ફરીલેના જાણાયા હોયદો ચૂકવે છે
- ૮ ત મિગા=આમણનો ધૂમટ માથા ઉપર દેખાય છે છતાં વસ્તુતાએ કશું જ નથી તે પ્રમાણે કયો અર્થ ન નીકળે તેવી રાખેદો અને ફરીલેનાની જાણ

*

ભગવદ્ગીતા

અવસાયારમિકા મુદિરેવેદ કુદનન્દન ।

ચક્રુશાલા દ્યનન્તાથ મુદ્દયાડ્યસાયિનામ્ ॥ [૨-૪૧]

ચાર્મિમો પુષ્પિતો વાચ પ્રવદત્યવિપથિન ।

ચંદવાદરતા પાથ નાન્યદસ્તીતિ વાદિન ॥ [૨-૪૨]

કામાત્માનિ સ્વર્ગચરા જન્મર્મફલપ્રદામ્ ।

ક્રિયાવિશેષરહુલો ભોગૈશ્વર્યગતિ પ્રતિ ॥ [૨-૪૩]

ભોગૈશ્વર્યપ્રવસતાનામ્ તથાપદ્મતચતસામ્ ।

અચરાચારિકા શુદ્ધિ સમાધૌ ન વિધીયત ॥ [૨-૪૪]

*

અનાસક્તિયોગ

પણ નિઃખમના, કર્મફલત્યાગ, દહેરા માત્રથી નથી થતી તે જ્વળ શુદ્ધિનો પ્રયોગ નથી એ હૃદયમથનથી જ ઉત્પન્ન થાય છે એ ત્યાગશક્તિ ઉત્પન્ન કરવાને સારુ જ્ઞાન જોડે એક પ્રભરનું જ્ઞાન તો ખણી પડેલું પામે છે એટલે તેમને મોટે હોય છે પણ એમનામાના ધણા ભોગાદિમાં રમ્યાપમ્યા રહે છે

[પ્રસ્તાવના]

મંત્રી ૧૭મી

રામાડોળ

[સાચું જીવન સિદ્ધાન્ત ઉપર રચાયેલું હોઈ એક પ્રકારનું ધનધોર યુદ્ધ જ છે. પણ આપણે તો સર્ગાવહાલાં સાથે વસી ખાનપાન મોજમજામાં આયુધ્ય ગાળતું એને જ સાચું જીવન ગણવાની ભૂલ કરીએ છીએ. તેથી જ્યારે સિદ્ધાન્તને ખાતર સર્ગાવહાલતો, સુખસગવડનો અને પડનો પણ ત્યાગ કરવાનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે તે આપણને ધોર લાગે છે અને આપણે પણ, અભુનની જેમ જ, બુદ્ધિનો સમતોલ ગુમાવી બેસીએ છીએ.]

*

ગગડયો બુદ્ધિનો સમતોલ,

અવળા પડ્યા અમોઢા બોલ.

ભાવણ તારાં અકેળ કેશવા ! જૂંચાળાં ને ગોળ. અવળાં ૦
 ઘડીક યુદ્ધે, ઘડીક ધર્મે, કાં કર ડાગાડોળ ? અવળાં ૦
 સમબુદ્ધિ હું મમજ્યો કેશવ ! હાર ગણું જય તોલ. અવળાં ૦
 લોકલાજથી તણું ન હિંસા, તો હું સમતા-બોળ.^૧ અવળાં ૦
 કુળધર્મે સ્થિર રહીને સેવું, સ્થિર પ્રજ્ઞાના કોડ.^૨ અવળાં ૦
 રાજ્ય કાજ ને લોહી લઈ તો, હું રહતો ઘટ ગોળ.^૩ અવળાં ૦
 ધર્મ રખાવા ચાહે તો કાં, ધોર કર્મમાં નેડ ? અવળાં ૦
 અન્યબોધ, તુજ અન્ય જ આરા, યગંબો દાસ હિલોળ.^૪ અવળાં ૦
 એક મતિ દે સખા ! મુનિશ્ચિત, દાર એયનાં ખોલ. અવળાં ૦
 કૃપા કરે તો સુણાવ કૃષ્ણ ! ગીતાગીત-કિંલોલ.^૫ અવળાં ૦

શબ્દાર્થ

૧. સમતા-મોળ=બુદ્ધિની સમતા ખોઈ બેઠેલો.
૨. સ્થિર પ્રજ્ઞાના ક્રોડ=મારી બુદ્ધિ સ્થિર થાય એવી ઉમેદ ધરાવું છું.
૩. રડતો ઘટ મોગ=વળિયા વિનાનો ઘડો જેમ ગમે તે દિશામાં ગળેડે તેવો કશા સિદ્ધાન્ત વગરનો.
૪. ચગચો દાસ હિલોળ=આ તારા દાસને તર્કવિતર્કના ચગડોળે થડાવ્યો છે.
૫. કિલ્લોલ=મધુરા સરોવ.

*

ભગવદ્ભીતા

ઝર્જુન ઉવાચ

વ્યાયસી ચૈત્ કર્મણતે મતા મુદિર્જનાર્દન ।
 સત્ કિં કર્મણિ ઘોરે માં નિયોજયસિ કેશવ ॥ [૧-૧]
 જ્યામિથેણેવ યાવ્યેન મુદિ મોહયસીવ મે ।
 તદેકં વદ નિશ્ચિત્ય વેન થેયોઽહમાપ્નુયામ્ ॥ [૧-૨]

*

ગીતાબોધ

સ્થિતપ્રજ્ઞનાં લક્ષણ સાંભળીને અર્જુનને એમ થયું કે માણસે
 શાંત થઈને બેઠા રહેતું જોઈએ. એના લક્ષણમાં કર્મનું તો નામ
 સરખું જે તેણે ન સાંભળ્યું. તેથી ભગવાનને પૂછ્યુંઃ કર્મ કરતાં જ્ઞાન
 વધારે એમ તમારા બોલ ઉપરથી લાગે છે તેથી મારી બુદ્ધિ મૂંઝાય
 છે, જે જ્ઞાન સાડું હોય તો મને ઘેર કર્મમાં કેમ ઉતારો છો ? મને
 ચોખ્ખું કહો કે મારું લક્ષું ગેમાં છે ?

[અ. ૩ નો.]

મંજરી ૧૮મી

સત્યાચાર અને મિથ્યાચાર

કુંડમાં બળે જેટલા અગ્નિ,^૧

પાંડવ ! નથી તેટલા યજ્ઞ.

કેઈ બળે કામના માટે,

કેઈ બળે નામના માટે,

જો મુજ પ્રીત્યર્થે બળે આપ,

તો સાચે સાચો યજ્ઞ.

કુંડમાં૦

જેટલાં બીડેલાં લોચન,

તેટલાં નથી ધ્યાનનિગમ.

કેઈ બીકણુ શાકમરગલાં,^૨

કેઈ કપટી હોથે બગલા;

જો મુજમાં મન સંલગ્ન,

તો જ તે સાચો ધ્યાનનિમગ્ન.

જેટલાં૦

સૈનિકો જે જે શરસંચિત્ત,^૩

તેટલા નહિ શોર્યસપત્ત.

કેઈ લૂંટલોભમાં ધાયા,

કેઈ ષળતા પીઠ ઘવાયા;

તે શૂરા સૈનિક ધન્ય,

મદ્યે આર્યા શીષ પ્રસન્ન.^૪

સૈનિકો૦

ગાયન વાદન નાટારંગ —

બધા કેઈ નથી ભક્તના દંઝ.

કેઈ રસિયા રાજગવૈયા,
કેઈ વરઘોડે ળજવૈયા,
મુજ ગીતા ગાતા અંગ અંગ^૫ તો,
ખરા ભક્તના ઢંગ.

ગાયન૦

સાબદાર્થ

- ૧ અંગ = અંગિ.
૨ શાહમરગલા = શાહમુગા જેઓ સયના માર્યા માણુ રેતીમા ભરાવી
દે છે
૩ શરસ ચિહન = તીરથી ધવારેવા
૪ મદ્યે — પ્રસન્ન = મારે અર્થે હસતા મુખ ગહિતના શીખ આખ્યા
૫ મુજ — અંગ અંગ = જો અંગ અંગમા મારી ગીતાના સિદ્ધાન્તો ઉતારે

*

ભગવદ્ગીતા

કર્મેન્દ્રિયાણિ સંયમ્ય ચ આરતે મનસા સ્મરન્ ।

इन्द्रियार्थान् विमूढाश्चा मिथ्याचार स उच्यते ॥ [૩-૬]

यस्त्विन्द्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ।

कर्मैन्द्रियै कर्मयोगम् असक्त स विशिष्यते ॥ [૩-૭]

*

અનાસક્તિયોગ

જે વાણીને રોકે છે પણ મનમા કેઈને ગાળ કાઢે છે
તે નિષ્કર્મ નથી પણ મિથ્યાચારી ॥ અતો અર્થ એવો નથી કે મન
રોકાય નહિ ત્યાં લગી શરીરને રો તુ નિરર્થક છે શરીરને રોક્યા વિના
મન ઉપર અકુશ આવતો જ નથી પણ શરીરના અકુશની સાથે
મન ઉપર અકુશ રાખવાનો પ્રયત્ન હોવો જ જોઈએ જેઓ બીક કે
એવા બાહ્ય કારણોને લીધે શરીરને રોકે છે પણ મનને વાગતા નથી
એવું જ નહિ પણ મનથી તો વિવેક જોગવે છે અને લાગ ફાવે તો
શરીરથી પણ જોગવે, તેના મિથ્યાચારીની અહીં નિષ્ઠ છે

[અ. ૩ ને]

મંજરી ૧૯ મી

કર્મયોગ

[ગત]

- ધોર-હો વા શાંત હો, કર્તવ્ય તે કરવું રહું;
 'જેનો નિયત જે પ્રાંત' હો, તે ખીલવી ખીલવું રહું. ૧
- હાથ પગ તેં બાંધ્યા તો, જગત શું અટકી ગયું ?
 'જેજવાળી' એક સુકિત'—જ્ઞાન એ કહ્યો'થી થયું ? ૨
- જિંદગી ને જીવંત ઇશ-વહાવ્યું આપ વહી રહું;
 ભાગ તારો ના ભર્યો તો, ગયું તે તારું ગયું. ૩
- કર્મથી કાં ભાગિયો ? શું બંધથી બચવું ચહું ?
 રેડ સુધમાં ના નલે ભો, કર્મ બંધ બધું કયું. ૪
- કર્મવશ જે જંતુ નહિ, કહ્યોં રૂઢિમાં નજરે ચડ્યું ?
 સો મુખે કુદરત તણું, કંડતું કરમનું ચોકડું. ૫
- બહારથી નિષ્કર્મ ને, રણું કર્મનું માંહે'ભયું;
 મૂઠ મિથ્યાચાર એ, નૈષ્કર્મ્ય એમ ન સૂતરું. ૬
- નિયમથી મન છતિયું તો, નિયત કર્મ ભલે કયું;
 કામી નહિ, એ કર્મયોગી; કર હલ્યા તો શું થયું ? ૭
- નિયતથી છટકયે અરે શું, કર્મ શિર પરથી ટળ્યું ?
 કામકામી જેજવાળી, કર્મ એ જોલડું થયું. ૮
- નિયત કર, કર યજ્ઞકર્મ, સુદમયું યા રસમયું;
 કર્મયોગ તણું સરસ આ, તત્ત્વ કર છવનમયું. ૯

ખાઈ પી ખુશ સ્વજન સંગે, તાત તેમાં શું વહ્યું ?^{૧૦}
 અંમર કેવળ યજ્ઞકર્મો, ને હસત મુખ જે સહુ. ૧૦
 યોગગાયન યોગસ્વામી, ગાયું ગીતાનું ભટું;
 ને જરી નવકિરણ—અમકે, પડળ અર્જુનનું હૃદય.^{૧૧} ૧૧

સાબદાય

- ૧ ખાત=પ્રદેશ, કાચુંકેત.
- ૨ બિજવાખી=બિજવાળદારી, સ્વકર્મની જવાબદારી માધેથી થતારી મૂકવી તે.
- ૩ નિહંગી ને જીહ્વ=જીવન અને જીવનમાં સિદ્ધાંતને ખાતર આપી પડતા અનેક બિહત પ્રસંગો.
- ૪ મયુ તે તારું મયુ=એમાં કાઈનું તુલસાન થયુ હોય તો તારું પોતાનું જ થયુ છે.
૫. હંડણ કરમનું ચોકડું=કર્મની કાટાણી લગામ
૬. રણ=યુદ્ધ
- ૭ નૈષ્કર્મ્ય=કંઈ કરવાપણું નાહી ન રહે એવી કર્મક્રિયાની સ્થિતિ
૮. કામકામી—થયુ=જવાબદારીના તકલીફ અને જોખમમાંથી છટકુ એ કર્મ ન કરવા સમાન નથી, પણ અવળી દિશાનું અને તેથી પાપકારક કર્મ કરવા બરાબર છે
૯. કર જીવનમયુ=જીવનમાં થતાર
૧૦. તેમાં શું વહ્યું ?=એવું જીવન આવીશ તો તારું આયુષ્ય નાશ પામશે, તારું નામ નિશાન કશું અમર રહેશે નહિ
- ૧૧ પડળ-હૃદય=આખ લખરથી વિચારનું પડળ ખરયુ.

✽

ભગવદ્ગીતા

॥ કર્મણામનારંભાત્ નૈષ્કર્મ્યં પુણ્યોઽપ્નુતે ।

ન ચ સન્યસનાદેવ સિદ્ધિં સમધિગચ્છતિ ॥ [૩-૪]

ન હિ ક્વચિન્ દાનમપિ જાતુ તિષ્ઠત્યર્થમજ્જત્ ।

પ્રાપ્યતે દાનશઃ કર્મં યતઃ પ્રવૃત્તિર્જનૈઃ ॥ [૩-૫]

મંજરી ૨૦મી

સદ-જ યજ્ઞ

[પશુઓ, કૂરતા-દિગ્ધાથી વને છે તેનો કાઈ દેવ કાઢતું નથી, કારણ કે તે મૃદ્યોનિ છે અને પોતાની પ્રકૃતિને વચ વર્તે છે. પોતાની પ્રકૃતિ થી છે તે વિચારવાની કે તેમાં વિકાસ સાધવાની તેમના ઉપર જ્યાંબહારી કુદરતે રાખી નથી. છતાં કુદરતના નિયમોને અનુસરી તેઓમાં પણ પોતાનાં જગ્યાંઓ ઉપર હેત કરવાની અને તેમની રક્ષા અર્થે મરી શીટવાની ભાવના ખીલી છે. મનુષ્યને પરમેશ્વરે શુદ્ધિ આપેલી હોવાથી પોતાની પ્રકૃતિ સમજવી તથા તેને વિકસાવવી એની જ્યાંબહારી તેને પોતાને શિરે છે. પણ આપણે માણસમતે શુદ્ધિના આગસથી અને ઉચ્ચે ચડવાના પરિશ્રમના કંટાળાથી મૂઢ જીવન પસંદ કર્યું હોય એમ શું નથી જણાતું? એમ ન હોય તો આપણે ક્યારના ચેતી ગયા હોત કે આપણો જન્મસિદ્ધ સ્વભાવ હાવે તે ઉપાયે જીવતું એટલો જ નથી, પણ જીવન દ્વારા યજ્ઞભાવના પ્રકટ કરવી એ છે. આપણે નીતિ, નમ્રતા, દયા, ક્ષમા, સત્ય, પ્રેમ, સેવા આદિ ગુણો ચોક્કા પ્રમાણમાં ખીલવ્યા છે ખરા, પણ જો આપણે કાયરતા તજીએ, આત્મમગ્ન કેળવીએ તો આ ગુણો આજના કરતાં હજારગણા ખીલતી શકીએ.]

*

[‘અદ્ભુત ક્ષમા એકલ નર જ્ઞાની’ — ની લયમા]

પૂર્વે જ્યારે રચી પ્રજાઓ —

જેહ બીજ જાણાજી બોયાં:¹

જીવો ને સહુ યજ્ઞ લલાલો.²

જીવો તે યજ્ઞાર્થે જીવો,

યજ્ઞ યજ્ઞ જીવન વિકસાવો;

યજ્ઞચંદ્ર ચર્કો વૃદ્ધિ પામે,

વર્ધો અંતે સંપૂર્ણ થાઓ.

પૂર્વે ૦

પૂર્વે ૦

દેવોને માનવગણ અર્ચો,
 દિવ્ય ગણો માનવપ્રિય ભાવો;^૭
 પ્રાણી-તરુ પરસ્પર સેવો,
 જડ-ચેતન યજ્ઞ સંધાઓ.

પૂર્વે^૦

ખાન પાન ધન સાધન પામો,
 આત્માનું કલ્યાણ કમાઓ;
 શ્રેય પ્રેયનાં દ્વંધ દૂરતી,
 કામધેનુ તમ યજ્ઞ જ થાઓ.

પૂર્વે^૦

વર વાણી જવ વધા પિતામહ,
 આનદી સૌ વિશ્વપ્રભાઓ;
 મહાયજ્ઞ મંડાયા જહોં તહોં,
 ઘસા લાવતા એક બીજાઓ.

પૂર્વે^૦

સૂર્યે તાપનયજ્ઞ આદર્યો,
 જલધિએ રવિ જળે વધાવ્યો;
 યજ્ઞપરાયણ ગ્રેષ્ઠ વરદયા,
 વનો વનસ્પતિભાર^૪ ધરાવ્યો.

પૂર્વે^૦

જે જોડુએ રસા^૫ તણી કસ,
 શ્રમ ને ખાતર ખૂરી બહાવ્યો;
 તે જોડુને ધરતી માતા,
 મોતીના ઢગ^૬ રચી ધરાવ્યો.

પૂર્વે^૦

ખાતાં ધાતાં હિંસ્ર પ્રાણીઓ,
 હોતે ચાટે યજ્ઞ-હજાર્યાઓ^૭;
 આપ ભોગ યઈ શિશુ રક્ષતી,
 કૂરોમાં^૮ પણ મૃદુ માતાઓ.

પૂર્વે^૦

યજ્ઞભાવે^૯ આકુળ બ્યાકુળ,
 મનુ કુળનાં બાળક બાળાઓ;
 જ્યાં જ્યાં યજ્ઞ ભજ્યો^{૧૦} ત્યાં ઉદ્ભવી,
 નીતિ નમ્રતા દયા સમાઓ. પૂર્વે^{૧૦}
 કુરુક્ષેત્રનું ધર્મક્ષેત્ર થયું,
 પાંડવના એ યજ્ઞપ્રભાવો^{૧૧};
 ઘોર ઈર્ષ્યામાં યજ્ઞપ્રભાવે,
 ઈર્ષ્યાયોગ કૃષ્ણે પ્રગટાવ્યો.^{૧૨} પૂર્વે^{૧૦}
 માનવમાનવના વ્યવહારો,
 યજ્ઞભાવના-સિંચિત થાઓ;
 યજ્ઞસ્વામીના યજ્ઞ વિષે ભળી,
 યજ્ઞગીત ગીતાનું ગાઓ. પૂર્વે^{૧૦}

શબ્દાર્થ

૧. ભાવો = વાંચ્યા.
૨. જીવો — વનવો = એક બીજા તે જીવને આ અને બીજા બીજા તે વન-ભાવના-પરોપકાર કરવાની ઊર્મિ.
૩. માનવપ્રિય ભાવો = મનુષ્યનું કન્યાત્વ યાદ એવી ભાવના ભાવો.
૪. વનરપ્રતિસાર = જાતજાતના ઉપયોગોમા આવે તેવી અમરિત વનરપ્રતિઓનો સમૂહ.
૫. રસા = પૃથ્વી.
૬. મોનીના ઢગ = મોની એવા સુદર દાણાના ઢગલા.
૭. યજ્ઞ-હજ્યાઓ = પરસ્પર પ્રેમની લાગણીથી દેતાજ બનેલા.
૮. કૃદોમા = વાદ્ય સિંહ આદિ કૃદ પ્રાણીઓમા.
૯. યજ્ઞભાવે = યજ્ઞ ભાવનાના અભાવથી.
૧૦. ભજ્યો = દાખલ થયો, પ્રગટયો.
૧૧. કુરુક્ષેત્રમા — યજ્ઞ પ્રભાવો = કુરુક્ષેત્ર એટલે ધર્મયુદ્ધના નિયમોને તોડીને યુદ્ધ કરું, પાપી કૌરવો નેતું જ યુદ્ધ કરે; પણ પાંડવો ધર્મચતિના.

અને સદાય શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સલાહથી વર્તનારા રહ્યા, તેથી તેઓ એ નિયમોનો ભંગ ન જ કરે તેમના આગ્રહથી કુરુક્ષેત્ર એ ધર્મભેદ રહી શક્યુ

- ૧૨ શાર — પ્રગટાઓ = શ્રીકૃષ્ણે ધાર દિ સાગર યુદ્ધના દેહાન્તનો ઉપયોગ કર્યો છે, છતાં તેમના મનમાં ધક્કો એટલે કે જગતકલ્યાણનો જ હેતુ હોવાથી તેઓ એના દેહાત આરંભ પણ ગીતાના કર્મધોગનો શુભ સિદ્ધાંત આપણને શીખવી શક્યા છે

*

ભગવદ્ગીતા

સદયજ્ઞાં પ્રજા સદૃશ પુરોગય પ્રજાપતિ ।

મનેન પ્રસન્નિવ્યધ્વમ્ એવ વાડરિવદ્રકામધુર્ક ॥ [૩-૧૦]

દેવાન્ ભાવયતામેન તે દેવા ભાવયન્તુ વ ।

પરસ્પર ભાવયત થેય પરમનાસ્ત્યય ॥ [૩-૧૧]

*

અનાનક્રિયાઓ

... યા એટલે પોતાને અર્થ નહિ, પણ ખીજને સારુ, પરાપકારને સારુ ઉદાવેલો અમ, એટલે દૂકામાં સેવા . . .
[અં. ૩ ને]

*

ગીતાબોધ

... અને તેથી જ ગીતાકરે જ્ઞાનની કઈક ગાંખી ખીજ અખ્યાયમાં કરાવ્યા પછી ત્રીજા અખ્યાયમાં તેને પહોંચવાના સાધનમાં પ્રવેશ કરાવ્યો, તે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં મ્હી દીતું કે આપણે જન્મથી જ ધર્મને સથે લાવ્યા છીએ, એટલે કે આ દેહ કેવળ પરમાર્થને મારણે આપણને મળ્યો છે

[૧૪-૧]

મનુષ્યનો ત્યાગ એ જ તેનો ભોગ છે આ પરુ અને મનુષ્ય વચ્ચેનો ભેદ

[૧૪-૨]

મંજરી ૧૧ મી

ચોર

['રે શિર સાટિ નરવરને વરીએ' — ના દાખમાં]

રે ચોર ખરેખર તો ઠરીએ,
 જો યશ કયાં વિણ સંધરીએ. રે ચોર૦

રે લઈએ લઈએ ને લઈએ, રે કોડી વળતર નવ દઈએ,
 રે લૂણહરામી તો ઠરીએ. રે ચોર૦

રે આપે રળીએ આપે જમીએ, રે ભૂખ્યાંને નવ નોતરીએ,
 રે પેટજરા તો તો ઠરીએ. રે ચોર૦

રે કસી કસી રસ ભૂના લણીએ, રે ખાતર વળતાં નવ પૂરીએ,
 રે ધરતી-ધાતક તો ઠરીએ. રે ચોર૦

રે ગટગટ પથ ગોનાં પીએ, રે તરપત^૧ ગોને નવ કરીએ,
 રે ગોના ધાતક તો ઠરીએ. રે ચોર૦

રે પરસેવો^૨ જનનો લઈએ, રે કૂળ જો સરખું નવ દઈએ,
 રે માનવ-ધાતક તો ઠરીએ. રે ચોર૦

રે ગણી ગણીને સક લોગવીએ, રે કરજનું પાલન નવ કરીએ,
 રે રાષ્ટ્રવિધાતક તો ઠરીએ. રે ચોર૦

રે વાપરીએ^૩ ને નવ ભરીએ, રે ફેંદીને નવ ગોઠવીએ,
 રે વનના વનચર^૪ તો ઠરીએ. રે ચોર૦

- ૨ એકું કરિ નવ બિજળીએ,^૧ ૨ ગોળુ કરિ નવ મુદ્દરીએ,
 ૨ ક્રીટ નરકના તો ઠરીએ ૨ ચોર૦
 ૨ જીવનના રસ ભોગવીએ, ૨ યજ્ઞાર્થે શીય નવ દઈએ,
 ૨ જીવત મુકદ્દાં તો ઠરીએ. ૨ ચોર૦
 ૩ ગીતો ગીતાજીનાં સુણીએ, ૨ સુણીને રગરગ નવ ઝીલીએ,
 ૨ ચોર કૃષ્ણજીના ઠરીએ ૨ ચોર૦

શબ્દાર્થ

- ૧ તરપત=તૃપ્ત
- ૨ પરસેવો=મહેનત મન્દરી
- ૩ વાપરીએ=વાપરીને ખૂટાડીએ, બચ ઠરીએ
- ૪ વનના વનચર=અસરકારી જંગમી
- ૫ બિજળીએ=બિજળી ઠરીએ, અજવાળીએ

*

ભગવદ્ગીતા

इष्टान् भागान् हि वो देवा दास्यन्ते यज्ञभाविता ।
 तैर्दत्तान् अप्रदायैभ्यो वो भुक्ते स्तेन एव स ॥ [૨-૧૨]
 यज्ञशिष्टाशिनः सन्तो मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषै ।
 भुजते ते त्वघ पापा य पबन्त्वात्मकारणात् ॥ [૨-૧૩]

*

ગીતાભોધ

લોકસેના કર્મ નિના, તેમનો (લોકોનો) ભાગ તેમને પ્રથમ
 આપ્યા નિના જે ખાય છે તે ચોર છે અને જેઓ લોકોનો—જીવ
 માનનો ભાગ તેમને પહોંચાડ્યા પછી ખાય છે કે કઈ ભોગવે છે
 તેમને તે ભોગવનાનો અધિકાર છે, એટલે તે પાપયુક્ત થાય છે એથી
 બીનડું, જેઓ પોતાને અર્થે જ કમાય છે, મજૂરી કરે છે તે પાપી
 છે ને પાપનું અનાજ ખાય છે

[અં.૩ નો]

. . . આપણે જન્મથી જ યત્ન સાથે લાભ લીએ, એટલે કે આ દેહ કેવળ પરમાર્થને કારણે આપણને મળ્યો છે. અને તેથી યશ કયાં વિના જે જમે છે તે ચોરીનું જમે છે એવું સખત વાક્ય ગીતાકારે કહી દીધું. શુદ્ધ જીવન ગાળવા ઇચ્છનારનું બધું કાર્ય યશરૂપે હોય. આપણે યશ સાથે અવનર્થ એટલે આપણે સદાયના ઝણી— દેવાદાર રહ્યા. તેથી આપણે જગતના હમેશના શુભામ મેવક અને શુભામનો સ્વામી જેમ સેવા લેવાને કારણે તેને અનવસ્થાદિ આપે છે તેમ આપણને જગતનો સ્વામી આપણી પાસેથી શુભામી લેવા અનવસ્થાદિ આપે તે આશ્વાસનપૂર્વક લઈએ. તેટલાનો પણ આપણને હક છે એવું ન માનીએ, એટલે કે ન મળે તો સ્વામીને ન વગેરોપીએ . .

[યજ્ઞ — ૧.]

મંજરી ૨૨મી

જીવનચરણો - ચક્ષુષ્ય

[સૃષ્ટિચક્રમાં મનુષ્યની ઉત્પત્તિ થઈ નહોતી ત્યાં મુદ્ધી ચક્ર સરળ રીતે ફરે જતું હતું. લોકો પ્રકટ થતા અને હોલવાતા. જન્મો પણ થતા અને મરણો પણ થતાં, પણ બધું કુદરતના કાયદાને અનુસરીને થતું હોવાથી તેમાં કેવળ એક સ્થિતિમાંથી બીજી સ્થિતિમાં ફેરફાર થવાપણું જ હતું. તેમાં નહોતું અધઃપતન કે નહોતું ઊર્ધ્વગમન. તેમાં નહોતું સુખ કે નહોતું દુઃખ.

પરંતુ ન્યારથી સૃષ્ટિમાં મનુષ્ય પ્રાણી અવતર્યો ત્યારથી બે જુદાં જુદાં સ્વભાવનાં સૃષ્ટિચક્રો ફરવા લાગ્યાં. મનુષ્યને પરમેશ્વરે જુદીની બક્ષિસ સાથે જન્મતમાં મોકલ્યો. જુદીના અદ્ભુત બળને લીધે તે સૃષ્ટિચક્રમાં જડાયેલો જડ આસે ન રહેતાં તેનો સંચાલક બન્યો. પોતાને મળેલી જુદીના પ્રભાવથી સૃષ્ટિચક્રના નિયમો જાણી તેને અનુસરે તે જન્મતને સુખી કરી પોતે સત્વર પૂર્ણતાને પામે, જીલ્લો ચાલે તે જન્મતને દુઃખી કરી પોતે તેટલા જ વેગથી નાશ પામે.

જુદીયુક્ત પ્રાણીના જીવનનો મહાન નિયમ — યજ્ઞ અથવા સેવા, તેની શોધ જે મનુષ્યોએ કરી, તેમનો જીવનચરણો સમરસ મુંજવા લાગ્યો. એ નિયમનો દ્રોહ કરીજેમણે સ્વાર્થો પોષવામાં જ જુદીનો ઉપયોગ કર્યો તેમના ચક્રમાંથી કામ ક્રોધ મોહ બય આદિ ધર્મણુ, યજ્ઞકાર અને ધર્મરાટ નીપજ્યાં.]

ગર ગર ફરે^૧—

ગર ગર ફરે રે જીવનચરણો.

બ્રહ્મ તણા મહા સૃષ્ટિકર્મમાં, યજ્ઞ-મેઘ અગ્ની વર્ષો.^૧ ગર૦
 માયા-કર્કશમાં શો સુંદર, કૂટચો માનવ-ફણગો.^૨ ગર૦
 જગતચક્રનો પરમ ચક્રધર, કરતો તદ્દપિ ન કરતો.^૩ ગર૦
 કામ નહિ અભિમાન નહિ—એ કર્તાની ગતિ પરખો. ગર૦
 સર્જકનો એ મહાન મર્જક, યાત્રિક સૌથી અધિકો. ગર૦
 બ્રહ્મ-ચક્ર એ ધરી આદરો,^૪ હાંક અદ્ય તુજ ચરખો. ગર૦
 યજ્ઞ તેજ ઊજ્યો જા હરનિશ, સમાર સ્વારથ-ચક્રો. ગર૦
 મ ર ગ મ સ ર ગ મ ગીતા શુભે,^૫
 સમરસ મમરસ ગીતા શુભે,^૬ તારો જીવનચરણો. ગર૦

રાજદાસ

૧. ગર ગર ફરે=જરા પણ અવાજ વિના ગર ગર ફરે છે.
૨. યજ્ઞ-મેઘ અગ્ની વર્ષો=યજ્ઞરૂપી મેઘે અમૃતની વૃદ્ધિ કરી.
૩. માયા—માનવ-ફણગો=માયામાથી નીપજ્યો છતાં જ્યારે મનુષ્ય પાતાને જીવનચરણો સુંદર રીતે ચલાવી જાય છે ત્યારે તેનું જીવન કાલક્રમથી નીપજતા કમળ સમુદાયમાંથી આપ્યું છે.
૪. કરતો—ન કરતો=કારણ કે તે અહંકાર વિના ફરે છે.
૫. ધરી આદરો=આદરો રૂપે હૃદય સામે રાખીને.
૬. સરગમ—શુભે=સુરીલા ગાયન સમુદાય ગીતામય જીવન જીવે.
૭. સમરસ—શુભે=સમત્વ શુદ્ધિ કેળવીને ગીતામય જીવન જીવે.

મંજરી ૨૩ મી

જીવનચરણો — યજ્ઞશૂન્ય

ઘડડડ ઘસે^૧—

ઘડડડ ઘસે રે જીવનચરણો.

ઘર્ધરાટ ઘર્ધણુનો ઝાલે, યજ્ઞ^૨ ઊંજી કર હલકો. ઘડડડડ
પ્રહ્લ હંતું ત્યાં છવાઈ માયા, શરૂ થયો ભવ-ચરણો.^૩ ઘડડડડ
જળવરસ્યુ ને અન્ન ઉદ્દભવ્યું, મગટયો માનવ-તાણુખો.^૪ ઘડડડડ
'આ લઉં તે લઉં,' 'આ કરું તે કરું,' હું પદમાં જીવવટકયો.^૫ ઘડડડડ
આત્મભાન બૂલા રે જીવડા, પ્રહ્લતણો તું કટકો.^૬ ઘડડડડ
કેમ થયો રે જીવ બાપડા ! યજ્ઞમાર્ગથી અળગો ? ઘડડડડ
તુજ કમે'ને જહીં તહીં જીવ્યાં, સંગ-ઝોલ-ભય નરકો. ઘડડડડ
સમરસ ગીતા હા ! નવ શું જયો, તારો જીવનચરણો. ઘડડડડ

સંજ્ઞાથ^૬

૧. ઘડડડ ઘસે = ઘડડડ અવાજ સાથે ઘસડાતો આવે છે
૨. યજ્ઞ = યજ્ઞરૂપી તેલ.
૩. ભવ-ચરણો = સૃષ્ટિરૂપી ચરણો.
૪. માનવ-તાણુખો = મનુષ્યે પોતાનો જીવનચરણો એવી જરાળ રીતે ચલાવ્યો.
રે તેથી જગતમાં દુઃખના ભટકા સળગ્યા, તેથી તેને તણુખો કહ્યો છે
૫. હું પદમાં જીવવટકયો = મનુષ્ય અહંકારે ચડીને આડો આવ્યો.
૬. કટકો = અંશ

ભગવદ્ગીતા

અગ્રાત્ ભવન્તિ મૃતાનિ પર્જન્યાત્ અગ્રસંગવઃ ।
 યજ્ઞાત્ ભવતિ પર્જન્યો યજ્ઞઃ કર્મસમુદ્રવઃ ॥ [૩-૧૪]
 કર્મ પ્રજ્ઞોદ્ભવં વિદિ પ્રજ્ઞાક્ષરસમુદ્રવમ્ ।
 તસ્માત્ સર્વગતે પ્રજ્ઞા નિત્યં યજ્ઞે પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ [૩-૧૫]
 એવં પ્રવર્તિતં ચક્રં નાનુવર્તયતીહ યઃ ।
 અઘાનુરિન્દિયારામો મોઘં પાર્થ સ જીવતિ ॥ [૩-૧૬]
 પ્રકૃતેઃ ક્રિયમાણાનિ ગુણૈઃ કર્માણિ સર્વશઃ ।
 અઠંકારવિમૂઢાત્મા કર્તાહમ્ इति મન્યતે ॥ [૩-૨૭]
 મયિ સર્વાણિ કર્માણિ સંન્યસ્ત્યાધ્યાત્મચેતસા ।
 નિરાશાનિર્મમો ભૂત્વા યુધ્યસ્વ વિગતઞ્જવરઃ [૩-૩૦]
 યે મે મતમિદં નિત્યં અનુત્તિષ્ઠન્તિ માનવાઃ ।
 પ્રજ્ઞાવન્તોઽનસૂયન્તો મુચ્યન્તે તેઽપિ કર્મજિઃ ॥ [૩-૩૧]

*

ગીતાઓષધ

. . . સૃષ્ટિનો નિયમ જ એવો છે કે અન્નથી જીવો નાનો છે, અંન વરસાદથી પેદા થાય ■ ને વરસાદ થતાથી એટલે જીવમાત્રની મહેનતથી પેદા થાય છે. જ્યાં જીવ નથી ત્યાં વરસાદ નથી જોવામાં આવતો, જ્યાં જીવ છે ત્યાં વરસાદ છે જ. જીવમાત્ર શ્રમજીવી છે. હાઈ પડ્યું રહીને ખાઈ નથી શકતું. અને મૂઢ જીવોને વિશે આ સાચું ■ તો મનુષ્યને સારુ કેટલે વધારે અંશે હાથ પડ્યું જોઈએ? તેથી ભગવાને કહ્યું, ઈર્મ પ્રજ્ઞાએ ઉત્પન્ન કયું, પ્રજ્ઞાની ઉત્પત્તિ અક્ષરબ્રહ્માથી, એટલે એમ જાણવું કે યજ્ઞમાત્રમાં—સેવામાત્રમાં અક્ષરબ્રહ્મ પરમેશ્વર બિરાજે છે.

[અ. ૩ નં.]

મંજરી ૨૪ મી

નિઃસ્વાર્થ યોગ

[ગીતાશ્રમે નિસ્વાર્થ યત્તમય જીવનના આદર્શરૂપે જ્ઞાનક નિદેહી અને શ્રીકૃષ્ણના જીવનનો નિર્દેશ કર્યો છે, પણ તેથી એમ નથી સમજવાનું કે એના સમર્થ પુરુષો માટે જ કર્મયોગી થવું શક્ય છે. ગાંધીશ્રમે આપણા જમાનાના સામાન્ય ધંધા ચૈત્ત્યવાર કરનાર છતાં કર્મયોગી કહેવાય એવા લોકોના ઉદાહરણ આપ્યાં છે. ગીતાખોધમાં તેઓ લખે છે.]

“મોચી જોડ સીવે, ખેડૂત ખેતી કરે, વેપારી વેપાર કરે, વાળદ વાળ ઉતારે એમા ત્યાગભાવના હોય અથવા ભોગની લાલસા હોય યત્તાર્થે વેપાર કરનાર કરોડોનો વેપાર કરતા છતાં લોકસેવાનો જ વિચાર કરશે, તે કોઈને છેતરશે નહિ, તે બધા ખોપ નહિ ખેડે, તે ન કરનાના સાદમ નહિ ખેડે, કરોડોનો ધણી છતાં સાદાર્થથી રહેશે કરોડો કમાતા છતાં તે કોઈનું નુકસાન નહિ કરે, કોઈનું નુકસાન થવું હશે તો કરોડો જતા કરશે આવો વેપારી મારી કલ્પનામાં જ વસે છે એમ કહી કોઈ દસે નહિ જગતને સહલાએ એવા વેપારી પશ્ચિમમાં છે ને પૂર્વમાં છે અને આગળને વેદે ગણી શકાય તેટલા હોય, એક પણ જીવતો નમૂનો હોય તો એવો વેપારી કલ્પના મની જાય છે. એના દરજ્જે તો આપણે પ્રદનાણુમાં જ જોઈએ એના એક વાળદને તો હું જાણુ છું એવા વણકરને આપણામાના કાણુ નથી જાણુતા ? વિચાર કરતા ને શેષતા આપણને બધા ધંધામાં કેવળ યત્તાર્થે જીવન ગાળતા ને પોતાનો ધંધો ચલાવતા માણસો નજરે પડશે ખરું. કે આના યાત્રિકો પોતાનો ધંધો કરતા પોતાની આજીવિકા મેળવે તેઓ ધંધો આજીવિકા ખાતર નથી કરતા આજીવિકા તેઓને સારું

તે ધંધાનુ ગૌણ ફળ છે. મોતીલાલ પૂર્વે પણ દરજી હતો અને જ્ઞાન
યથા પાંડી પણ દરજી રહ્યો. તેની લાવના બદલાઈ એટલે તેનો ધંધો
યથારૂપ બન્યો, તેમાં પરિવર્તતા દાખલ થઈ ને ધંધામાં ખીજના સુખનો
વિચાર દાખલ થયો.]

*

આ કર્મયોગ ભગવાનનો,

જનક વિદેહી સમાન મહાજન — તેના અનુભવજ્ઞાનનો. આ૦
શ્રીકૃષ્ણે જો ! મહાન સાધ્યાં, કર્મ તણાં સંસ્થાપનો;
લેવાદેવા^૧ હવી નહિ, બસ મહાયજ્ઞ અવતારનો. આ૦
જનકાદિક રાજર્ષિ^૨ તેને, શો રસ રાત્નમવિલાસનો ?
સેવા સમજી ભાર વહ્યા તે, યથા ચોક્ષનાં સાધનો. આ૦
લોકોને કંઈ કર્મ કરે તો, લોભ રહે કંઈ લાભનો;
કર્મયોગી તો સેવક — તેને, લોભ કર્મના લાભનો. આ૦
કંઈ સુખસત્તા ખાતર જૂત્યા,^૩ કંઈને ખપ ધનવાદનો;^૩
યોગીને નિઃસ્વાર્થ^૪ યજ્ઞમાં, આત્માનાં અભિવાદનો. આ૦
એવા યોગીવરને લોકે, સ્વારથ તે કંઈ વાતનો ?
કયા પદારથ કમાવવાને, નિત્ય નવાં ઉદાપનો ?^૫ આ૦
નિઃસ્વારથને આશ્રહ કેવો, કર્વા—નવ કરવા તણો ?
નિરાશ્રહીનાં લોકસંગ્રહે, વહેતાં ભક્તિભાવનો.^૫ આ૦
કર્મયોગ આ નિઃસ્વારથમય, ગીતાના ગાનારનો;
જે યોગે આદર્શ જનકનો, તથા કૃષ્ણ અવતારનો. આ૦

શબ્દાર્થ

૧. લેવાદેવા = સ્વાર્થ.
૨. જૂત્યા = કર્મમાં જોડાવા છ.
૩. ધનવાદ = ધન્યવાદ

४. नित्यं नवां उद्यापनो = स्वधर्मयोगी संतोष न प्राप्तो दोषः नवां नवां सादृशो उद्यापनो दोषः.
 ५. अक्रियापनो = अक्रिया उद्योगादयो.

*

अथवद्गीता

यस्त्यात्मनिरेव स्यात् आत्मतृप्तश्च मानसः ।
 आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥ [३-१७]
 नैव तस्य कृतेनाथो नाकृतेनेह कथन ।
 न चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थव्यग्रथाश्रयः ॥ [३-१८]
 तस्मादसङ्गः सततं कार्यं कर्म समाचर ।
 अङ्गत्तो ह्याचरन् कर्म परमाप्नोति पूज्यः ॥ [३-१९]
 कर्मणैव हि संतिद्धिम् आस्थिता जनकादयः ।
 लोकमप्रहृमैरापि संपश्यन् कर्तुमर्हसि ॥ [३-२०]
 न मे पार्श्वरिक्तं कर्म्मभ्यं त्रिषु लोकेषु किंचन ।
 नामवाप्तम् अवाप्तव्यम् वर्त एव कर्मणि ॥ [३-२१]

મંજરી ૨૫મી

મોટાનું માહાત્મ્ય

[સેરકો માટે અહીં જગવાને આદર્શ મૂક્યો છે આ તો અત્યુન સમા શ્રેષ્ઠો માટેનો આદર્શ છે, હું તો અંધ સેરક છું, એમ કહી જગવાનના બોધનો અનાદર આપણે ન કરીએ આપણે મોટા શ્રેષ્ઠ થઈ ગયા એવું અભિમાન તો ન કરીએ, પણ આપણા કરતા નાનાઓ માટે આપણા જીવન આદર્શરૂપ નીરડે એવો પ્રપત્ત આપણે કરવો જ રહ્યો. આપણે અંધ સેવક તો ખરા, પણ જેની સેવા કરવા નીકળ્યા છીએ તેને તો આપણા જેટની પણ કેળવણીની તક મળી નથી તેઓને ગદગદની ટેવો પડી ગઈ છે આપણે તેમને આપણા ઇત્તીમદે કપડાંથી આજી ન દેવા, પણ આપણી સદી સ્વચ્છતાથી સ્વચ્છ રહેવાની કળા શીખવવી. તેઓ અજ્ઞાન છે આપણે તેમને આપણા પારિત્યથી આજી ન દેવા, પણ જીવનની દરેક આખત જ્ઞાનપૂર્વક કરીને તેમને જ્ઞાનમય જીવનનો રસ લગાડવો. તેઓ દરિદ્ર છે આપણે આપણા વૈજ્ઞાની તેઓને આજી ન દેવા પણ તેમના જેવું મરીમ જીવન ગુજારતા હતા હોય તો નીતિ અને સ્વમાન કેમ રાખી શકાય તે તેમને પોતાના જીવનથી બતાવવું મ માપની લાપકાત અંધ હોય હતા તેઓ પોતાના બાળક કરતાં મોટા હોઈ, તેમના ઉપર, પોતાનું જીવન બાળકો માટે આદર્શરૂપ રાખવાની દુરજ આવી પડે છે ત્રિશૂકો વિદ્યાની બહુ લામી મડીલાળા ન હોય હતા વિદ્યાર્થીઓને સારો આદર્શ પૂરો પાડવા ખાતર ઉત્તમ વિદ્યાર્થી તરીકે] જીવન ગુજારવાની દુરજ તેમને માથે રહેતી ■

આ રીતે જોના દરેક જજી અંધ પણ છે હતા શ્રેષ્ઠ પણ છે અભિમાન કરવા જેટલો મોટો કોઈ નથી, પણ સેવા ન કરી શકે એટલે અંધ પણ કોઈ નથી]

જોને રે હુંય કેવો રહ્યો અસિધાર^૧ ?
 લેન દેન^૨ નહિ છતાંય કેવો, સૌ પહેલો તૈયાર ? જોને૦
 ઠથી કમાણી બાકી અણુન, મારી જગ મોઝાર ?
 બહુમાન્યો જોને સંસારે, અર્પી પદ અવતાર. જોને૦
 કોટિ લોકના પરમેશ્વરને, કોણ કહે પૂછનાર ?
 સર્વનિયંતા તે સુખસેજે,^૩ પોઠે શું પળવાર ? જોને૦
 સૂરજ શું કદી સમય ચળ્યો ? શું સમુદર ચળ્યો જીવાળ ?
 મોટા જવ ખોટાઈ કરશે, પ્રલય થશે તત્કાળ. જોને૦
 મહાજનો જો માતમ વેચે, વેલવ લારોભાર;^૪
 ધર્મ-ધ્યેય સૌ જાય રસાતળ, લોકો યાયે લખાડ. જોને૦
 ધારી ધારી પ્રજા નિહાળે, શ્રેષ્ઠોના આચાર,
 શ્રેષ્ઠોનાં જીવન પર સૌનાં, જીવનનો આધાર. જોને૦
 શ્રેષ્ઠોને શિર વડી જવાળી,^૫ તુંયે તારી ઉપાડ;
 ગીતાનાં ગીત ગાતો ગરવા^૬ ! ધર્મ વિષે પગ ધાર. જોને૦

શબ્દાર્થ

૧. અસિધાર=તરવારની ધાર પર, નિયમને જરાબર અનુસરીને
૨. લેન દેન=લેતું દેવું, સ્વાર્થ
૩. સુખસેજ=સુખશય્યા પર.
૪. મહાજનો—ભારોભાર=મોટા લોકો જો પોતાની મોટી શક્તિ તથા બુદ્ધિ લોકસેવામાં ન ખર્ચતા તેના વડે સુખ વેલવ ખરીદે, એટલે કે તેનો પ્રયોગ બોળી શક્તિવાળાઓને છતરી પોતાનું સુખ વધારવામાં કરે
૫. જવાળી=જળાળદારી.
૬. ગરવા ! =હે મહાનુભાવ અણુન !

अथ षष्ठ्योऽङ्कः

यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ।

एतद् यत् प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥ [१-२१]

न मे'पार्थास्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किञ्चन ।

नानापाप्तम् अपाप्तव्यम् वर्तते'एव च कर्मणि ॥ [१-२२]

यदि ह्यहं न वर्तेयं जातु कर्मण्यनञ्जितः ।

मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वदाः ॥ [१-२३]

उत्सृज्येयुस्मिमे लोकं न पुर्या कर्म चेदहम् ।

सकुरस्य च वर्ता'स्याम् उपहन्यामिमाः प्रजाः ॥ [१-२४]

મંજરી સમી આત્માનો અવતાર

[આત્મા અપ્રકટ છે, છતાં તેના ગુણો સૃષ્ટિમાં અને આપણા જીવનમાં પ્રકટ થાય છે. વસ્તુભાવના, પ્રેમ, પરોપકાર, ધર્મ-ધર્મશા એ આત્માનું અસ્તિત્વ સૂચવનારા ગુણો છે.]

*
[‘જે કાઈ પ્રેમજ્વરા અવતરે’—ની લવમાં]

સૃષ્ટિનો યજ્ઞ એક આધાર,

અદ્વર^૧ સૃષ્ટિનો એ સદ્ધર, યજ્ઞ નેક આધાર. સૃષ્ટિનો

જડ વચ્ચે જીવન વિલસે એ, યજ્ઞ તણો ઉપકાર;

યજ્ઞ વગરનાં અમથાં જીવન, મૃત્યુનાં અંધાર. સૃષ્ટિનો

લૂંટ જૂંટ ને હિંસા વચ્ચે, યજ્ઞ જ અમૃતધાર;

યજ્ઞ વિનાનાં કામી ઠમો, વધાવે અંગાર. સૃષ્ટિનો

ભૂખ્યો કામ ભૂખે તેમાં, યજ્ઞ આત્મ-અવતાર;

સકળ નેત્રમાં આત્મગિણ શો, પ્રેમ-ચંદ્ર ચમકાર. સૃષ્ટિનો

લોગભક્ષ આ સૃષ્ટિદેહમાં, યજ્ઞ આત્મ-અવતાર;

કામ કામ શા મહાત્યાગ ને, સેવા પર ઉપકાર ? સૃષ્ટિનો

ભયથી થર થર થતા જગતમાં, યજ્ઞ આત્મ-અવતાર;

સહસા કેવો ધર્મ-ધર્મશનો, ધાય હૃદય સંચાર ? સૃષ્ટિનો

અદ્વજ અગોચર આત્માનો અહીં, યજ્ઞ પ્રકટ અવતાર;

સૂચી ગગનમાં દૂર દૂર પશુ, ગિંબ નચન મોહાર. સૃષ્ટિનો

મોહ-મૂંઝાયા કુદુસેત્રમાં, કૃષ્ણ યજ્ઞ-અવતાર;

રણ-કંદનમાં કમંચોગ ભરી, ગીતા રેલવનાર. સૃષ્ટિનો

સંબંધ

૧. અદ્વર=આધાર વિનાની.

*

ભગવદ્ગીતા

તત્માત્ સર્વગત પ્રકાશ નિત્ય ચક્ષુ પ્રતિષ્ઠિતાર [૨-૧૫]

મંજરી ૨૭ મી

વાઝાં મોઝાં

[અવિદ્વાનો એટલે બાળકો અને બાળક સમી આમ જનતા, તેમની પાસે વિદ્વતા નથી, પણ નિર્દોષપણું છે, સરળતા છે, અકૃત્રિમપણું છે. જો બુદ્ધિમાન લોકો પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ પોતાની સ્વાર્થ-જાળ વિસ્તારવામાં ન કરે, પણ બુદ્ધિની સાથે બાળાં મોળાંનું નિર્દોષપણું મેળવે તો કેવું સારું? બાળાં તેમ જ મોળાંને વિદ્વાનો પાસેથી જ્ઞાનની ગરજ હોય એ તો દેખીતું છે, પણ વિદ્વાનોએ પણ નમ્ર યર્ષ બાળાં મોળાંને પોતાનાં શુરુ કરી તેમની પાસેથી નિર્દોષપણું, અકૃત્રિમપણું શીખવાની જરૂર છે તેમણે વિચાર લેવામાં લેવા રાખવા, પણ જીવન તો સાદામાં સાદું, બાળાં મોળાં જેવું જ રાખવું.

બાળાં મોળાં પાસેથી વિદ્વાને બીજું પણ પુષ્કળ શીખવા જેવું છે. બાળકો ભય જાણતા નથી વિદ્વાન તો જેમ વધારે જાણે તેમ વધારે બીકણ બનતો જોવામાં આવે છે. મોળા લોકો પોતાના રોજના કામધંધામાં કેવા મરત હોય છે, તેમને કાઠનું બૂરું કરવાની કુરસદ જ હોતી નથી. વિદ્વાન હમેશાં મહેનતથી કેમ છટકાય એની મુક્તિઓ શોધવામાં જ પોતાની બુદ્ધિ વાપરતો હોય છે. વળી બાળાં મોળાંની શ્રદ્ધા કેટલી બધી મજબૂત હોય છે? તેમની રૂઢિઓ અને વહેમોમાં અચાનક તો હોય છે જ, પણ તેઓ જેવું સમજે છે તેવાને ઝોડની જેમ વળગી રહે છે અને મરે તોપણ છોડતાં નથી. વિદ્વાનની બુદ્ધિમાં એક પળની સ્થિરતા જોવામાં આવતી નથી. તેની ચંચળ બુદ્ધિ તેને દરેક વાતમાં અશ્રદ્ધા અને શંકાકુશલ કરાવે છે. તેથી તેની બુદ્ધિ બધી એજે જાય છે.

આમ બાળાં લોળાંને ગુરુ કરી વિદ્યાને ધણું ધણું લેવાની જરૂર છે. આ ગુરો વિના વિદ્યાની વિદ્યા મેલી જની જાય છે. તે ગુરો બળે તો તે જ વિદ્યા તેને પોતાને તેમ જ જગતને તારવારી નીચકે]

*

[પૂંધટ કા પટ ખાલ રે—એ લયમા]

શ્રી ભગવાન બોલ્યા :

તું તો બાળાં^૧ ને લોળાં^૨ —

ગુરુ સમ જ્ઞાની ! માન રે;

જ્ઞાન નહીં તોય ગુણધર મોટાં, કુદરતનાં સંતાન રે. તું તો^૦
લોળાંના બહુ લોભ ન લાંબા, વનનાં વૃક્ષ સમાન રે;
કુદરત ભૂખ લગાડે જેને, કુદરત હે પય-પાન રે. તું તો^૦
જ્યાં ભિગ્યાં ત્યાં જે રસ લાધ્યો, તે જ કરે તરુ પાન રે;
ત્યાં જ વૃધે ને ત્યાં જ તપે ને, ત્યાં જ કરે શુભતાન રે. તું તો^૦
માગે તો એક અંજલિ^૩ ધરતી, માગૂડા શું^૪ મક્કાન રે;
બહુ માગે તો આંગણુ માગે, ગાવલડી ગુણવાન રે. તું તો^૦
સાઠાનાં રે સ્વલાવનાં પ્રેયોં, શીખી લે લય-તાન રે;
હું તણ, તું તણ^૫ તુંયે કુદરતસંગમાં મેળવ ગાન રે. તું તો^૦
સ્વાસ્થ-કામ કરે જન લોળાં, જેવાં થઈ એકતાન રે;
પરમાસ્થમાં તારું પરાવ તું, જ્ઞાની ! તેવું ધ્યાન રે. તું તો^૦
અરો જો નિજ કર્મનાં વહે છે, સંતોષે લાભ ને હાણુ રે;
સેવા કરતાં તું ચે તારાં, માન સહે અપમાન રે. તું તો^૦

દ્વિવચન :

બાળાં લોળાંના ગુણ ગાયા, બોખાલક^૬ ભગવાન રે;
અર્જુનને સેવાનો પાયો, પાવન ગીતાગાનરે. તું તો^૦

૨૩૭૬૧ થી

- ૧ બાળા = બાળકો
૨. લોળા = અશિક્ષિત આમ જનતા
- ૩ અ જળિ = ખોળા બેટી
- ૪ માળુડા શુ = પક્ષીના માળા બેવડું.
- ૫ હું તજ ત તજ = અહીં તર તજને
- ૬ ગોપાવન = ગાયો ચારેલી હોઈ બાળા લોળા ગોવાળો પ્રત્યે પ્રેમ ધર વનારા

*

ભગવદ્ગીતા

સક્તા કર્મણ્યપિદ્વાંમો યયા કુર્વન્તિ મારત ।

કુર્યાત્ વિદ્વાંસ્તયાઽસક્તઃ ચિત્રીર્યુલોક્સપ્રદમ્ ॥ [૨-૨૫]

*

ગીતાભોધ

કંઈક ને કંઈક નિસ્વાર્થ સેવા આપણે બધા જાણે અભણે આપીએ-જ છીએ આ જ વસ્તુ આપણે નિયતપૂર્વક કરતા થઈ જઈએ તો આપણી પારમાર્થિક સેવા કરવાની શક્તિ ઉત્તરોત્તર વધ્યા જ. કરશે.

[વક્ષ — ૧]

મંત્રી ૨૮ મા

બુદ્ધિભેદ

[અમાની ગમે તેવું શિથિલ જીવન ચુગરે તો તેને માફ કરી શકાય, પણ વિદ્વાનને માફી કેમ મળે ? વિદ્વાન ઉપર બેરહી ફરજ છે. એક પોતાનું કલ્યાણ સાધવાની અને બીજું અગ્નિદાનેને માર્ગદર્શન કરાવવાની તેણે પોતાને ખાતર પોતાનું જીવન ઉત્તમ સમ્પત્તિ જ નોંધ્યો, પણ માગા બોળા અને નોંધ મારુ અનુકરણ કરી એ ખ્યાલ રાખીને પણ પોતાનું જીવન તતોતત સમ્પત્તિ નોંધ્યો આમ માળાપો ઉપર પોતાના આગેકોને પદાર્થપ્રકટ આપના ખાતર પણ પોતાનું જીવન ઉત્તમ રાખવાની ફરજ આવી પડે છે તે જ પ્રમાણે શિક્ષક ઉપર વિદ્યાર્થીઓને ખાતર, સેના ઉપર દેશમધુઓ ખાતર, પોતાના જીવન ઉપર સમ્પત્તિ પહેરો રાખવાની જવાબદારી આવે છે

આ ફરજ કે જવાબદારી વિદ્વાનને હુ ખનું કે ભારનું કારણ છે એમ સમજવાનું નથી ધ્મિરની એ પરમ ઉપકારક કુદરત છે કે તે જવાબદારી તો માણસને ભારે પ્રેરણારૂપ નીરડે છે પોતાનાં વહાલા બાળકો ખાતર શું માળાપો મહાપ્રયત્ન પોતાના જીવનની બાદતો બદલતા જોવામા આવતા નથી ? ઉત્તમ શિક્ષકો શું હમેશા કહેતા નથી કે અમારા વિદ્યાર્થીઓના સહવાસથી જ અમે અમારા જીવનમા અખડ નાગૃતિ રાખી શકીએ છીએ ? પોતાના ઘરિ દેશમધુઓની સેનાની લાયકાત મેળવવા ખાતર અનેક દેશસેનાઓએ ફજારી લીધાના ઉદાહરણો આપણા દેશમા ફેટલા જવા મળે છે ? બાળા બોળા ખાતર પોતાનું જીવન તતે માળાવાની વિદ્વાનની ફરજ છે એ ભાષા જ બરાબર નથી સાચા વિદ્વાનને તેઓને ખાતર જીવવાની અત પ્રેરણા ચલી હોય છે, તેના જીવને તેમ ક્યાં વિના એન જ પડતું નથી]

[ધુધટ ન ૧૮ ખેલ રે—એ લયમા]

તારુ તતે^૧ રે જીવન—

જ્ઞાની હો તો ગાળ રે,

જ્ઞાન-ખાળને તુજ જીવનથી, ઉચ્ચ જીવન પર વાળ રે તારુ ૦
 હો ખેલે કુદરતને ખોળે, કુદરતના એ લાલ રે,
 સોળાના મનમા તું જ્ઞાની ! બુદ્ધિભેદ ન ઘાલ રે તારુ ૦
 શ્રદ્ધા દેવા જૂથે જ્ઞાની ! જૂઠ અને જૂથાળ રે,
 ખાળજને પણ જીવન ફેરા, કરી દે મરણ સવાલ રે તારુ ૦
 જ્ઞાની હો તો જ્ઞાન પ્રકાશે, મારગડા અજવાળ રે,
 પાથર મા અધારે તારી, જ્ઞાનાડ જર-ભાળ રે. તારુ ૦
 જ્ઞાની ધર્મ અધર્મ વિચારી, ચાલે નિર્માળ ચાલ રે,
 અજ્ઞાનીને નવ અથડાવે, અવગા અતરિયાળ રે તારુ ૦
 જ્ઞાની હો તો જ્ઞાનપ્રભાવે, આતમ સદમ પાળ રે,
 સોગી થઈ સોને ભરખે તો, સોળાના ચા હાલ રે ? તારુ ૦
 અજ્ઞા શ્રદ્ધા હારી ભેસે, ચેતે જ્યારે જ્યાળ રે,
 જ્ઞાની હો તો બળતી જ્યાળે, મીથી પહેલો ચાલ રે તારુ ૦
 જ્ઞાની હો તો તો કેળવ તારી, જીભલડી વાચાળ રે,
 ખાળા સોળાને ખા પ્રીતે, ગીતાગીત રસાળ રે તારુ ૦

સાબ્દાર્થ^૧

૧ તતે-તતોતત વપદ્ર નદિ કે ભણુ નદિ એમ પ્રમાણમ્

*

ભગવદ્ગીતા

ન બુદ્ધિમેદ જનયત અજ્ઞર્ના કમસન્નિભામ્ ।

જોષયેત્ સર્વકર્માણિ વિદ્વાન્નુયુક્ત સમાચરન્ ॥ [૩-૨૬]

મંજરી ૨૯ આ

પૂરા નો ધર્મ

[અધૂરા જ્ઞાનનું મોટું જોખમ છે કે તે માણસને અભિમાની બનાવે છે. તે અંગે તરફ તિરસ્કારની નજરથી જોતો થાય છે. તેને કંઈ સમજતા નથી, જડ છે, ગુલામ રહેવાને જ મરજીપેસા છે, એમ અધૂરા પોતાના ગુમાનમાં માનીને ચાલે છે.

વળી અર્ધજ્ઞનુ જ્ઞાન જોઈતું અધૂરું તેટલો તે જ્ઞાની હોવાને ડાળ વધારે કરશે તે હમેશાં એમ બનાવવા મથે છે કે ખીજાઓ મારા કરતાં ઓછા છે, નીચા છે. નીચાને ઊંચે આણવાનો પ્રયત્ન કરવાનો તો ખાલુએ રહ્યો, પણ આવો અર્ધજ્ઞ માણસ તો નીચાઓને ઊંચે ચડવાનો પ્રયત્ન કરતા જોઈ અસ્વસ્થ થાય છે મારાથી તે વધી ન જાય એની જ ચિન્તામાં રાત દિવસ રહે છે.

પૂરા નું જ્ઞાન કેવું હોતું જોઈએ, પૂરા ની વૃત્તિ અધૂરા પ્રત્યે કેવી હોવી જોઈએ એનું આ ગીત વિવેચન કરે છે અથવા આ ગીત સૂચવે છે કે પોતાના જ્ઞાન ઉપર પૂર્ણતાનો કળસ અગ્રવવા ખાતર મનુષ્યે કેવી વૃત્તિ કેળવવી જોઈએ.]

[છંદઃ કા પદ બોલે—એ લક્ષમાં]

પૂરા^૧ હોય તો જ્ઞાની !

પૂર અધૂરાંમાં પ્રાણ રે,

જિજ્ઞા હોય તો માની !

નીચાંને આપને માન રે.

પૂરા^{૧૦}

પૂરા ઘડા ! તને પૂરણતાનું, વાધુ બહુ અભિમાન રે;

ફેદી અધૂરાને માથે ચડ્યો તો, હેઠો પડ્યો, થઈ હાણુ રે ! પૂરા^{૧૦}

અજ્ઞાને અસ્પૃશ્ય ગણી તું, કેમ ચડ્યો આસમાન રે ?
 ભોંય આવી સૌ ખેડૂત લેગો, ખેડ' તુયે મેદાન રે. પૂરો ૦
 માનનો દૂખજો મોટો શાનો, હોય ભલે રાજન રે ?
 દાનનો દૂખજો દાનો શાનો, હોય ભલે ધનવાન રે ? પૂરો ૦
 જ્ઞાનનો દૂખજો જ્ઞાની શાનો, હોય ભલે વિદ્વાન રે ?
 કર્મનો દૂખજો યોગી શાનો, ભેસી ધરે ભલે ધ્યાન રે ? પૂરો ૦
 સેવાનો દૂખજો સંત જ શાનો, વસે ભલે જઈ રાત રે ?
 પ્રેમનો દૂખજો ભક્ત જ શાનો, રટે ભલે ભગવાન રે ? પૂરો ૦
 'અદ્ય અને આ તો સ્વારથ-અધા, કેમ ચડે જ્ઞાને જ્ઞાન રે ?'
 જોમ કહે જો તું નાસ્તિક ધર્મને, શા અપર્ણ તારું જ્ઞાન રે ? પૂરો ૦
 'ગામઠી ગૌરવહીણુ બધા આ, મુધરે કેમ હેવાન રે ?'
 ગુણી ! જો તુંય ગણિયો^૨ થશે તો, તું શાનો ગુણવાન રે ? પૂરો ૦
 માંદાંને માથે^૨ રોગ મટે નહિ, સેવાથી થાય^૩ સુહાણુ રે;
 ભોળાંને ભાંડયે ભાન ચડે નહિ, પ્રેમથી પીગળે પહાણુ^૩ રે. પૂરો ૦
 સ્વભાવનો બળવંતો બાપુ ! વેગ તો સિંધુ સમાન રે;
 જ્ઞાની ગોથાં ખાય તો ભોળાં, કેમ ટકે નાદાન રે ? પૂરો ૦
 તારો પોતાનો તું અનુભવ જ્ઞાની ! નમ્ર ધર્મચિત્ત આણુ રે;
 પ્રેમ-હિતેજન પામત નહિ તો, કયાં હોત તારું^૨ સ્થાન રે ? પૂરો ૦
 મેલાં ઘેલાંની સૂગ મેલી, પ્રેમથી ઘાલને સ્નાન રે;
 બાળાંને ભોળાંથી લાજ મા, જોની કેળવ સૂઝ ને સાન રે. પૂરો ૦
 કુદરતનાં બાળૂડાં પર થા, કેમજ કમળ સમાન રે;
 પૂરા રે ! અધૂરાંને પા મધુરાં, ગીતાનાં ખયપાન રે. પૂરો ૦

શબ્દાર્થ

૧. રો = પૂર્ણ જ્ઞાની, કૃત્સ્નવિદ્.
૨. ગવિયો = મારી નાખો તોપણ ભડે નહિ એવા બળદ, સર્વ આગાહારી બેઠેલો.
૩. પહાણુ = પથ્થર

*

ભગવદ્ગીતા

પ્રકૃતેર્ગુણસમૂહા સર્જન્તે ગુણકર્મણુ ।

તાન્ અકૃત્સ્નવિદો મન્દાન્ કૃત્સ્નવિન્ન વિચાલયત્ ॥ [૩-૩૧]

સદશ ચેષ્ઠ સ્વસ્યાઃ પ્રકૃતેર્જનવાન્ અપિ ।

પ્રકૃતિં યાન્તિ ભૂતાનિ નિગ્રહ કિં કરિણ્યતિ ॥ [૩-૩૩]

મંજરી ૩૦ માં

સ્વમાતા તેવો સ્વધર્મ

[જોવો પોતાની માતા ઉપર જાળવેને નૈસર્ગિક પ્રેમ હોય છે તેવો જ નૈસર્ગિક પ્રેમ આપણને આપણા પોતાના સ્વદેશ ઉપર, આપણા સ્વધર્મ ઉપર, આપણા પોતાના ધર્મા ઉપર, આપણી સમક્ષ આજે આવી પડેલા કર્તવ્ય ઉપર હોય જ છે. પણ અસંસ્કારી કુટુંબ પુત્રો જેમ મોટા થઈને સ્વમાતાની સેવા કરતા નથી, તેમ આપણે પણ કાપર થઈને સ્વકર્તવ્યે જાળવવામાથી છટકી જઈએ છીએ સ્વધર્મથી લાગવું અથવા કાપર થવું, અને પરધર્મ સહેલો લાગવો એ મનુષ્યની સ્વાભાવિક સ્થિતિ નથી જ. તે સ્થિતિ અસ્વાભાવિક છે; તેની કાપરતામાથી, તેના કામકોષાદિમાથી જન્મી છે, અને તેવી સ્થિતિમાં રહેવું ભયાનક છે]

[ક્યો મોઝા નફલત કા માતા — એ લખમા]

મોને સોને સ્વધર્મ અણુન ! સર્વ ધર્મથી છે સારો,
માશમાં સારા પરધર્મથી, સ્વધર્મનો મહિમા ન્યારો. સોને
તારે તારો ધનુ-ધર્મ^૧ તો રાશ-ધર્મ^૨ મારે મારો,
લાણુ^૩ તો મુજ સ્વધર્મ લોણુ, ગવે^૪ ધર્મ ગળે તારો. સોને
ગૃહીધર્મ^૫ અભ્યાગતતપસ,^૬ બિહુધર્મ બિહાસારો,^૭
પેટબરો ગૃહી ધર્મબ્રહ્મ ને, ચાટો બિહુ બિખબારો.^૮ મોને
બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર એ, બિચનીચની નહિ પાળો;
ધર્મનિષ્ઠ ભંગી મસ્તકમણિ^૯ તપટ બ્રાહ્મણ ચાંડાળો. મોને

રવિ તપે, શશી સુધા જ વર્ષે, કોણ અકારો કુણ પ્યારો ?
 નિજનિજ ધર્મ રહે જગતારક, ધર્મ ચુકે તો જગ-મારો. સૌને
 અગણ પિંડ,^{૧૦} પ્રહ્લાંડ અનંતા, ધર્મે ખેલ બધો ધાર્યો;
 અસંતુષ્ટ એક અણુ ભયંકર, ઘર તણ પરઘર ભમનારો.^{૧૧} સૌને
 રંક-શાણી કે કુબડી-નમણી, જુએ અવર જતી શૂદારો;
 તનને^{૧૨} મન જનની તે જનની, ધર્મ નોય એ જગધારો. સાને
 ધર્મ શ્રેષ્ઠ નહિ, ધર્મ દુષ્ટ નહિ, દુષ્ટ-શ્રેષ્ઠ પાલનહારો;
 ગીતાગાયન ઝીલ ધરંતપ ! સ્વધર્મ શોભવને તારો. સૌને

સાચાઈ

૧. ધનુધર્મ = કાનિય તરીકે ધનુષ્યબાણ ધરવાનો ધર્મ.
૨. શશધર્મ = શાશી તરીકે પાડાની લગામ પકડવાનો ધર્મ.
૩. લાજુ = એ હું સારથીનું કામ દલકું ગાની સરમાઈ.
૪. ગર્વે = હું તો ધનુધારી કાનિય છું એવા ગર્વથી.
૫. ગૃહીધર્મ = ગૃહસ્થાશ્રમીનો ધર્મ.
૬. અભ્યાનતતપશુ = અતિથિને ખાનપાનાદિથી તૃપ્ત કરવા.
૭. બિહ્વાહારો = બિહ્વાથી આહાર મેળવવો તે.
૮. પેટભરો — બિખ્ખારો = ગૃહસ્થ એ અતિથિસત્કારનો ધર્મ ન બળવે તો તે ગૃહસ્થ નહિ પણ પેટભરો લેખાય, સંન્યાસી એ ચાટા થાય એટલે કે સારું બોલન સદા સોધતો ફરે તો તે બિહ્વ એટલે સંન્યાસી નહિ પણ માગણમા ખપે.
૯. મસ્તકમણિ = માથાનો મુગ્ધ એટલે કે માનને પાત્ર.
૧૦. પિંડ = દેહધારી છવો.
૧૧. અસંતુષ્ટ — ભમનારો = એક અણુ અણુ પણ એ પોતાનું કુદરતી સ્થાન ઊઝી ખોલ્ય સ્થાને જવાનો આગ્રહ રાખે તો તે જગતનો નારા કરી નાખે.
૧૨. તન = પુત્ર.

મંજરી ૩૧મી

શિર સાટે સ્વધર્મ

[ગમે તેવો મુંઠ અને મુઠ્ઠ સ્વધર્મ પણ માર્ક દિવસ માણસને કમેાગીએ ચલાવે જ છે તે ઘડીએ જો તે કાયર નીચડી પનાવન કરે તો તેની કિંમત કાઢીની ધર્મ જલ્ય એમ ગમ્મ પ્રમ્મગ્મનોનો ન્યાય મારી ગીતે તોગી આપે છે ને વાદના મેળવે છે, પણ તેના ન્યાયીપણાની ખરી પરીક્ષા તો પોતાના અનાચારી પુત્રનો ન્યાય લોગવાનો પ્રસંગ આવી પડે ત્યારે જ થાય છે વેપારી મોગ વેપારો ખેડી ધન કમાય છે અને નગરશેઠ મની દરખાશ છે પણ દેસ ઉપર દુષ્કામ જીતરે અથવા પચ્ચક ફરી વગે તે વખતે પોતાનું ધન પ્રમ્મમા વૂટાવી દેવાની દિમન તે દાખરશે? એક ખેડૂન ખેતીમડી કરી પોતાના કુટુંબમીના સાથે બહાર કરે છે પણ એકાદ દિવસે માર્ક લુનમી સત્તાધીશ તેની પાસે વેઠ માગતો આવે છે રક્ષત માગતો આવે છે અને ધમકાઓ દેતો આવે છે, તે દિવસે તે સુખશાંતિને નહાના મરી જલ્મ અપમાન નીચી મૂડીએ સાખી લેશે કે સુખશાંતિનો ભોગ આપી સ્વમાનની નહા કરશે? તેને માટે એ કસોડીની પગ છે એવી કસોડીમાથી પાર જીતયો તેજે જ સ્વધર્મનું પાલન કર્યું, ધન માન સુખ કીર્તિ મળ્યા ત્યા સુધી જ પાલન કર્યું તેની શી કિંમત?]

['કયા સોયા ગફલત કા માવા —એ લયમા]

આજ લગી પ્રેમ હે અબ્દુન ! તને સ્વધર્મ ધાયો છે,
સ્વધર્મ શિર સાટે પાળ્યાનો, આજ હવે તુજ વારો છે આજ
અર્થ મળ્યા ને કામ ફળ્યા તો, ધર્મ તેટલો ધાયો છે,
કઠણ પડ્યો કે ભાગ્યો કાયર, વેપારી વણઝારો તે આજ

મંજરી રંગી

ધાતક ધર્મ પરાયો છે

[કાયર સદા પોતાના ધર્મને નિંદે છે, પોતાનું કપાળ ફૂટે છે, અને ખીનતઓ કેવા નસીબદાર છે, કેવા કાવી ગયા છે એમ દલીલો મેનની ઈર્ષ્યા કરે છે. પરંતુ ખીનના એ રૂપાળા દેખાતા ધર્મો પાળવાની ફરજ તેના ઉપર આવી પડે તો તો તે તેનાથી પણ નાસે, કારણ પોતે સ્વભાવે જ કાયર છે.

આંચા અર્થમાં પરધર્મેની ભયાવદ દલ્લા છે તે વસ્તુનાં ભયાવદ નથી, તે તે ધર્મોના પાળનારોઓનું તો તે કલ્યાણ કરે છે. ભયાવદ છે આપણી પોતાની કાયરતા, જે આપણને આવી પડેલા કર્તવ્યથી ભગાડે છે. આપણે પોતાની જાતને છેતરીએ છીએ, આપણે મનમાં દલીલ કરીએ છીએ કે હું કંઈ કાયરતાથી સ્વધર્મ તગતો નથી, મારો સ્વધર્મ બહુ ભૂરો હોવાથી તે તણુ છું. આ સિવાય બીજું ગમે તે કરવાનું હોત તો હું ખુશીથી તે કરત. આમ આત્માને છેતરવો એ જ ભયાવદ છે.]

['કયો' સોચા નસત કા માતા — એ લવમા]

સ્વધર્મ અભૂત ન | આજ અધ્યાનક, કેમ કરડવા ધાયો છે ?
વિપ્રધર્મમાં આજે કયાંથી, ગુણસાગર ઉભરાયો છે ? સ્વધર્મ
સાતિળાં દેખી તું સત્રિય ! સ્વધર્મથી શું ભાગ્યો છે ?
આજે સહસા સ્વધર્મ કડવો, વિપ્રધર્મ મન ભાળ્યો છે ! સ્વધર્મ
મહારથી થઈ જીવનભર જૂઝઝો, ગાંડીવ અજબ્યુ વણ્યોયે;
કયા યુદ્ધમાં સગાં કેાકનાં, રકયાં નહીં લાંબી પોકે ? સ્વધર્મ
વિપ્રભાવનો પૂરો અનુભવ, તેર વર્ષ વનવાસો તે,
ક્ષાત્ર સ્વભાવન બૂલ્યો સણુ પણ, રણનું રટણ કર્યું રોજે. સ્વધર્મ

પાંચાક્ષીનો દક્ષ^૨ ચોટલો, બરી સલા અપમાન્યો જે;
 તે પર શું નહિ તેર વર્ષ તેં; ધર્મરાજને તાબ્યો છે? સ્વધર્મ^૦
 વનવાસે તો વિપ્રધર્મથી, મરવા સમ શરમાયો જે;
 કુંડુક્ષેત્રમાં તે તું પાંડવ! લૈક્યવૃત્તિ^૩ પર ધાયો છે! સ્વધર્મ^૦
 જ્યારે જ્યારે ધર્મ^૪ પરાયો, શુણ્ણગણથી ઉભરાયો છે;
 પરશુણ્ણનું તો નામ જ, કપરા સ્વધર્મથી અકળાયો છે.^૫ સ્વધર્મ^૦
 મોહક તેથી મહાભયંકર, અર્જુન! ધર્મ^૪ પરાયો છે,
 માતૃરૂપ તું કપટ-પૂતના — તેની ગોદ ભરાયો છે. સ્વધર્મ^૦
 ચેત ચેત રે ચેત ધૈનંજય! ગીતાનાદ મુણાયો છે;
 સ્વધર્મમાં રહી ભણું નિધન^૫ ને, ઘાતક ધર્મ^૪ પરાયો છે. સ્વધર્મ^૦

સાબીથ^૬

૧. વિપ્રભાવનો — વનવાસો તે=જુ તેર વર્ષ વનવાસમાં રહ્યો તે વખતે તને શિક્ષાવૃત્તિ પર નિર્વાહ કરવાનો અને કશી જ માતશિક્ષક વિના રહેવાનો એટલે કે બ્રાહ્મણનું જીવન ગાળવાનો અનુભવ સારી રીતે મળ્યા ચૂક્યો છે.
૨. દક્ષ=દક્ષ^૭ અથવા અભિમાન ભરેલો.
૩. લૈક્યવૃત્તિ=શિક્ષા પૂર નિર્વાહ કરવો તે, એટલે બ્રાહ્મણના આચાર.
૪. જ્યારે જ્યારે—અકળાયો છે=માણસને જ્યારે જ્યારે સ્વધર્મ પાલનનો કંટાળો આવે છે અને બીજાઓના ધર્મો કેવા સુદર અને સહેલા છે એવો ભાસ થાય છે ત્યારે તેમને સમજી શેવું કે તેને પર ધર્મના શુણ્ણ દેખાયા તે તો ભાસ માત્ર છે. ખરી વાત એ જ છે કે તેને પોતાનો સ્વધર્મ કપરો લાગ્યો છે, તે પાલન કરવાની તેનામાં હિંમત ખૂટી છે, તેમાથી તેને છટકી જવું છે. બીજાના ધર્મને પણ જ્યારે તે પોતાનો બનાવશે ત્યારે વળી તે તેનાથીયે છટકવા હજારો.
૫. નિધન=મરણ.

*

ભગવદ્ગીતા

પરધર્મો મયાવહઃ । [૧-૩૫]

શીષદર્શન

૧. સૃષ્ટિ — ધરશે = પાનખર ઋતુમાં ઝાડો ફૂંકા જેવાં બની જાય છે, તેમાંથી જીવ ઊડી નવાં હોય એમ જાણે છે, પણ તે ઠીક ફરી પાછા નવાં પાન ધારણ કરી સજીવન થાય છે.
૨. હૃદયો સતસંચાર = માણસ મનનો દુબળો બની જાય ત્યારે તે સત્ય, ધર્મ, રામ સૌ કંઈપણની શ્રદ્ધા ખોઈ બેસે છે કોઈ અવતારી પુરુષ આવીને તેના હૃદયમાં સતનો — શ્રદ્ધાબળનો સંચાર કરશે.
૩. મૂળાધાર = ધોધમાર વરસાદ.
૪. ખાતરનાર = ખાતર ફેંકીને કસદાર બનાવનાર.
૫. ફુંકાર = સિદ્ધમર્મના.

*

સમવદ્ગીતા

યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લનિર્ભવતિ ભારત ।

અમ્યુત્યાનમ્ અધર્મસ્ય તદાન્માન સુજામ્યદમ્ ॥ [૪-૭]

પરિવ્રાણમ્ય સાધુનાં વિનાશાય ચ દુષ્કૃતામ્ ।

ધર્મસસ્થાપનાર્થાય સંભવામિ યુગે યુગે ॥ [૪-૮]

*

અનાસક્તિ યોગ

અહીં શ્રદ્ધાળુને આશ્વાસન છે, ને સત્યના — ધર્મના — અવિચળ-પણ્યની પ્રતિજ્ઞા છે. આ જગતમાં ભરતીઓટ ધર્મ જ કરે છે, પણ અતે ધર્મનો જ જય થાય છે. સતોનો નાશ નથી થતો, કેમ કે સત્યનો નાશ નથી થતો. દુષ્ટોનો નાશ જ છે, કેમ કે અસત્યને અસ્તિત્વ નથી. આમ ભણી મનુષ્ય પોતે કર્તાપણ્યના અભિમાનથી હિંસા ન કરે, દુરાચારે ન ચાલે. ઈશ્વરની અકળ માયા પોતાનું કામ કર્યે જ જાય છે. આ જ અવતાર કે ઈશ્વરનો જન્મ વસ્તુનાએ ઈશ્વરને જન્મવાપણું હોય જ નહિ.

[અ. ૪ થો.]

મંત્રી ૩૪મી

કર્મકોશ નહિ, પણ કર્મયોગ

[પ્રભાતિયાનો રાગ]

હૃદયના શુષ્ક ને છુદ્ધિના સુસ્ત જે,
જહિં તહિં દૂંઢતા કર્મ-કેઠાં;
વ્યથાં ગોધાં નહિ ખાઓ ગીતા મહીં,
અવર શ્રેયો ઘણા મોટ મોટા. હૃદયના૦

કર્મ નરનારનાં, કર્મ પરિવારના,
જાતિના, વર્ણના બિજા ધંધા;
ધર્મ સંસારના, ધર્મ સંન્યાસના,
જો બધા સાચના અંધ જૂઠા. હૃદયના૦

સાતસે શ્લોકમાં સાતસે લોકનાં
ચોક્કાં મેં નથી ત્યારે હીધાં,
'હાર' અધ્યાયમાં 'હાર સગ્રામના
વ્યૂહ-નકશાય છાપ્યા ન સીધા. હૃદયના૦

ભાવિ સહુ રાષ્ટ્રનાં, ભાવિ યુગ માત્રનાં,
સામટાં મેં નથી ધાન રાંધ્યાં;
ભાવિને શિર મેં ભૂત લાઘાં નથી,
ભાવિના મેં નથી હાથ ખાંધ્યા. હૃદયના૦

ભાગ્યવંતા જ આ છુટથી રાચજો,

હક્કથી ભાગજો ભાગ્યમંદા;

મંદ તે કર્મ-કેશો જ ઉચલાવજો,

સુદ ગીતા તણી યોગવિદા.

હૃદયનાં

આણુ જોજો અને બાણુ જોજો વળી,

આગલી પાછલી પૂંછ સુધાં;

કાળ ને દેશ, સંલેગબળ સમજજો,

પંડની પ્રકૃતિ પણ જન્મમિદા.

હૃદયનાં

ગામના લેખ જિઠેલજો આદરે,

સાદરે સેવજો જ્ઞાનવૃદ્ધા;

કાંઠજો તાલ સમજુદ્ધિથી જીવનનો,

રોપજો તેહ પર સળળ ધ્રુવ.

હૃદયનાં

લોગ ને લોભ તણ, લોકહિતરત રહો,

કેળવો જુદિની સુભગ સમતા:

હૃદયને માહરી બક્ષિથી દૃઢ કરો,

મગટયે જીવનપથ ચોકહતાં.

હૃદયનાં

દેહ પડું પડું થયે, જુદિ બળું બળું થયે,

બણુબણી જિઠયે હૃદય-પડદા;^૩

આખરે સ્ફુર્તિની ફૂટયે મંજરી,

જિઠયે મુસ્તીની મંદ ચરદા.

હૃદયનાં

આપનાં^૪ ધર્મક્ષેત્રો જ જે નિયત કરી,

ઉતરયે મુદ્ધમાં વીર ચોદા:

એહવા અજુનો સર્વને રથ ચઢી,

નિત્ય ગીતા હું ગાઈશ પ્રોઢા

હૃદયનાં

શબ્દાર્થ

૧. ત્યાર=તેયાર
૨. 'દાર=અદાર.
૩. દેહ પદ્મ પદ્મ—હૃદય-પદ્મ=(હૃદયમંથન વેળાએ થતી ચિદ્રવણતાનું
આ વર્ણન છે.)
- ૪ આપના=પોતાનાં.

*

કિં કર્મ કિમકર્મેતિ ક્વયોડ્યત્ર મોહિતાઃ ।

તત્તે કર્મ પ્રવક્ત્વામિ યજ્ઞાત્વા મોક્ષયસેડ્ધુમાત્ ॥ [૪-૧૬]

કર્મણો હપિ મોદ્ભ્ય મોદ્ભ્ય ચ વિકર્મણઃ ।

અકર્મણઃ મોદ્ભ્ય ગદ્ગદા કર્મણો ગતિઃ ॥ [૪-૧૭]

મંજરી ૪૫ મા

જ્ઞાનની ગ્વેતી

[જે જ્ઞાન સદ્ગુરુને મેરીને મેળવવાનો ગીતાજી આગ્રહ કરે છે તે કયુ જ્ઞાન ? તે આમાન્ય અરુણશિક્ષણ ન હોય એ તો દેખીતું છે એ છે પોતાનો સ્વધર્મ કયો તેનું જ્ઞાન, પોતાના જીવનનું કાર્ય કયુ એનું જ્ઞાન, પોતાનું વિશિષ્ટ ધર્મકર્મ કયુ એનું જ્ઞાન]

૧

[પ્રભાતિયાનો રાગ]

શ્રી ભગવાન બોલ્યા

જ્ઞાનીને જોજ, કેઈ ચોગીને જોજ,
 કેઈ તત્ત્વદર્શી તાણું ચોધ ચગણું,
 જ્ઞાનીઓ જ્ઞાન તુષમાન થઈ બોધશે,
 જોલશે તત્ત્વ ખરું મ્વાનુભવનું. જ્ઞાનીને૦
 ના જતો ગાજતો, તર્જની દાખતો,^૧
 તાકતો વીર શ્રુતિ સ્મૃતિ વચનનું,
 ભક્તિ શ્રદ્ધા તણા સમિધ લઈ, નમ્ર થઈ,
 શિષ્યભાવે જઈ ગાલ ચગણું. જ્ઞાનીને૦
 ખેડજે ભૂમિને પ્રથમ પ્રહિપાતથી,
 વાળજે વારિ મેવાનું ઝરણું,
 વાવજે બીજ જીવન્ત પરિપ્રક્ષના,^૨
 પાવશે જ્ઞાન ધન મોહ હરણું જ્ઞાનીને૦

અર્જુન બોલ્યા .

જ્ઞાની ક્યા શોધવા ? યોગી ક્યા દૂંઢવા ?

શરણ શોધુ હવે શે અવરતું ?

આજ ગીતા તણો મુઠ્ઠે રથ સાપડયો,

મજમંડે સારથિપણુ કૃષ્ણવરતું.

જ્ઞાનીને

સંજ્ઞા થઈ

તર્જની દાખતો = વિતણવારી મગજવા માટે નહિ પણ માગાને
ધૂર = રવા તર્જની (પહેલી આંગળી) બતાવી બતાવીને માથા નહી
દરીલખાણ કરે છે, તે રીતે

અવન્ત પરિબ્રજ = એવળ ચર્ચા ખાતર લઠાવેલા નહિ પણ જેના
સમાધાન વિના ખોતાનું હૃદય વિલ્લખ થઈ ઠીકવ હોય એવા મ ગયો
મજમંડ = ૧૧ ૧૭ હોત/સોહાવર

*

ભગવદ્ગીતા

તદ્વિદિ પ્રણિપાતન પરિબ્રજેન માયા ।

उपदेक्ष्यन्ति ॥ हात ज्ञानिस्तद्वर्णित ॥ [૪-૩૪]

*

અનામદિધોમ

જ્ઞાન મેળવવાની ત્રણ સગતો — પ્રણિપાત, પરિબ્રજ, સેરા, આ
યુગમા ખૂબ ખ્યાનમા રાખવા ગેઅ છે પ્રણિપાત એટલે નમ્રતા, વિવેક,
પરિબ્રજ એટલે ફરીફરી પૂછતુ. સેરા વિનાતી નમ્રતા ખુબ મનમા અપરાતો
મંભુલ છે વળી જ્ઞાન મોખ્યા વિના નથી સભરાત, એટલે ન મમજાવ
તા વગી શિષ્યે ગુરુને નમ્રતાપૂર્વક પ્રશ્નો પૂછવા કરતા, એ વિગામની
નિશાતી છે આમા અદાની તરફ ડે જેને રિમે અદા ન હેય તેની
તરફ દાર્શિક નમ્રતા ન હોય તેની સેરા તો ક્યાથી જ હોય ?

[અ. ૪ મા]

મંજરી ૩૧ આ

જીવનયુદ્ધ

[ગીતાની ભાષામાં જોને કર્મ કહે છે તેને આજની આપણી ભાષામાં આપણે જીવન કહીએ છીએ. જોડવું ખેસવું હરવું ફરવું એ સર્વ સારીરિક ક્રિયાઓ કર્મો જ છે, પણ ગીતાને કંઈ તે કર્મની વાત કરવાની નથી તે તો યજ્ઞકર્મની જ વાત કરે છે ખાવું પીવું ને વધવું એ જીવન ખરું, પણ ગીતા તો સેનામય જીવનની જ વાત કરે છે તેના જીવનને પાપ કે બંધન માની નાસવું નહિ એવો તેનો ઉપદેશ છે સેનામય જીવન ગુઝરતા યુદ્ધો ખેલવા પડે, તોફાનો ખમવા પડે, તે વખતે કાયર માણસ શઓના વચનો પાછળ પોતાની કાયરતાને છુપાવે છે તે મનને મનાવે છે “ કર્મમાત્ર બંધનરૂપ છે તેથી હું તે કરતો નથી, શાંતિમય જીવન ગુઝરવું એ સારું છે તેથી હું જીવનમાં આવી પડતા ઝગમગોથી દૂર નાસુ છું ” ગીતાજી પાસેથી આપણે શીખીએ છીએ કે જીવન એ એક મહાન યુદ્ધ છે, બપોર તોફાન છે, તેમાં તરી પાર ઊતર્યા વિના કોઈ મીડી શાન્તિ પ્રાપ્ત કરી શકવું નથી તેનાથી નાસનારું જીવન શાન્ત દેખાય છે, પણ તે તો રમશાનની શાન્તિ જ છે]

*

[સૌનું કરો કલ્યાણ — ની લક્ષ્યમાં]

જીવન જીવી અર્જુન ! બાણ, -

માહીથી ઝરશે ગીતાજ્ઞાન

જીવન નિશ્ચે જ્ઞાન પ્રસવશે, રજની તે જેમ ભાણ ^૧ જીવન૦
જીવન બાણ ! પૂજન પ્રભુનું, નહિ નહિ પાપ પ્રમાણ. ^૨ જીવન૦

જીવ્યામાં ને પાપ, લલા શું, ચબ થઈ સૂતું સ્મશાન ? જીવન
જીવન-ખેલો જેલ ખુશીથી, લેરુ ઠરી ભગવાન. જીવન
જીવનયુદ્ધોનો થા ચોદો, યજ્ઞાર્થે દે પ્રાણ. જીવન
નહિ તારે, પણ ડારી મારે, તટ-ભેયાં^૩ તોફાન. જીવન
આવ આવ જીવનસાગરમાં, લે આ ગીતા-વહાણ. જીવન

શબ્દાર્થ

૧. માણુ = સૂર્ય (બાનુ)
૨. નહિ — પ્રમાણુ = જીવન એ પાપ ઉ એલુ ન માન.
૩. તટ-ભેયાં = કિનારા પર રહીને દૂરથી નેપેલા.

*

ભગવદ્ગીતા

નિરાશીર્યતચિત્તાત્મા સ્વક્ષતર્થપરિમહઃ ।

હારીરં ફેવલ કર્મ કુર્વન્નાપ્નોતિ કિલ્વિપમ્ ॥ [૪-૨૧]

મંજરી ૩૭ માં

જ્ઞાનાગ્નિ

[આ જીવન સેવાર્થે જ ગાળવું. સ્વધર્મપાલનમાં જ અર્પણ કરવું એવી દૃઢ શ્રદ્ધા, એવું પવિત્ર જ્ઞાન આપણને સૌને એક દિવસે થશે જ એવું ગીતાનું વચન છે. આજે લલે આપણે પાપ અને દૂષગા-પણના અધારામાં ગોથાં ખાતા દેખાઈએ, એક દિવસ જ્ઞાનનો સર્પ આપણા હૃદયમાં ઊગશે જ. અર્નેક પાપીઓ પાપમાં વેગભરે ધસ્યે જતા હતા, પણ અચાનકે કોઈ ધન્ય પણે તેમનામાં શ્રદ્ધા જન્મી અને તેઓના જીવનની દિશા તત્કાલ પલટાઈ ગઈ વ્યક્તિઓનાં તેમ જ પ્રજાઓનાં જીવનમાં સદાય બનતો આવો અમરકર કોણે નથી જોયો ?]

*

[નગો મજરાજ કુંવર, નંદકે દુસ્લાન — એની કથમાં]

શ્રી ભગવાન બોલ્યા :

પાવનમાં પાવનતમ,

જગમાં નહિ જ્ઞાન સમ,

કાળાં પ્રજાવાળી તમ, અંતર અજવાળે.

અર્જુન બોલ્યા :

ગીતાનું જ્ઞાન ગૂઢ,

હું તો પ્રભુ ! પાપમૂઢ,

બૂલેલો શુદ્ધ શુદ્ધ, ગાંડીવને ચાળે.^૧

શ્રી ભગવાન બોલ્યા :

ગીતા—રવિ થશે ઉદય,

પાપ પામશે જ વિલય,

દમણ સમું તાત ! હૃદય, વિકસશે મુકાળે.^૨

ખાંડવ^૧ ! તવ ખાંડવ વન^૨,
 વ્યાપ્યુ છે ઘેર ઘન,
 યાશે કણુ માહી કહનં, જ્ઞાન-અનલ ઝાળે
 મરિતા બે તીર બરી,
 નાવિક શુ ભય ડરી ?
 ગીતાની જ્ઞાન-તરી^૩, સતજ સદા આરે.

શીર્ષક

- ૧ જાડીવને થાગે = હુ મેટા જાડીવધારી થાકો હુ એવા અભિમાનના થાગે નહીં
- ૨ સુઝાળે = સમગ્ર પાકશે ત્યાં
- ૩ ખાંડવ-વનુન
- ૪ ખાંડવ વન = ખાંડવ વન જન્મ રાક્ષસોથી (રાથેકુ હલ્લ તેકુ મેહ, નિરાન-નિર્જાતા આદિથી ધરાયેકુ છવન
- ૫ તરી = તો

*

ભગવદ્ગીતા

અપિ ચેદસિ પાપમ્ય સર્વેભ્ય પાપકૃત્તમ ।
 મર્વે જ્ઞાનપ્તયેનૈવ જૃમિન સતરિપ્સતિ ॥ [૪-૩૧]
 યદેધાસિ સમિદ્ધાઽગ્નિર્મેભ્યસાત કુસ્તઽર્જુન ।
 દાનામિ સર્વકર્માણિ ભસ્મછાન કુર્યો નય ॥ [૪-૩૨]
 નતિ જ્ઞાનેન સદૃશ પવિત્રમિદં વિદ્યત ।
 નત્ત સ્વયં લોભમસિદ્ધ કાલેનાત્મનિ વિન્દતિ ॥ [૪-૩૮]

*

અનાસક્તિયોગ

ગીતાના કૃષ્ણ મુનિમત મુદ્ધ સપૂર્ણ જ્ઞાન છે

[પ્રસ્તાવના]

મંજરી ૩૮ માં

ચાકરીનું મૂલ

[આપણે ક્ષણિક ભોગનિવાસ મેળવવા ખાતર લોકોનાં વૈતરાં કરીએ છીએ, દેહ ધસીએ છીએ, બંધન ને અપમાન ઉઘાડીએ છીએ. પણ એટલું જ દેશને અર્થે, ભગવાનને અર્થે ક્યાં કરીએ છીએ ? ભગવાનને અર્થે કામ કરવું એટલે નિસ્વાર્થભાવે સેવા કરવી. એમાં આગળથી પગાર દરાવવાનો ન હોય. કૃપાળુ ભગવાનની કૃપા હોય તો ફળ આપે, કૃપા ન હોય તો ન પણ આપે. અમદાવાન આપણે એટલું જોખમ ખેડવા ક્યાં તૈયાર છીએ ? બાકી શ્રદ્ધા રાખી ભગવાનની જરા નેટક્ષી સેવા કરીએ તો તેણે તો ગીતામાં વચન આપ્યું છે કે 'જે મને ભજે છે તેને હું સામો ભજું છું.']

*

[જે કોઈ પ્રેમઅંશ અવતરે — ની લક્ષમાં]

શ્રી ભગવાન બોલ્યા :

તારી ચાકરીનું મૂલ—

અર્જુન ! વિશ્વ સ્વાચર ફલ;^૧

તારું પ્રેમ-સુગંધિત ફલ—

એનું મસ્તક-મોંઘું મૂલ.^૨કણ સાટે કણ લેવા દેવા, કણિયો^૩ હુદ્ર કબૂલ;કણ લઈ આપું સશર કણસલું, તોયે ઠંજે શૂળ.^૪ તારી૦શ્રીમંતો સેવી જન પામે, એક રોજનું નૂર;^૫અંમરપદ અર્જુન કર^૬ અર્જુન ! મારો થઈ મજૂર. તારી૦

પરસેવાનાં પૂર થાય હા ! સ્વાસ્થ્ય-રણુમાં ગૂલ;^૭
એ પૂરો મુજ પ્રત્યે વાળો, યાઓ મા જન સ્થૂળ.^૮ તારી૦

અર્જુન બોલ્યા :

બહુ ગાયાં પામરનાં ગીતો, ચૂમી પામરપદ ધૂળ,^૯
વહો હવે જીવનમાં મારા, ગીતા કુધ્ધુ ! વિપુલ.^{૧૦} તારી૦

શબ્દાર્થ

- ૧ ફૂલ = વારી નહ, આપી દઉં.
૨. જીનુ — મૂલ = એની કિંમત હું મારા મસ્તક એટલી ગણું છું.
- ૩ કલ્પિયો = અનાજનો વેપારી
૪. હવે રણ = મારા જનમા અસતોષનો ખટકો રહે છે કે મેં પૂરી કિંમત ન ચૂકવી
- ૫ નૂર = બાહુ, પમાર
- ૬ અર્જુન કર = કમાઈ લે
- ૭ પરસેવાના — ગૂલ = સોમ મહેનત તો એટલી બધી કરે છે કે સીને પરસેવો બેગો ઠરીએ તો તેની રસ વહે, પણ એ રસ સ્વાર્થરૂપી રણુમાં વહેતી હોવાથી તેમા મમાઈ નથી છે અને કોઈનું હિત કરી શકતી નથી
૮. સ્થૂળ = નાની બુદ્ધિના
- ૯ બહુ — ધૂળ = પામર લોકોની ખુશામત અને ચાકરી મેં બહુ કરી
- ૧૦ વિપુલ ગીતા = સેવામય જીવનની ભરપૂર મના

*

ભગવદ્ગીતા

ય યથા માં પ્રપચન્ત તાંતૈર્વે મજામ્યદમ્ ।
મમ વર્તમાનુવર્તન્તે મનુષ્યાઃ પાર્થ સર્વશ ॥ [૪-૧૧]
કાંદાન્ત કર્મણો સિદ્ધિ યજન્ત ઇદ્દ દેવતાઃ ।
ક્ષિપ્ર દિ માતુરે લોકે સિદ્ધિર્મગતિ કર્મજા ॥ [૪-૧૨]

અનાસક્તિયોગ

દેવતા એટલે અર્ચમાં રહેનારી ઇન્દ્રવરુણાદિ વ્યક્તિઓ નહિ દેવતા એટલે ઇશ્વરના અંશરૂપ શક્તિ એ અર્થમાં મનુષ્ય પણ દેવતા છે. વરાળ, વીજળી વગેરે મહાન શક્તિ દેવતા છે. તેની આરાધના કરવાનું ફળ તુરત અને આ લોકમાં મળે છે એમ આપણે જોઈએ છીએ. એ ફળ ક્ષણિક છે. તે આત્માને સંતોષ નથી આપતું તો પછી મોક્ષ તો ક્યાંથી જ આપે?

[અ. ૪ શ્લો]

મંજરી ૩૯ મી

સ્વરાજ્ય-દાન

[પરમેશ્વરે સુક્રિતાનાં સર્વ સાધનોથી મહિન એવું શરીર-નગરીનું સ્વરાજ્ય જીવને સોંપી દીધું છે. શુ કર્મ કરવું ને શું ન કરવું, એમાં તેને પૂછવાપણું રાખ્યું હોત તો સ્વરાજ્યમાં તેટલી ખામી રહેત. ચડતી પડતીનાં ફળની ચાવી પણ ઈશ્વરે પોતાની મુનસીફી ઉપર રાખી નથી કર્મના કુદરતી કાયદા પ્રમાણે તે થયે જાય છે, પણ પરમેશ્વરે આપણને ખરું જોડું, ધર્મ અધર્મ, ચડતી પડતી વગેરે સમજવાની શુદ્ધિ બક્ષી છે, તેની મદદથી સ્વરાજ્ય ભોગવવાનું છે. સ્વરાજ્યની સ્થિતિ સ્વતંત્ર ભિન્નભિન્ના જીવોને ધણી જ પ્રિય છે. તેઓ ચડે છે, પડે છે, વળી પાછા ગ્રેડે છે, એમ ધડતા ધડતા પૂર્ણતાને પામે છે પણ ગુલામી વૃત્તિના અને શુદ્ધિના દૂષણા જીવો સ્વરાજ્યને જીરવી શક્તા નથી કોઈક દોરનારો ન હોય તો તેઓ ફિકરમાં અધમૂઆ ધર્મ જાય છે કોઈ નાકમાં નાથ પહેરાવી પાછળથી હાક્યા કરે તો તેઓ વૈતરું કરશે, પણ જીવનની વિશાળ જાતેજ દેશવન તેમનું મગજ ચડશે અને ગળિયા ધર્મને બોલ પર પડશે]

*

[જેને રાગ રાજે રે તેને કહ્યું મારી રહે — જોન ગળતો રાગ]

નવ દરવાજાની નગરી^૧ રે, ઘડી તારે રે કાજ;
 ઘડી તેવી તુજને ધરી, બોગવ પૂર્ણ સ્વરાજ. નવ૦
 દામ નહિ, કર છે નહિ રે, નહિ વેઠ કે બ્યાજ^૨;
 સોજ કળા ખીલો તાહરી, અંત જોટલી હામ. નવ૦
 ચડતી જોઈ મુખ પામશું રે, પડતી જોઈને લાજ;
 હક્કમાં હાથ ન ઘાલશું,^૩ કરજો મનગમતું રાજ્ય નવ૦
 ધૂધવતા હવે સાગરે રે, છોડું તારું જહાજ;
 દિલ ધડકે પણ આ જ રે, પૂર્ણતાનો ઇલાજ.^૪ નવ૦

હુઃખમાં શૌર્ય જ હાખજે રે, દમજે શત્રુસમાજ,
 સુખમાં સંયમ પાળજે, મારી રાખજે લાજ નવ૦
 રાજતિલક કરી આટલી રે, શીખ આપું છું આજ;
 ઇચ્છે તો આ પુષ્પની કળી, નહિ તો કાંટાળો તાજ. નવ૦
 છેલ્લો આ કોલ તને હઈ રે, વહાલા પાંડવરાજ !
 ધાવાને સજ્જ સદાય હું, મુછી આર્ત અવાજ. નવ૦
 હીનતા કદી ન હાખજે રે, ગીતા લઈને રે ગાજ;^૫
 વિશ્વને કા તો પ્રકાશજે, કાં તો ચાજે તારાજ. નવ૦

સંજ્ઞાપ્ત

- ૧ નવ દરવાજાની નગરી = મનુષ્યદેહ, જેનું સ્વતંત્ર સ્વરાજ્ય ભગવાને
 જીવને સોંપી દીધું છે
- ૨ હામ — બ્યાજ = તારી પાસેથી વેઠ કે ખડણી આરે લેવી નથી
 તને મે ખડિયો નહિ પણ સ્વતંત્ર રાજ બનાવ્યો છે
- ૩ હમમાં હાથ ન ધાલશું = રાજ્યને આબાદ કરવું કે નારા કરવું એ
 તારી પોતાની સત્તાની વાત છે, તેમાં હું વચ્ચે નહિ પડું તારી
 હમ્મણ પ્રમાણે જીવનના પ્રયોગો કરજે અને સુખ હું ખ ભોગવી
 ભોગવીને ધડાજે
- ૪ પૂર્ણતાનો હતાજ — પૂર્ણતા પામવાનો માર્ગ
- ૫ ગીતા લઈને રે ગાજ = ગીતાના સિદ્ધાન્તો જીવનમાં ઉતારી નીરતાથી
 જીવનપુષ્ક ખેવ

*

ભગવદ્ગીતા

મવંકર્મણિ મનસા સન્દસ્યાસ્ત સુલ્લં વરી ।
 નવદ્વાર પુરે ઢેહી નૈવ કર્તૃન કારયન્ ॥ [૬-૧૨]
 ન કર્તૃલ ન કર્મણિ લોવસ્ય રુજતિ પ્રથુ ।
 ન કર્મફલ્ત્રમયોગ જ્વમાવસ્તુ પ્રવર્તતે ॥ [૬-૧૪]

મંત્રી ૪૦ માં

સમતા

[ભક્તિ ચરણની સાચી — નો ઠાળ]

જ્ઞાનનો ચરમ સાર^૧ સમતા;પૂર્ણ એ વિકસિત માનવતા.^૨

જ્ઞાનનો૦

યુગ યુગના માનવ અનુભવનો, નિચોડ છે સમતા. જ્ઞાનનો૦
 સૃષ્ટિનાં ફળ સમ સૌનાં, કાં-ભૂખે જન મરતા? જ્ઞાનનો૦
 જ્ઞાન તણ્યાં સૌ સમાન વારસ, કાં બ્યાપી જડતા? જ્ઞાનનો૦
 પશુ પંખી સૌ પ્રજા પ્રભુની, સૌ હકનું ચરતાં. જ્ઞાનનો૦
 કાળા પીળા ગોરા સૌમાં, રક્ત લાલ ફરતાં. જ્ઞાનનો૦
 પ્રાણી ભંગી ભેદ વૃથા, સૌ શિક્ષણથી ખીલતાં.^૩ જ્ઞાનનો૦
 વણી તો મુખ સગવડના, નહિ ચડતા ઊતરતા. જ્ઞાનનો૦
 સૌ સૌનો જો ધર્મ પાળીએ, કયાં રહી અણુસમતા? જ્ઞાનનો૦
 પ્રાણી વિદ્યા પાય, ગાય પશુ પાતી પય ગમતાં. જ્ઞાનનો૦
 ગજ શોભાવે સ્વારી તો ઘર શ્વાનો સાચવતાં. જ્ઞાનનો૦
 મમથી આવ્યા સમમાં જાણું, વચ્ચે અણુસમતા. જ્ઞાનનો૦
 અકળ પ્રહર જો પ્રકટ જુઓ તો, વિસ્તારે સમતા.^૪ જ્ઞાનનો૦
 અર્જુનના પ્રિય મોહન ઘટઘટ, સમતા ધર્મ સમતા. જ્ઞાનનો૦
 સંત અસંતની સમાન સેવા, કર ગીતા ભજતાં. જ્ઞાનનો૦

સંદર્ભ

૧ ચરમ સાર = અંતિમ રહસ્ય.

૨. પૂર્ણ — માનવતા = માનવીનો પૂર્ણ વિમલ વયેશો ત્યારે અખ્યાત
 ન્યાયે તે સમત્વજીવિને શિષ્ય કરે.

- ૩ ની — ખીલવા = કેળવવાથી સવ મનુષ્યો વિકાસ પામે છે
- ૪ અકળ — સમતા — પરબ્રહ્મ અકળ હોવાથી તેનું પ્રત્યક્ષ દર્શન મલ્ય નથી પણ તેનો મુખ્ય ગુણ સર્વમા સમસમાન વ્યાપી ગ્હેતુ એ હોઈ એ આપણે પણ એવાના છવનમા સમતા આપીએ તો આપણને પરબ્રહ્મની કર્પ્ત પ્રાપ્તિ એ સમતામા થશે

૧

સમવદ્ગીતા

વિદ્યારિનયસપત્ર માર્ગમે ગયિ હસ્તિનિ ।

શુનિ ચૈવ શ્વપાક ચ પઢિતા સમદર્શિન ॥ [૫-૧૮]

હૈવ તૈર્જિત મર્ગા યર્ગા સામ્ય સ્થિત મન ।

નિર્દોષ હિ સમ મદ્ય નસ્માદ્ મદ્યણિ તે સ્થિતા ॥ [૫-૧૯]

૨

અનામદ્ગીતા

(જ્ઞાનીઓ અને વિશે અમદ્ગીતા રાખે છે) એટલે કે નહુની તેમની આવશ્યકતા પ્રમાણે સેવા કરે છે આદ્યજ્ઞ અને આદ્યજ્ઞની પ્રત્યે અમદ્ગીતા ગ્રાપ્તે એટલે જ્ઞાણને સર્વ કંઈક તો તેને દમ જન જ્ઞાની પ્રેમજ્ઞાની ચૂસીને તેને વિષમુક્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે તેમ જ આદ્યજ્ઞને વિશે તેની મિથિમા વર્તશે.

[૨૧૦ (મે)]

મંજરી ૪૨ મી

આત્મોદ્ધાર

[આત્માનું બળ પ્રત્યેક મનુષ્યમાં સતેજ પડેલું છે. તેને જાગૃત કરવાનાં સાધનો શરીર, ઇન્દ્રિયો, છુદ્ધિ સૌને મળેલાં છે. કાયરો તેને નિરુપયોગી રાખી તુચ્છ જીવડાં જેવું જીવન ગુજારે છે. પીર પુરુષો તેનો લાભ ઉઠાવી મહાત્મા બને છે. જે જે મહાત્માઓ થઈ ગયા છે તે ચમત્કારથી થઈ ગયાની વાત મિથ્યા છે. તેઓ આપજાળથી જ તેવા થયા. લોકો કહે છે કે અમે તો નાના હતા, નમળા હતા, તેથી પાછળ રહ્યા, હમિરે અમને કમનસીમ કર્યાં તેથી અમે વધ્યા નહિ પણ આ બધાં કાયરતા છુપાવવાનાં ખદાનાં છે. સૌમા આત્મોદ્ધાર કરવાની શક્તિ છે જ.]

*

[૧૨૩ તો થયું - કવળ — ની લયના]

બંધુયે તારો તું ને, વેરીયે તું જ તારો,
બંધુ ને વેરી કોઈ નહિ બહારના રે છ;
તારે તે વારે? બંધુ, મારે તે વારે વેરી,
સૂત્રો તુજ હાથે નિજ ઉદ્ધારનાં રે છ. ૧

મેલા રહી મરણું એને કોણ રે બચાવે બાપુ?
શુદ્ધિના લોગીને ગંગા દ્વારમાં રે છ;
સૂતા રહી બાપું તેને, બાવાનું હું કાં આપું?
હાથ પગ આપ્યા મેં તો હાડમાં રે છ.

- આંખ આપી તોયે અધા, કાન આધ્યા તોયે બહેરા,
લક્ષ આપો તો તો દારો જ્ઞાનનાં રે હ;
મનની વીજળીને ચોળી ઘોળી કાં દીલી પાડો !
તણુખા ઝરવા દો એકધ્યાનના રે હ. ૩
- નાનાં ને મોટાં નહિ ને, જાડાં ને દૂબળાં નહિ,
આત્માનાં બળ છે માનવ માત્રમાં રે હ;
કવિઓ પેગંબર મોટા માંદલા જ બળથી પાક્યા,
સંદેશા મેં નહોતા દીધા કાનમાં રે હ. ૪
- સત્યનું શૂર રાજા હરિશ્ચંદ્રે ઢાળિયુ તો,
પ્રગટયું તું બાળકડા પ્રહ્લાદમાં ચે હ;
તપનું બળ સાધી ચિવળ પૃથ્વી ડાલાવી'તી તો,
ઓછાં તપ નહોતાં, મવકુમારનાં ચે હ. ૫
- જ્ઞાનનો સાગર મુનિવર વ્યાસે ડાળેલો તેવો,
શુકદેવે જનમ ધરતાં વારમાં રે હ;
સદેહે વિદેહી યયા જનક મહારાજ મોટા,
જિણો એ શુણ્ણ નહિ પેલા વ્યાધમાં^૩ ચે હ. ૬
- શૂરા યાશે તે સૂરજ જેવા જ દીપશે ને,
કાયર બહબદ્રશે કાયર જીવડાં રે હ,
સજગો વા ટાઢાં રહો, મેં તો ભરપૂર પૂયાં,
આત્માના તેલે સર્વે દીવડા રે હ. ૭
- ગૂરા અર્જુન રે ! બહુ બહુ રણના રણધીર બંકા !
જિતર જિતર જીવનસંગ્રામમાં રે હ;
વા આવો, વાદળ ફાટો, અધારાં ઘોર છાઓ,
ભય શો ? ગીતાનો દીપક હાથમાં રે હ. ૮

શબ્દાર્થ

૧. તારે તે વારે = અવારે ઘ પોતાની ભત્રીજે તારે છે તે વખતે.
૨. સંદેશા — જ્ઞાનમાં રે જી = અમુક સંત જેમજેને જગવાને સ્વપ્નમાં જ્ઞાન હીધું હતું કે જ્ઞાનમાં જ્ઞાના જ્ઞાના સંદેશા હીધા હતા તેથી તેઓ જ્ઞાની થયા એવી કથાઓ સાંભળવામાં આવે છે, પણ તે ખરું નથી.
૩. વ્યાધ = મદ્દાભારતમાં જેની કથા આવે છે તે ધર્મ-વ્યાધ, જે કસાઈતો ધંધો કરવા છતાં જ્ઞાની હતો.

*

ભગવદ્ગીતા

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।

आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुः आत्मैव रिपुरात्मनः ॥ [૧-૫]

बन्धुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ।

अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥ [૧-૬]

મંજરી ૪૨મી

ચિત્તનો દીવો

['જાતુ તો થયુ રે દેવળ' — ની લયમાં]

અળુન ખોલ્યા :

નિર્વાત ઘરમાં દીવો ટમ ટમ ટમકે,^૧

ચિત્તડું મારું તો થમ થમ થમકે,^૨

તુજ વિષુ મારી વેદના કોણ કૃષ્ણ ! પરખે ?

અડગ આસન પર ખોડી કાયા નવ મારી ચસકે,

તોય મારું ચિત્તડું થડ થડ થડકે,

તુજ વિષુ મારી વેદના કોણ કૃષ્ણ ! પરખે ?

આંખો નવ પલકે, મારુ મોડું નવ મલકે,

તોય મારુ ચિત્તડું સળગળ સળકે,

તુજ વિષુ મારી વેદના કોણ કૃષ્ણ ! પરખે ?

સ્વાદોને માર્યા ફટકે, ગંધોને ખાળ્યા ભડકે,

તોય મારુ ચિત્તડું લળ લળ લળકે,^૩

તુજ વિષુ મારી વેદના કોણ કૃષ્ણ ! પરખે ?

અત્ર તોળી ખાધાં કાંટે, જિંઘ માપી ઘટકે ઘટકે,^૪

તોય મારું ચિત્તડું ભોજો ભરખે,

તુજ વિષુ મારી વેદના કોણ કૃષ્ણ ! પરખે ?

નિર્ભય મુજ લોંચરામાં ચકલું સરખું નવ ફરકે,
 તોય મારું ચિત્તડું ફડ ફડ ફડકે,
 તુજ વિણ મારી વેદના કોણ કૃષ્ણ ! પરખે ?
 ગામ ધામ છોડી હું તો બેઠો વનચરને પડખે,
 તોય ચિત્તડું ઊકરડે જઈ ભટકે,
 તુજ વિણ મારી વેદના કોણ કૃષ્ણ ! પરખે ?

શ્રી ભગવાન બોલ્યા :

ધીર ધર ધીર મહારથ ! રણિયો^૧ થઈ કાં તું ભડકે ?
 જલ્લડ^૨ ચિત્ત જ્યાંથી જ્યાંથી છટકે,
 જમ જોશે જે આ બુદ્ધમાય^૩ અભુત^૪ જળકે.
 તાતાં બહુ તીખાં તારી, કંમરમાં શસ્ત્રો ભટકે,
 ચિત્તડું પથુ જે દિન તુજ કર જળકે,^૫
 ભિગળકાથી બેટીશ તાત તુજને હરખે.

કવિવચન

નિર્વાત ઘરમા દીવો ટમટમ ટમકે,
 અભુત^૬ તુ ચિત્તડું તેલું ટમકે,
 રોમે રોમે ગીતાની જ્યોત ઝોને જળકે.

શબ્દાર્થ

૧. ટમ ટમ ટમકે = શાન્ત ચિદ્રાહી જ્યોતથી બળે છે.
૨. ચમ ચમ ચમકે = ચમક ચમક કરતા કંપતી જ્યોતથી બળે છે.
૩. લળ લળ લળકે = ભવભતના સ્વાદો માટે જ બળે છે.
૪. પડકે પડકે = ધડીઓ માપી માપીને.
૫. રણિયો = રણસરો.
૬. જલ્લડ = તાલી ઝાલ.
૭. આ બુદ્ધમાય = મનોવૃત્તિઓને વશ કરવાના બુદ્ધમા.
૮. ચિત્તડું — જળકે = ચિત્ત રૂપી અદૃશ્ય સત્ત્વને ખણ સિદ્ધ કરી જ્યારે
 ૭ ચોતાના દાવમા મારણ કરશે

अथवद्वगीता

योगी युजीन सतत आत्मान रक्षति स्थित ।
 एकाग्रं यतचित्तात्मा निरासीरपरिग्रह ॥ [६-१०]
 शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मन ।
 नात्युच्छिद्रं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥ [६-११]
 तत्रैकाग्रं मनं कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रिय ।
 उपविश्यामने युञ्ज्यान् योगमात्मविशुद्धये ॥ [६-१२]
 समं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिर ।
 संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ॥ [६-१३]
 प्रशान्तात्मा विगतभी ब्रह्मचारिभूते स्थित ।
 मनसं संयम्य भवितो युक्त आसीत मत्पर ॥ [६-१४]
 नात्यश्रितस्तु योगोऽस्ति न चैकान्तमनश्नत ।
 न चातिस्वप्नशीलस्य जाग्रतो नैव चार्जुन ॥ [६-१५]
 युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु ।
 युक्तस्वप्नावबोधस्य योगो भवति दुःखहा ॥ [६-१६]
 यदा विनियतं चित्तं अग्रमन्येवावतिष्ठत ।
 निस्पृहं सर्वकामेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ॥ [६-१७]
 यथा शीघ्रो निवातस्यो नैगते सोपमा स्मृता ।
 योगिनो यतचित्तस्य युजतो योगमात्मन ॥ [६-१८]
 यतो यतो निश्चरति मनश्चञ्चलमस्थिरम् ।
 ततस्ततो नियम्यैतत् आत्मन्येव यदा नयत् ॥ [६-१९]

अर्जुन उवाच

योऽयं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदन ।
 एतस्याहं न पश्यामि चञ्चलत्वात् स्थितिं स्थिराम् ॥ [६-२०]
 चञ्चलं हि मनं कृष्ण प्रमाथि बलवत् दृढम् ।
 तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोऽपि सुदुष्करम् ॥ [६-२१]

ધીમગધાનુષાચ

અસદાયં મદ્વાવાહો મનો દુર્નિગ્રહ ચલમ્ ।

અભ્યાસેન તુ કૌન્તેય વૈરાગ્યેણ ચ ગૃયતે ॥ [૧-૩૫]

અસયનાત્મના યોગો દુષ્ટાપ્ત ઇતિ મે મતિ ।

વશ્યાત્મના તુ યતતા શમ્યોડ્વાપ્તુમુપાયત ॥ [૧-૩૬]

*

ગીતાબોધ

આ અધ્યાયમા પ્રાણાયામ આસનાદિની સ્તુતિ છે પણ યાદ રાખવાનું છે કે તેની સાથે જ ધ્યાનચર્ચની એટલે ધ્યાનને પામવાના યમ નિયમાદિના પાલનની આવશ્યકતા ભગવાને કહી છે આસનાદિ એકલી ક્રિયાથી કદી સમત્વને ન પમાય એ સમજ લેવાની જરૂર છે. આસન પ્રાણાયામાદિ મનને સ્થિર કરનામા, એકત્ર કરવામા થોડીક મદદ કરે, જો તે હેતુથી તે ક્રિયાઓ થતી હોય તો નહિ તો તેને બીજા શારીરિક વ્યાયામની જેમ સમજ તેની શરીર પૂરતી જ કિમત આકવી શારીરિક વ્યાયામરૂપે પ્રાણાયામાદિનો બહુ ઉપયોગ છે અને વ્યાયામોમા આ વ્યાયામ સાત્ત્વિક ■ એમ મારી માન્યતા છે શારીરિક દૃષ્ટિએ એ કુળવવા યોગ્ય છે પણ તે વડે સિદ્ધિઓ મેળવના અને ચમત્કારો જોવાને અર્થે આ ક્રિયાઓ કરાય છે, એથી લાભને બદલે હાનિ થતી મે જોઈ છે

[અ. ૧ હો]

મંજરી ૪૩ મી

યોગબ્રહ્મ

[જગતમા આપણે ધણી વાર જોઈએ છીએ કે માણસો મોટા કાર્યો આદરે છે, પણ દૈવયોગે આદરેના અધૂરા મૂકીને તેઓ ચાલી નીકળે છે તેના અસંગે અર્જુનના જેવી જ આપણને સૌને નિરાશા થઈ આવે છે કુદરતમા શું ન્યાય જેવું કંઈ નથી જ? લાગણી જેવું કંઈ જ નથી? એમ આપણે ભ્રમાસણમા પડીએ છીએ વિશેષે કરીને જ્યારે યોગબ્રહ્મ પુરુષનો પોતાનો દરો દોષ આપણે દેખતા નથી ત્યારે તો આપણી નિરાશાનો પાર રહેતો નથી તેના ઉત્સાહમા ખામી નહિ, આવડનમા ખામી નહિ, લાનનામા ખામી નહિ, તેણે નહિ શ્રમચોરી કરેલી, નહિ પ્રથરતા દાખવેલી છતાં દૈવે કેમ રંગમા ભગ પાડ્યો? સ્વ મહાદેવમાઈ પૂ ગાંધીજીની સાથે કારાવાસમા સિધાવેલા કેવા ઉત્સાહમાં કેવા ઉમંગમા, કેવા જ્ઞાનપૂર્વક? ફૂર દૈવે એ દેશનો ખ્યાલ ન રાખ્યો અને તેમના આત્મપ્રીયને ઝડપી લીધું આતુ જોઈએ છીએ ત્યારે હાથુલર નિરાશાથી નાસ્તિક જ બની જવાય છે જગતમાં કોઈ પરમેશ્વર જેવી વસ્તુ ન જ હોવી જોઈએ, સત્ય, પ્રેમ ન્યાય જેવી વસ્તુઓ ન જ હોઈ શકે એવું માનવાનું મન થઈ જાય છે જગત આપણને એક બનકર નરકસ્થાન જેવું લાગે છે એવી અમંગળ ધડીએ ગીતાજી આપણા કાનમા મધુરી બસરી વાપ છે —

न हि कल्याणकृत् कश्चित् दुर्गतिं तान् गच्छति ।

અને તે સામગી આપણી નિરાશા બિડી જાય છે, જ્યન ફરીથી ઉત્સાહમય બને છે]

*

ર યાદી હેઠે પડિયુએક પ ખેડુ,
રે ગગનમાગંથી ખરિયું રે પ ખેડુ

સો ટોળા સંગ ચઢ્યું'તું....રે પંખેરું,
આનદે બિડયે જતું'તું.....રે પંખેરું.
ખહુ લાંબી લીધેલ વાટ....રે પંખેરું,
સાગર વન ગિરિના ઘાટ....રે પંખેરું.
એક ખરિયું તેમાં યાકી....રે પંખેરું,
જેની પાંખો હલીઓ ઠાચી....રે પંખેરું.
પથળાંધ્યાં^૧ શું કરે અન્ય....રે પંખેરું ?
આ ત્રફડે નિર્જન વન....રે પંખેરું.
પગ ઊંચા લળડી પંખ....રે પંખેરું,
શિર ઠરડ્યું પહોળી ચંચ....રે પંખેરું.

*

ધન ગગને ધસમસ ધાતાં....રે વાદળાં,
ત્યાં અણધાર્યાં વા વાતા....રે વાદળાં.
એક વાદળી પડી અટૂલી....રે વાદળી,
ઓ ઓ ચાલી દળાછટી....રે વાદળી.
વીણડી પામી નાચ....રે વાદળી,
નહિ ફરી આવનની આશ....રે વાદળી.
આ એવું એક વીણુ^૨....રે પંખેરું,
જીવ ગયો તોય હજી વીણુ^૩....રે પંખેરું.

*

શુ જીવન અમ ઝોલાશે....રે કેશવજી !
કોઈ ફૂર ઠાળ-ઉચ્છ્વાસે^૪....રે કેશવજી !
મુજ પડ્યા ખડ્યાની આરત^૫....રે કેશવજી !
શું થશે ન કદી કૃતારથ....રે કેશવજી !

મુજ અલ્પ જીવનનાં મંથન....રે કેશવજી !
 શું રણવગડાનાં કંઠન....રે કેશવજી !
 આની અંત સમાની પાંખ....રે કેશવજી !
 કેવી છેલ્લા યત્નની સાખ^૬....રે કેશવજી !
 એની જો આ ફાટેલ આંખ....રે કેશવજી !
 કેવી હજી ધ્યેય પર તાક^૭....રે કેશવજી !
 અમ અંત કાળનાં વલખાં^૮....રે કેશવજી !
 શું તે પણ તૃણશાં હલકાં....રે કેશવજી !
 અમ અલ્પ જનોની રાહ....રે કેશવજી !
 નહિ મુણ્ણો હૈયાફાડ....રે કેશવજી !

*

ત્યારે કૃષ્ણે વાઈ મધુરી....રે બંસુરી, A
 માંહિ પ્રેમસૂરને પૂરી....રે બંસુરી.

*

કોઈ કરે અલ્પ કલ્યાણ....રે પ્રાણસખા—
 એની ના હોય ના હોય હાણ....રે પ્રાણસખા !
 કલ્યાણકરોના છેલ્લા....રે પ્રાણસખા—
 યત્નો હુ મૂલવું પહેલાં^૯....રે પ્રાણસખા !
 એનાં ખરતાં રોમે રોમ....રે પ્રાણસખા—
 કરી ગયા જીવનનો હોમ....રે પ્રાણસખા !
 નથી સદિ પાણી પથરા....રે પ્રાણસખા—
 સદિ તો સત્કૃત નકરાં....રે પ્રાણસખા !
 આવી અંતિમ શ્રદ્ધા ધૂન....રે પ્રાણસખા—
 મારી સદિનું એ વૃણ^{૧૦}....રે પ્રાણસખા !

એક પખણીનો ત્રફાટ રે પ્રાણસખા—
 એક વાદળીનો વિલયાટ^{૧૧} રે પ્રાણસખા—
 હું વીણી વીણી સલાળુ રે પ્રાણસખા !
 એ પુણ્યે સદિ પાળુ રે પ્રાણસખા !
 એક શિશુની ઠગમગ પગલી રે પ્રાણસખા !
 એક કવિ-ઉક્તિ અણુઊકલી^{૧૨} રે પ્રાણસખા !
 હું વીણી વીણી સલાળુ રે પ્રાણસખા !
 એ પુણ્યે સદિ પાળુ રે પ્રાણસખા !
 એક જાત્રી અધવચ દૂટચો^{૧૩} રે પ્રાણસખા !
 એક જેઠો^{૧૪} મધનજ બૂડચો રે પ્રાણસખા !
 હું વીણી વીણી સલાળુ રે પ્રાણસખા !
 એ પુણ્યે સદિ પાળુ રે પ્રાણસખા !
 એક ખેડુ આશાભગ^{૧૫} રે પ્રાણસખા !
 એક શૂર વદ્યો રણભગ^{૧૬} રે પ્રાણસખા !
 હું વીણી વીણી સલાળુ રે પ્રાણસખા !
 એ પુણ્યે સદિ પાળુ રે પ્રાણસખા !
 એક યોગી યોગ-પછાડચો રે પ્રાણસખા !
 એક તપિયો તપસા-ઢાળચો^{૧૭} રે પ્રાણસખા !
 હું વીણી વીણી સલાળુ રે પ્રાણસખા !
 એ પુણ્યે સદિ પાળુ રે પ્રાણસખા !
 એક લક્ષ્મણનિયુ ઝીલું રે પ્રાણસખા !
 ગીતા-વર્ણણી લીનું રે પ્રાણસખા !
 હું વીણી વીણી સલાળુ રે પ્રાણસખા !
 એ પુણ્યે સદિ પાળુ રે પ્રાણસખા !

કોઈ કરે અલ્પ કલ્યાણ....રે પ્રાણસખા !
એની કેમ થવા હઈ હાણ....રે પ્રાણસખા !

*

એમ કૃષ્ણે વાઈ મધુરી....રે જંમુરી,
ગીતાના સૂરે પૂરી....રે જંમુરી.

સાદૃશ્ય

૧. પયખાધ્યાં=જેઓને માટે મુકરર કરેલા પંથથી ચળવું શક્ય નથી એવાં.
૨. વીણુ=એકતું, આધારવિદોણું.
૩. લીણુ=તાણું.
૪. ઠાળ-કંઠાસે=ઠાળના સુસવાટામા.
૫. આરત=આર્તવાણી, દુઃખની ચિચિયારી.
૬. આની અંત સમાની—સાખ રે=એ પક્ષીની પસરેલી પાંખ પરથી જોઈ શકાય છે કે તેણે મરણની થઈ મુધી ભડવાનો પ્રયત્ન છાડ્યો નહોતો.
૭. એની જો આ—તાક રે=પંખીના મુઠ્ઠાની આખ, જે દૂર દેશ જવા તે નીકળેલું તેની દિશામા તાકી રહેલી જણાય છે, તે બતાવે છે કે મરતા મુધી તેના મનમાં એ દૂર દેશનું જ રહણ હતું.
૮. વલખાં=તડફડાટ, પ્રયત્ન.
૯. કલ્યાણકરોના—પહેલા રે=જીવનના સામાન્ય દિવસોમા કરેલી મહેનત કરતા જીવનના છેલ્લા આસ હેતા કરેલી મહેનતની કિંમત મારે મન વધારે છે.
૧૦. સુદિનું લૂણુ=જ્યતનો સાર. રસોઈ લૂણુ અથવા મીઠા પિનાની ફીકો થઈ જાય તેવું જ્યત જેના વિના નીરસ જની જાય.
૧૧. વિલયાટ=વિલય પામવું, અદસ્ય થવું.
૧૨. કવિ-કક્તિ અણુ-કિક્કી=કોઈ કવિએ જલ્દી ભાવનાથી રચી કરેલું એકાદ અરપણ વચન, જે સુદર લાગે || પણ જેને સમજવનાર કોઈ રહ્યું નથી.

૧૩. દૃષ્યો = ચાક્ષુષે બેસી પડેલો.
 ૧૪. બેડો = વહાણ.
 ૧૫. બેડુ આશાભંગ = જેણે આશાભેર બેસી હતી પણ આશુધારી આત્મા તેનું ફળ કડપાઈ ગયું છે એવો બેડુ.
 ૧૬. વહો રમુજંગ = સુહૃદ્વર્ગી મંગામાં તણાઈ ગયેલો, રમુજેત્રમાં ખરણ પામેલો.
 ૧૭. તપસા — દાઝપો = તપ કરતાં દાઝી બેઠેલો, તપની ગરમી સહન ન કરી શકેલો.

*

ભજવદ્ભીતી

ઋજુન ઉચાચ

અયતિઃ ધ્વજ્યોપેતો યોગાચ્છલિનમાનસઃ ।

અગ્રાપ્ય યોગસિદ્ધિ ક્ષો ગતિ કૃષ્ણ ગચ્છતિ ॥ [૧-૧૭]

અગ્રિમોભયવિધ્રટઃ ક્ષિપ્રાગ્રમિવ નશ્યતિ ।

અગ્રતિષ્ઠો મહાબાહો વિમૂઢો વદ્ધાનઃ પથિ ॥ [૬-૩૮]

ધીમગયાનુચાપ

પાર્થ ભૈવેહ નામુગ્ર વિનાશસ્ત્રસ્ય વિચરે ।

ન હિ યત્યાગદ્દત્ત કચિત્ કુર્યન્તિ તાત ગચ્છતિ ॥ [૬-૪૦]

મંજરી ૪૪મી

મણિગણ

[હરિજન નથી થયો છ રે—એ તથ્યા]

મણિગણ^૧ અમે બધાં રે, સૌમાં સાંધણુ તું એક સૂતર;
અણતૂટ રહો સહા રે, અમારું અંતર-બાંધણુ^૨ સૂતર.

ચેતન-જડ તુજ સૂત્રે બાંધ્યાં,
તેજ-તિમિર તુજ સૂત્રે સાંધ્યાં,
વિરાટ-અણુ તુજ સૂત્રે ગાંઠ્યાં,

અંધા અમે^૩ કપૂતર—

મણુકા છૂટી પડ્યા રે, છોડી બેઠાં તારું સૂતર.
મણિગણ અમે બધાં રે, સૌમાં સાંધણુ તું એક સૂતર.

સૂર્ય, અંદ્ર ને ઝગતા તારા,
ધ્રુવ મેરુથી અંચિત માળા,^૪
અંતરીક્ષ શી ફરે મુતાલા^૫

આહા અમે કપૂતર—

મણુકા ખરી પડ્યા રે, તોડી બેઠાં તારું સૂતર.
મણિગણ અમે બધાં રે, સૌમાં સાંધણુ તું એક સૂતર.

દિન રજની ને રંગીન સંધ્યા,
પાવન વર્ષા, પુલક વસંતા,^૬
સૂત્રે સોહત મુખગ મુનંદા^૭

ગંદા અમે કપૂતર—

મણકા બુદ્ધ પડ્યા રે, જોઈ બેઠાં તારું સૂતર.

મણિગણ અમે બધાં રે, સીમાં સાંધણું તું એક સૂતર. ૩

હાલક ડાલક સમ સમૂદર,
સરતી સરિતા, શાંત સરોવર,
સૂત્ર-અધિત વનજટિલ ભૂધર !

દોગટ અમે કપૂતર—

મણકા ફૂટી પડ્યા રે, ફેડી બેઠાં તારું સૂતર.

મણિગણ અમે બધાં રે, સીમાં સાંધણું તું એક સૂતર. ૪

જલચર ને સ્થળચર ને ખેચર,
છીટ, જામર, મૃગરાજ બાયંકર,
સીનાં છવન સૂત્ર-અનુસર !

માનવ અમે કપૂતર—

મણકા મદા બૂંઠા રે, બહી બેઠાં તારું સૂતર,

મણિગણ અમે બધાં રે, સીમાં સાંધણું તું એક સૂતર. ૫

ગ્રામી પદારથ ખાવા પાવા,
મણિગાદિ વડી પરાયા,
હું હું કરી તવ સૂત્રો કાપ્યાં !

ખાપી અમે કપૂતર—

મણકા વીડી પડ્યા રે, વાંદી બેઠા તારું સૂતર.

મણિગણ અમે બધાં રે, સીમાં સાંધણું તું એક સૂતર. ૬

ગીતાપુટ ગીતાપુટ ઉપર,
પાઈ પાઈ ૧૦૦૦ કરેલ સુતર,
મણકા રની રની પગેલ બીતર,

વીણી વીણી બધા કપૂતર—

મણકા મળી જાએ રે, હરિ! તુજ હાર થાએ એક સુંદર!
મણિગણુ અમે બધાં રે, સૌમાં સાંધણુ તું એક સૂતર. ૭

સાબ્દાર્થ*

૧. મણિગણુ = માળાના મણકાઓ.
૨. અંતર — બાધણુ = એક બીજાના હૃદયોને એક બીજાને બાધનાર આત્મા.
૩. અમે = અમે માનવીઓ.
૪. મુવ — માળા = આકાશના સર્વ નક્ષત્રો મુવની આસપાસ ફરતા હોવાથી તારાઓ તે માળાના મણકા અને મુવ તે માળાનો મેડુ ભાસે છે.
૫. સુતાલા = સુંદર તાલ સાથે
૬. પુલક વસંતા = મહોરેલી વસંત ઋતુ.
૭. સુભગ મુનંદા = રમ્ય અને આનંદકારી.
૮. વનજટિલ બખર = વનોડેખી જટાવાળા પહોડો.
૯. હું હું કરી = અહંકારથી
૧૦. ગીતાપુટ — પાર્ષ પાર્ષ = મીઠાના પુટ થકાવી સૂતરને મળખત કરવામાં આવે છે તેમ ગીતાના પુટો ઉપરાઉપરી પાર્ષને.

*

ભગવદ્ગીતા

મન પરતરં માન્યત્ કિંચિદસ્તિ ધનજય ।

મયિ સર્વમિદં પ્રોતં સૂત્રે મ.ભગવાન ઇવ ॥ [૭-૭]

દેર્શા દોષા ગુણમયી મમ માયા દુરત્યયા ।

મામેવ ચ પ્રપચન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે ॥ [૭-૧૪]

॥ માં દુષ્ટતિના મૂઢા પ્રપચન્તે નરાધમાઃ ।

માયયાપદ્મજાના આમુરં મામમાનિતાઃ ॥ [૭-૧૫]

મંજરી ૪૫ મી

અન્ત-સ્મરણ

['જન્મ તેરા બાતોમે' બીત ગયો' — ની લયમા]

અણ્ણુન બોલ્યા :

રે કૃષ્ણ ! તારું એક વચન મન વસ્યું,^૧
સ્મરી સ્મરી અંતર હસ્યુ. રે કૃષ્ણ ૦

“પ્રયાણ કાળે જ્યાં મન મહાલે,
તે શું એક અમે યશું.” રે કૃષ્ણ ૦

આખર ઘડીએ નો તુજ સ્મરીએ;
ચિન્તા કારણ કશું ?^૨ રે કૃષ્ણ ૦

કવિવચન

લોળાની મુણી લોળી ચુકિત,
કૃષ્ણ ચંદ્રમુખ હસ્યુ. રે કૃષ્ણ ૦

શ્રીભગવાન બોલ્યા :

લલ્લા ! હું તારે અંત સમય કયા વસુ ?
વિશ્વાસે રહી રહું^૩ લલ્લા ૦

જીવન અણુ અણુ મને ખસેડી,
અન્ય રસે નો ઠસ્યુ,^૪ લલ્લા ૦

અંતકાળ મૃગબાળ ભરત લજી,
જન્મ ધર્યો મૃગપશુ.^૫ લલ્લા ૦

પૂજી નો અનુલવ યતિઓના,
જેને ઉર હું લસુ.^૬ લલ્લા ૦

જન્મ જન્મનાં પ્રહસ્યર્થ ચેરી,
જીવન કેઈ પેર કસ્યુ. લલ્લા ૦

અન્ત-સ્મરણ નો મુલલ ધસ્યો તો,
ગીતા ચર ચસુચસુ^૭ લલ્લા ૦

શબ્દાર્થ

૧. મન વચ્ચું = મને ખબી ગયું છે.
૨. આખર ધડીએ — કશું ? = મરણ વખતે તને શાહ કરીશું એટલે અમારો ભેટો પાર છે. જીવનમાં જયો વખત તારું રમરમ ન રહે તેમી અમારું કંઈ બચવાનું નથી.
૩. વિશ્વાસો રહી રૂઝું = હું આખર ધડીએ મારું રમરમ કરશે એવા વિશ્વાસો રહ્યું તો હું રૂસાડું એમ લાગે છે, તે ધડીએ હું અમરમ કરે એવાં તારાં લક્ષણ દેખાતાં નથી.
૪. હસ્યું = હાંસી ફાંસીને બધું.
૫. અંતકાળ — મૃત્યુપથ = અંત મુનિએ અંતકાળ વખતે દર્શાવના બધામાં જીવ રાખ્યો તેથી તેમને દર્શાવે — પથનો અવગાર મળ્યા, જે કે આખો જન્મ એમણે ઉશ્ચરચિન્તાનમાં ગાળવો દેનો.
૬. લમ્બુ = વિલમ્બુ પુ. રહ્યું મુ
૭. મીતા — ચનુ = શ્વાસ શ્વાસમાં નીવાના સિદ્ધાન્તને અનુસરતું જીવન માન.

આત્માથી પણ અદકાં

[‘હુઃખિયાનો વિસામો રે’—ને મળતો રાગ]

સૌએ મારે સરખાં રે, નહિ વહાલાં નહિ દવલાં^૧ રે,

માને જેવાં છારાં આપણાં.^૨

તોયે કંઈ કંઈ અદકાં રે, દીન ને મારાં દુખળાં રે,

માને જેવાં છારાં નાનકાં.

અને આત્માથી પણ અદકાં રે, મને લકતો મારાં વહાલાં રે,

માને જેવાં છારાં કામણાં.^૩

અરે એનામાં હું તાણો રે, અને મારામાં એ વાણો રે,

છેક રદ્યાં નહિ જુદાપણાં.

રે ના જોઈ કાણો કૂબડો રે, હું ના જોઈ સ્ત્રી કે શૂદ્રો રે,^૪

લકતો મારે સકળગુણા.

લલે હોય કાલનો પાપી રે,^૫ હું મસ્તક પર ઢાંચો થાપી રે,

બાળે પાપો લક્ષિતાપણાં.^૬

મારી ગીતા તે કોણ ઝીલે રે ? મારો કર્મયોગ કોણ ચાલે રે ?^૭

લકતો ! તમથી મારી પ્રીછના.^૮

શબ્દાર્થ^૯

૧. દવલાં = અગ્રિય, અનખ્યામણા.

૨. આપણાં = પોતાના

૩. કામણાં = કમાઈ.

૪. શૂદ્રો = શૂદ્ર (આ જાદુબચન નથી, પણ શૂદ્રનું ગામડી રૂપ છે, તેનો ઉચ્ચાર ‘કૂબડો’ સંબંધના જેવો કરવો.)

૫. કાલનો પાપી = મર્થ કાલ સુધીનો, એટલે હજી હમણા હમણા સુધીનો.

૬. તાપણાં = અગ્નિ.

આલે = આચારમાં ઉતારે

૮ પ્રીતના = ૬૬૨ (૪ ખસું ઉપરથી ૪ ખના તેણે પ્રીતિ ઉપરથી પ્રીતના)

*

અન્યગીતા

ચતુર્વિધા ભજન્ત માં જના સુઠૃતિનોડ્ડુન ।

માતો જિહ્વામુર્યાર્થી જ્ઞાની ચ ભરતર્પમ ॥ [૭-૧૬]

તેણે જ્ઞાની નિત્યયુક્ત એકમક્તિર્વિશિષ્યતે ।

પ્રિયા હિ જ્ઞાનિનોડ્ડુર્યમ્ અહ સ ૭ મમ પ્રિય ॥ [૭-૧૭]

ઉદારા સય એતે જ્ઞાની ત્વાત્મેવ મ મતમ્ ।

આસ્થિત સ હિ યુવતાત્મા મામેવાનુત્તમાં ગતિમ્ ॥ [૭-૧૮]

સમોડ્ડુ સર્વભૂતણુ ન મે દ્વેષ્યોડ્ડુસ્તિ ન પ્રિય ।

ય ભજન્તિ તુ મા ભક્ત્યા મયિ ત તેણુ વાપ્યહમ્ ॥ [૯-૨૯]

અપિ ચત્સુદુરાચારા ભજતે મામનન્યમાત્ ।

માધુરેવ સ મતશ્ચ સમ્યક્ સ્થવસિતો હિ મ ॥ [૯-૩૦]

*

ગીતાબોધ

કોઈ પોતાનું દુખ મટાડવા અને જાણે છે, કોઈ મને ઓળખવાની ઇચ્છાથી જાણે છે કોઈ કંઈક મેળવવાની ઇચ્છાથી જાણે છે અને કોઈ કર્તાવ્ય મમણ શનપૂર્વક અને જાણે છે અને જાણે છે એટલે મારા જગતની સેવા કરવી. તેમા કોઈ દુખને મારો, કોઈ કંઈ વાલ મેળવવા કોઈ આલો જોઈએ શુ થાય છે એમ સમજ મેવા કરે છે, ને કોઈ સમજપૂર્વક, તે વિના રહી જ ન શકે તેથી મેત્રાપરાયણ રહે છે આ છેલ્લા મારા જ્ઞાની લક્ષણ છે ને અને બધા પ્રતા વધારે પ્રિય છે, એમ કહેવ વ અથવા મ્હો કે મને વધારમા રહે એ જાણે છે ને મારી નજીકમા નજીક છે

મંજરી ૪૭ મી

ક્ષીણે પુણ્યે

[' ક્ષ્વો રોયા ચક્લત કા માતા '—ની લયમા]

ખર્ચો અરેરે દેવ સ્વર્ગનો,^૧ શોક કરો અભૂત રે !
 આખર તેજ ગયુ, તપ ખૂટયું, પુણ્ય થયુ છે ક્ષીણ રે. ૧
 દીપ કોડિયુ ફેંઠયું ગૃહિણી, શોક કરો અભૂત રે !
 આખર દૂટયું ફૂટયું ખૂણયું, તેલ થયુ છે ક્ષીણ રે. ૨
 યજ્ઞો કીધા ઠાનો દીધાં, ઠીક વધાર્યું પુણ્ય રે;
 પુણ્ય વેચી બે લોગ ખરીદ્યા, આખર જીવન શૂન્ય રે. ૩
 મુખ ને સ્વર્ગથી અવશ્ય એક દિન, વહેલું મોડું પતન રે;
 મુજ પ્રીત્યથે ખર્ચો કરી લે, ધનને પુણ્ય તું ધન્ય રે.^૨ ૪
 સ્વર્ગ મળે વા રાજ્ય મળે, વા દુઃખ વા કૂલ વા પશુ રે;
 ભૂતહિતારથ હવન કરી દે, — જીવનસૂત્ર સુવર્ણ રે.^૩ ૫
 ચોરીશ મા એક શ્વાસે અભૂત ! શા સ્વાથે થા દીન રે ૧૪
 યોગક્ષેમ^૪ કરનારો હુ છું, રહે ગીતારસ-લીન રે. ૬

શબ્દાર્થ

- ૧ દેવ સ્વર્ગનો = આકાશનો તારો.
૨. મુખ — ધન્ય રે = દુનિયાનું મુખ આપનાર ધન તેમ જ સ્વર્ગ-મુખ આપનાર પુણ્ય બન્ને મોડા વહેલા ખૂટવાના જ છે, તેા તેનો ઉપયોગ બોગનિવાસમા શા માટે કરવો ? ઈશ્વરને અર્થે જ તે બધાં લૂટાવીને આર્થિક કરી દે.
- ૩ જીવનસૂત્ર સુવર્ણ રે = એ જીવનનું સુવર્ણસૂત્ર છે, સર્વોપરિ નિયમ છે.

૪. ચોરીરા મા—દીન રે=સેવા કરતાં તને શા માટે અમચોરી કરવાનું
મન થાય છે ? તારી ખૂદી સાચવી રાખવાની કૃપણતા તારામાં કેમ
આવે છે ? શુ તને બલિધ્યમા ગુબરો ક્યાંથી ચાલશે એની ચિન્તા
પડી છે ?
૫. યોગદ્વેષ=ગુબરો

*

ભગવદ્ગીતા

ત્રૈવિદ્યા માં સોમપાઃ પૂતપાપાઃ

યતૈરિદૃશ સ્વર્ગતિ પ્રાર્થયન્તે ।

તે પુણ્યમાણસા સુરેન્દ્રલોકમ્

અશ્રન્તિ દિવ્યાન્ દિવિ દેવભોગાન્ ॥ [૧-૨૦]

ત ત મુનર્વા સ્વર્ગલોકં વિશાલમ્

ક્ષીર્ણ પુણ્યે મર્ત્યલોક વિશન્તિ ।

એવ પ્રયીધર્મમનુપ્રવચ્ચાઃ

ગતાગતાં કામકામા લભન્તે ॥ [૧-૨૧]

અનન્યચિન્તયન્તો મા ચે જનાઃ પર્યુપાસતે ।

તપો નિત્યાભિયુક્તાનાં યોગક્ષેમ વહામ્યહમ્ ॥ [૧-૨૨]

મંજરી ૪૮મી

પત્ર પુષ્પ

[૧. પુષ્કળ ધન માલ હોય તે જ ભક્ત થઈ શકે એવું નથી. પુષ્કળ શરીરબળ હોવું અને અપાર શુદ્ધિબળ હોવું એ પણ ભક્તિ માટે આવશ્યક શરત નથી. તેના વિના પણ મનુષ્ય ભક્ત બની શકે છે, પોતાના આત્માનો વિકાસ સાધી શકે છે. ભગવાનની પાસે ભાવ-ભક્તિની કિંમત છે, પૂજાપાની નહિ.

આ વિચાર સર્વે સામાન્ય શક્તિના મનુષ્યોને કિસાહ આપનારો છે. જો ધનબળિયા, તનબળિયા અને શુદ્ધિબળિયાનાં જીવનો જ સંકુળ થઈ શકે એવો ધ્રુવિરી નિયમ હોત તો આ સંસાર એક મહાન નિરાશાનુધામ બની રહેત.

૨. આપણાં કર્મો એ જ ભગવાનનો ખોરાક હોઈ જો આપણે આળસુ રહીશું તો આપણા સરજનહારને બૂખે મારવાનું પાપ આપણે વહોરીશું આપણી પાસે પકવાનો આપવાની શક્તિ ન હોય તેથી આપણે આપણા માલીકને બૂખે મારીએ એ કેવું કહેવાય ? અને પકવાનો કઈ રોજનો ખોરાક નથી. રોજના તો રોટલા જ હોય અરે રોટલા ન મળે તો ચે આપણે જે મળે તે તેને જમાડીએ — આછી ગબડી પણ તેને મીઠી લાગશે, જો તેમા આપણા હૃદયનો પ્રેમ બેળવશું તો.]

*

શ્રી ભગવાન બોલ્યા :

પત્ર, પુષ્પ, ફળ, ચાપું પાણી,^૧

પ્રેમ સહિત પ્રેમીજન અર્પિત,

આરોગ્ય હું અમૃત બાણી.

પત્ર૦

અન્ન ખાઈ નહિ, નીર પીઈ નહિ,

કર્મ ખાધ સુજ, કર્મ જ પાણી.^૨

પત્ર૦

હોમ, હવન, ધન-પ્રદાન, પૂજન,

ઝાટાંના ઘરની મિજબાની

પત્ર૦

ખેડ-ખેડ-ખણ, કાંત-પીંજ-વણ,

દૈનિક મુજ સાત્ત્વિક સ્થિર વાની.^૩ ૫૪૦

ભક્તાનું હરવું, ભક્તાનું ફરવું,

ભક્તાનું રમવું, ભક્તાનું જમવું,^૪

પ્રિય થકી પ્રિય મુજ મધુર ઉભણી. ૫૪૦

ભાવ ભક્તિ-ભર, લાજ તણ ધર,^૫

પત્ર, પુષ્પ, ફળ, ચાપું પાણી. ૫૪૦

કવિવચન

ગાથો ગીતા, છવો ગીતા,^૬

ભૂખ ભાંગવા ભગવંતાની. ૫૪૦

સંજ્ઞાઓ

૧. ચાપું પાણી=પાણીની અંજલિ.

૨. હમં—પાણી=પ્રાણીઓ જે હમો કરે છે એ જ મારો ખોરાક છે, (તે વડે જ સૃષ્ટિ નભે છે.)

૩. ખેડ—વાની=માડુ રોજનું સાડું સાત્ત્વિક અને શક્તિ આપનારું જોજન લોકોના રોજના સામાન્ય પ્રમથાઓ છે, જેવાં કે ખેડવું, ખોડવું, ગોડવું, કાંતવું, પીંજવું, વણવું.

૪. ભક્તાનું હરવું—જમવું=ભક્તાની સામાન્ય શ્રેષ્ઠાઓ.

૫. ભાવભક્તિ—ધર=પૂરા ભાવભક્તિપૂર્વક અને આવો નુચ નેવેથ કેમ ધરું એવી લાજ રાખ્યા વિના, મારી પાસે રબૂ કર.

૬. છવો ગીતા=ગીતામય છવન છવો.

*

ભગવદ્ગીતા

પત્રં પુણ્ય ફલં તોયં યો મે મક્ત્યા પ્રયત્નતિ ।

તદર્થ મક્ત્યુપદ્ધતમ્ અગ્રામિ પ્રયત્નત્મન. ॥ [૧-૨૬]

યત્ત કરોયિ ચદગ્રાસિ યજ્ઞહોયિ દદાસિ યત્ત ।

યત્તપસ્યસિ કૌન્તેય તત્કુરુષ્વ મદર્પણમ્ ॥ [૧-૨૭]

- હું જ હિમગિરિરાજ, હું જ સાગર જલરાજ,
 રાજ ભેય તોય કેમ નમ્ર લાગે નહીં ?
 તારો ગર્વ અદ્ય શું વિરાટ આગે નહીં ?
 તને ગર્વ ધારતાં શું લાજ લાગે નહીં ? ૩
- હું જ જમુના ને ગંગ, કરું તૃપ્ત રાય રંક,
 તોય અંગનું તું કૃપણપણું ત્યાગે નહીં !
 તને ગંગનો ઉદાર રંગ લાગે નહીં !
 ભૂતહિતનો ઉદાર રંગ લાગે નહીં ! ૪
- કુરુક્ષેત્રને મેદાન, હું જ ધ્વજનો હનુમાન,
 તોય રામનો સિપાઈ નિજ માને નહીં !
 યુદ્ધ રામનું—ન તારુ કેમ જાણે નહીં ?
 કેમ આજ્ઞા શ્રીરામની તું માને નહીં ? ૫
- અહીં^૧ ધર્મ ધર્મપ્રાણ, તહીં^૨ બીજમ વીર્યવાન,
 બેઉ મારાં સ્વરૂપ કેમ જાણે નહીં ?
 મોહ મૂઢીને શોય કેમ આણે નહીં ?
 કલૈબ્ય દાખતાં તું લાજ કેમ આણે નહીં ? ૬
- બની વસુદેવપુત્ર, મેં જ ધર્મા રથસૂત્ર,
 તારાં જીવનનાં સૂત્ર કેમ સોંપે નહીં ?
 મને જીવનનો સૂત્રધાર સ્થાપે નહીં ?
 સૂત્ર સોંપતાં કરાંશુભિ કાં કાંપી રહી ? ૭
- નજર નાખે ત્યા જિહ્વી, કોઈક મારી વિભૂતિ,
 તને આપે ધર્મબુદ્ધિ સ્પષ્ટ ભાષા મહીં,
 એથી અધિક સ્પષ્ટ ભાષા તણી આજ્ઞા કહીં ?
 એથી ઓંસરા સંદેશાની આજ્ઞા નહીં. ૮

શાને જોવું બહાર સુધી ? તારી બીડ બેઠ દષ્ટિ,
 મારી છૂપી વિભૂતિ તારી છાતી મહી,
 કાન માંડ તો ગીતાની ગીતિ બાજી રહી;
 નાખી જીવન એ ગીતિ તણી સંગતિ મહી.^૯ ૯

મિત્ર હો તો પાર્થ^૧ જીઠી, મારી ટાળ અપકીર્તિ,
 મેં તો માયાથી બુદ્ધિ કો'ની લૂંટી નહીં,^૯
 ભક્ત કાજ જો વિભૂતિ કોટિ કોટિ રહી,
 ભક્તની જ જન્મબોલીમાં^{૧૦} પ્રબોધી રહી. ૧૦

રાજકાવ્ય^૯

૧. મુહાગ=માતાના હળવા હાથ ફરતા હોય એવા પ્રજાત સમયના શાન્ત રાજ
૨. માતાના હાથ=ભગવાનના માતા એવા હેતાળ હાથ
૩. બાપનો પ્રતાપ=ભગવાનનો બાપ સમે કઠક પ્રભાવ
૪. 'વજનો હનુમાન=તારા રથ પર ફરકતા ધ્વજમા અક્તિ હનુમાન
૫. બુદ્ધ — જાણે નહીં = હનુમાન પોતાને બૂલી રામના ઈસરપે બધા કામ કરતા તેમ છ આ બુદ્ધ પણ પોતાન બૂલીને અને રામની આજ્ઞા માનીને કેમ કરતો નથી ?
૬. અર્હો=આ સેનામા
૭. તર્હો=સામી મેનામા
૮. નાખ — સંગતિ મહી = તારું જીવન ગીતાના સૂરની સંગતિમા-મેજમા રાખ, એટલે કે અનાસક્તિમય બનાવ
૯. મેં તો — લૂંટી નહીં = મેં (બચવાને) પોતાની માયા પાધરીને સૌની બુદ્ધિ બહેરી કરી દીધી છે, એવો આશ્ચર્ય મારા કપર થાય છે તે ખોટો છે
૧૦. ભક્તની જ જન્મબોલી = હૃદયની બાષા, કુદરતની ભાષા, કે જે જાતો માતૃભાષાની જેમ તરત સમજી જાય છે, પછી ભલે તેઓ અમે તે દેશના કે કાળના હોય

ભગવદ્ગીતા

તયાં સતનયુજાનાં મજતાં પ્રીતિર્લ્લકમ્ ।
 દદામિ ધુદ્ધિયોગ ત ચેન મામુપયાન્તિ તે ॥ [૧૦-૧૦]
 તપામેવાનુકર્પાર્થમ્ અહમજ્ઞાનજ તમ ।
 નાશયામ્યાત્મભાવસ્યો જ્ઞાનદીપેન ભાસ્વતા ॥ [૧૦-૧૧]
 બ્રહ્માત્મા ગુહાવેશ સર્વભૂતાશયસ્થિત । [૧૦-૧૨]
 આદિત્યાન્નામહ વિષ્ણુર્ઝ્યોતિષાં રતિરશ્રુમાન્ । [૧૦-૧૩]
 સરમામ્ ભરિમ સાગરઃ । [૧૦-૧૪]
 સ્થાયરાણામ્ હિમાલયઃ । [૧૦-૧૫]
 સ્રોતસામરિમ જાલવી । [૧૦-૧૬]
 શૃણ્ણીનાં વાસુદેવોઽસ્મિ । [૧૦-૧૭]
 યદત્ત વિભૂતિમત્ત સત્ત્વ ધીમદૃઝિતમેવ વા ।
 તત્તદેવાવગચ્છત્ત્વં મમ તેજોઽશમભવમ્ ॥ [૧૦-૪૧]

મંજરી ૫૦ થી

છેલ્લી માત્રા

[અંધાં ઓપધો હારે ત્યારે વૈદો છેવટની મહામાત્રા આપે છે. તે એટલી જલદ હોય છે કે તે કાં તો રોગીને પૂરો કરે, કાં તો તેની કાયા કાંચન જેવી કરે. એમ જ્યારે અર્જુનની અગ્રહા ભગવાનની બધી દક્ષીણેને પી ગઈ ત્યારે એમણે તેની આગળ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ રજુ કર્યું, પોતાનું કાળસ્વરૂપ બતાવ્યું, એટલે કે વિશ્વમા શું ચાક્ષી રહ્યું છે તેનું એકા નજરે તેને દર્શન કરાવ્યું, જેથી હવે પછી શું થવાનું છે અને તેમાં પોતાનો ધર્મ શો છે એની તેને પોતાની મેળે સમજણ પડી જાય.]

*

['મારે ગર આવજો માયા' ને મળતો રામ.]

રોગી ! તારી આખરી યાત્રા,
વૈદે કાઢી છેલ્લી માત્રા !

ઓપધો પી પી ઊલટા વાધ્યા,
રોગની વેલને કાંટા.^૧ રોગી૦

રોગ નહિ કાં તો વૈદ નહિ,
એણે આગથી આંજ્યાં નેત્ર.^૨ રોગી૦

કાળના કાનને આમળ્યા,
તારો વૈદ વિલક્ષણ પાત્ર.^૩ રોગી૦

બળિયા^૪ બાથબાથ આવ્યા,
તારી છાતી કરી રણક્ષેત્ર. રોગી૦

હાડનો ભૂકો થાઓ કે કાં તો,
થાઓ વળગર ગાત્ર. રોગી૦

હસતું રમતું રૂપ તણ,
હરિ થાય છે વિશ્વવિરાટ. રોગી૦

છાતીને કઠણ રાખજે,

હુંયે રાખજે ગીતા માતા.

રોગી૦

• શબ્દાર્થ •

૧. ઔપધો — કાટી = જેમ જેમ દવાઓ વધારે પાધી તેમ તેમ રોગ
સાત થવાને બદલે કોપતો ન ગયો.
૨. એણે — નેત્ર = વેગે ક્રોધાગ્રિથી આખો લાલ કરી.
૩. વિસક્ષણ પાત્ર = કોઈ ભેગા ભેગુ પૂતણું છે
૪. બળિયા = બે બળવાન મૂંઝેલા — એક રોગ અને બીજો વેદ.

• * •

ભગવદ્ગીતા

અર્જુન ઉવાચ

દદૌકરાલાનિ ચ ત મુક્તાનિ

દૃષ્ટ્વૈવ કાલાનલસનિભાનિ ।

દિશો ન જાને ન ભ્રમે ચ શર્મ

પ્રસીદ દેવેશ જગન્નિવાસ ॥ [૧૧-૨૫]

શ્રીભગવાનુમાચ

કાલોઽર્ષિ લોકક્ષયશ્ચ પ્રવૃદ્ધો

લોકાન્ સમાદર્તુમિહ પ્રવૃત્ત ।

ઋતેઽપિ ત્વા ન ભવિષ્યન્તિ સર્વે

થેઽવ સ્થિતા પ્રત્યર્ત્તકેષુ ચોથા ॥ [૧૧-૩૦]

તસ્માત્ ત્વમુત્તિષ્ઠ યશો ભ્રમસ્વ

જિત્વા શત્રૂન્ ભુક્ત્વ રાજ્ય સમૃદ્ધમ્ ।

મયૈવૈતે નિહતા પૂર્યમેવ

નિમિત્તમાન મવ વધ્યમાર્ચિન્ ॥ [૧૧-૩૩]

દ્રાણ ચ મીપ્મ ચ ચરદ્ધ ચ

કર્ણ તાઽન્યાત્પિ યાત્રીમાન્ ।

મયા હતાસ્ત્વ જહિ મા નરદિષ્ટા

યુજ્યસ્વ હેતાઽસિ ર્ણે મુપત્તાન્ ॥ [૧૧-૩૪]

મંજરી ૫૧મી

કૂવાનો દેડકો

કૂવાના દેડકો રે !

કૂવાના ઓ દેડકો રે !

કૂવામાંથી નીકળ નીકળ બહાર !

કૂવામાં બેઠો વાદ વદે, કરે વાતે વાતે પડકાર.^૧ કૂવાનાં
 ફૂલી ફૂલી તું તો સિદ્ધ કરે, માથે આકાશ આંગળ ચાર. કૂવાનાં
 વિશ્વ તારું દશ દેડકાં ને પાંચ સાત બચે પનિહાર.^૨ કૂવાનાં
 હળ બાંધી હથે બાટક્યા,^૩ કૂવો ગજબો ફૂં ફૂંકાર. કૂવાનાં
 પાંડવ કૌરવ બાટક્યા, કુરુક્ષેત્રના કૂપ મોઝાર : કૂવાનાં
 “શત્રુને કાં તો સંહારશું, કાં તો કરશું વિશ્વ સંહાર.” કૂવાનાં
 દેડકાંના શબ્દો સાબળી હસ્યા, હોઠમાં વિશ્વાધાર; કૂવાનાં
 “કૂવાનાં પાણી વણસ્યાં, વાધ્યો દેડકાંનો પરિવાર.” કૂવાનાં
 એમ વિચારીને કૃષ્ણજી, એક દેડકો ફેંક્યો બહાર. કૂવાનાં
 ચક્કર ચક્કર બિછળ્યો અબ્દુલ, આંખે આવ્યાં અંધાર ! કૂવાનાં
 “કૂવાના રહેનાર દેડકા ! હવે જોઈ લે વિશ્વ વિશાળ. કૂવાનાં
 “જોઈ લે નદીઓ, જોઈ લે નાળાં, જોઈ લે સિન્ધુ અપાર. કૂવાનાં
 “જોઈ લે સૂરજ, ચંદ્ર, તારા, ઘન ધુમ્મટનો વિસ્તાર.” કૂવાનાં
 “ચોર્યાસી લાખના સંઘમાં તારો દેડકાનો અવતાર.”^૪ કૂવાનાં
 “વિશ્વસ્વરૂપમાં ગાપી લે તારો કૂપ તણો અહંકાર. કૂવાનાં

- “ભીષ્મ ને દ્રોણ ને ઠણું તે કેવડા ? ભીષ્મનો કેટલો ભાર ? કૂવાનાં ૦
 “ધારું ત્યાં યુધી ધાંધલ સાંખું ને, ધારું કે ફેંકું ધરાય; ૧ કૂવાનાં ૦
 “હારવા કે અપમાનવા મારાં દાખ્યાં ન દિવ્ય દિદાર. ૭ કૂવાનાં ૦
 “નાનો છતાં તું તો આંખનો તારો, નાનાનો નાનો ન ખ્યાર. કૂવાનાં ૦
 “ગીતાનું ગાયન ગાઈ બાણે તો, કૂપમાં વિશ્વનો સાર.” ૮ કૂવાનાં ૦

શબ્દાર્થ

- ૧ કરે વાતે વાતે પડકાર = ભેટલુ ભેટલુ હું સમજવું છું તે બધામાં વૃ સામી શંકા હડાબડા જ કરે છે.
૨. પનિહાર = પાણિયારીઓ.
- ૩ બાટકયા = ભડકા.
- ૪ ધન ધુમ્મટનો વિસ્તાર = આહારનો ધુમ્મટ ધેસો વિસ્તાર્યો છે તે.
- ૫ ક્રોધાંશી — અવતાર = અનંત કોટિ સૃષ્ટિ બચવાને રચી છે તેમાં વૃ તેા કોડ તુચ્છ દેડકો છે.
- ૬ ધરાય = અવરણ
૭. હારવા — દિદાર = હું કેવો મોટો વિરાટ છું અને વૃ કેવો નાનો દેડકો છે, એમ તને અપમાનિત કરવા, અપવા નું કેવો જબરો અને વૃ કેટલો અદ્ભુત એમ કહી તને જિવહાવવા મે તને આ રૂપ બતાવ્યું નથી.
૮. ગીતાનું — સાર = જ્યાં કોઈએ ત્યાં આપણે ભાષે આનેલું કર્તવ્ય બલવીએ તો આપણા અદ્ભુત જીવનથી પણ પ્રશ્નને પ્રમત્ત કરી શકીએ

*

ભગવદ્ભરિતા

દૈવસ્ય જગત્ કૃત્સ્ન વરણ સવતનરમ્ ।

મમ દેહે ગુરોરેન ચચાન્વત્ દ્રષ્ટુર્નિષ્ઠમિ ॥ [૧૧-૭]

મયા પ્રભુરેન સમર્પુનેર્દ

જન પર દર્શનમાન્યયોગાત્ ।

સપ્રોમય વિશ્વમનન્તમાય

યન્મે સ્વદન્ડેન ન રજર્ત્વમ્ ॥ [૧૧-૪૦]

મક્ર્યા ત્વનન્યથા શક્યઃ કહમેવંવિષોઽર્જુન ।

ક્ષાતું દ્રષ્ટું ચ તત્ત્વેન પ્રવેષ્ટું ચ પરંતપ ॥ [૧૧-૫૪]

મત્કર્મકૃત્ મત્પરમો મદ્ભક્તઃ સંઘર્ષિતઃ ।

નિર્વૈરઃ સર્વભૂતેષુ યઃ સ મામેતિ પાંડવ ॥ [૧૧-૫૫]

*

ગીતાબોધ

. . . ઈશ્વરના કાળરૂપનું મનન કરવાથી ને તેના મુખમાં સ્પષ્ટિમાત્રને સમાર્પિત જવાનું છે — પ્રતિક્ષણ કાળનું આ કામ ચાલ્યા જ કરે છે — એનું જ્ઞાન આવવાથી સર્વાર્પણ અને જીવમાત્રની સાથે એકત્વ સહેજે થાય ઇચ્છા અનિચ્છાએ એ મુખમાં આપણે અણધારેથી કાણે પડવાનું છે. ત્યાં નાના મોટાનો, નીચા જાચાનો, સીપુરુષનો, મનુષ્ય-મનુષ્યોત્તરનો બેઠે રહેતો નથી બધાં કાળેશ્વરનો એક કાળિયો છીએ એ જાણી આપણે કંઈ દીન, શૂન્યવત્ ન થઈએ? કાં બધાની સાથે મૈત્રી ન કરીએ? એમ કરે તેને તે કાળસ્વરૂપ ભયંકર નહિ લાગે પણ શાંતિનું સ્થાન બનશે.

[અ. ૧૧ મે.]

૦

મંજરી પર મી

વિશ્વમૂર્તિની આરતી

અર્જુન બોલ્યા :

થાઓ થાઓ પ્રસન્ન !

વિશ્વરૂપ ભગવન્ !

સહસ્ર સૂર્ય ગગન, એક સાથ જિભ્યા,
ઉચ્ચ તેજ તુજ તેવાં, અંગો મુજ સળખ્યાં. થાઓ૦

અણુ પણ તારુ એક, બીંત મરું બાસે;
બ્રહ્માંડો ગડબડતાં, તુજ શાસેન્દ્રવાસે. થાઓ૦

વરહ આપના હસ્ત, જવે મસ્તક રાખો,
નહોર સમા નખ દેખી, ડરતી મુજ આંખો. થાઓ૦

જ્યારે આશીર્વાદ, હે વત્સલ ! વરસો,
સિંહગર્જના બાણી, યથારૂ મૃગસરખો. થાઓ૦

તુજ ઇચ્છાએ વન,^૧ વિશ્વ સકળ ડોલે,
હઠ કરનારો હું તો, અત્પ પણ તોલે. થાઓ૦

નખ ખૂળે નવખંડ,^૨ રજકણ કુતુ તેમાંય,
રજની રજ હું અર્જુન, હઠ મુજ કરો દામાય. થાઓ૦

જિએ કયહાં અનંત ! કમળવદન તારું !
નીચે કયાં પદપદ્મો ? કયાં લોચન ઠારું ? થાઓ૦

બાળ અર્થે માબાપ, કરે બાળલીલા,
વિશ્વમૂર્તિ^૧ । ફરી ચાચું, સૌમ્ય કૃષ્ણ લીલા. યાઓ૦

કવિવચન

વિલીન વિશ્વસ્વરૂપ, યથા સ્વપ્નસૃષ્ટિ,
રથી પર સારથી રેહે, ગીતામૃતવૃષ્ટિ. યાઓ૦

સંખ્યાર્થ

૧. જવ = જ્યારે.
૨. વન = વિશ્વરૂપી વન.
૩. નખખૂણે નવખંડ = નવખંડ પૃથ્વી તમારા નખના એક ખૂણામાં સમાઈ મળે છે.
૪. જાંઝે — હાડું ૧ = હું બમલીત થયો હોવાથી તારું મુખકમળ જોવા જાંઝે નજર નાખું છું, કે તેમ તારો પ્રેમ જોઈ મારો બધ ટાળું; તેમ તારે શરણે જવા નીચે તારા ચરણ રોધું છું. પણ હે અનન્ત, એક દિશામાં હું તારો વાન હાડી શકતો નથી.

*

ભગવદ્ગીતા

સંજય ઉવાચ

દિવિ સૂર્યમહોત્સય ભવેત્ યુગપત્ ઉત્થિતા ।
યદિ માઃ સદસી સા સ્યાત્ આયત્સત્સ્ય મહાત્મનઃ ॥ [૧૧-૧૨]

અર્જુન ઉવાચ

અનેકબાહુદરવવચ્ચનેજં
પશ્ચામિ ત્વાં સર્વતોઽનન્તરૂપમ્ ।
નાન્તં ન મધ્યં ન પુનસ્તવાદિ
પશ્ચામિ વિશ્વેશ્વર વિશ્વરૂપ ॥ [૧૧-૧૬]

नम स्पृश दीप्तमनेकवर्णं

ध्यातानन दीप्तविशान्नेत्रम् ।

दृष्ट्वा हि त्वां प्रव्ययितांतरामा

धृतिं न विन्दामि शम च विष्णो ॥ [११-२४]

नम पुरस्तादथ पृष्ठतस्त

नमोऽस्तु त सर्वत एव सर्व ।

अनन्तबीयायितविषमस्त्वम्

सर्वं समाप्नोषि ततोऽसि सर्व ॥ [११-४०]

पितासि लोकस्य खराचरस्य

त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्गरीयान् ।

न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिक कुनोऽप्यो

लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभाव ॥ [११-४३]

तस्मान् प्रणम्य प्राणिभाय कायम्

प्रसादय त्वामहमीक्षामीडयम् ।

पितव पुत्रस्य सखेव सख्यु

प्रिय प्रियायार्हसि देव सोऽहम् ॥ [११-४४]

आदृष्टपूर्वं हृपितोऽस्मि दृष्ट्वा

भयेन च प्रव्ययित मनो मे ।

तदेव मे दर्शय देव रूपम्

प्रसीद देवेश अग्नियाम ॥ [११-४५]

किरीटिन गदिन चकहस्त

इच्छामि त्वां द्रष्टुमह तथैव ।

तेनैव रूपेण चतुर्भुजन

सहस्रबाहो भव त्रिषमूर्ते ॥ [११-४६]

મંજરી ૫૩ મા

ગોપાલભક્તિ

[ભક્તે વ્યક્તિરૂપે ભગવાન પ્રત્યેનો પ્રેમ વ્યક્ત કર્યો છે, જેમ કરવાની છૂટ જગતમાં એકલો ભક્ત જ મોગવી શકે છે. મોટેથી જાત-જાતની આળો ગણાવી છે, પણ અતરનો ભાવ તો એ છે કે “હે ભગવાન, તમે મારા ઉપર કેટલી બધી કૃપાઓ વરસાવી છે. હું પોતાને ચંદ્રવંશનો રાજા માની અભિમાન લેતો, તમારી કૃપાથી હું નમ્ર ભક્ત બન્યો છું. હું વિકૃતાનું ગુમાન રાખી તમારી સ્થાયે વાદવિવાદમાં જોતર્યો, પણ તમે કૃપા કરી મને સિધ્ધ તરીકે સ્વીકાર્યો, મને સ્વધર્મ અમજાવ્યો, લોક-સંગ્રહની લગની લગાડી, હું અર્જુન છું એ મને બુલાવી જ મીથુ, મને કૃષ્ણમય બનાવી દીધો.”]

*

મેં તો ગાયોનો ગોવાળ, લલચ્યો મેં તો ગાયોનો ગોવાળ;
મારે શીષ મોટી આળ! - મેં તો ૦

હું પાંડુરાયનો પુત્ર,
હું લીધ્મરાયનો પોત્ર,
હું ધર્મરાયનો જાત્ર;

મેં આટ આલિજાત્યની ખોઈ, પૂજ્યો ભદ્રવખાળ;
મારે શીષ મોટી આળ! મેં તો ૦

મારા દ્રોણ અસ્રગુરુ,
મારા વ્યાસજી વેદગુરુ,
મારા કૃષ્ણ તે કુળગુરુ;

હું ગુરુવરોનાં ગ્રિધ્યપદ તણ, મોહ્યો મોહનજાળ.
મારે શીષ મોટી આળ. મેં તો ૦

જેને આદિ વા નહિ અંત,

જેને રૂપ વા નહિ રંગ,

હું ત્યાંનો મૂળ વિહંગ;

મને ગગનથી ગળડાવી જૂત્યો ક્ષેત્ર ક્ષેતરપાળ;^૨

મારે શીખ માટી આળ ! મેં તો

અંતાઃસ્થ જે દ્વરસ્થ,

અતિ ગૂઢ જે કૂટસ્થ,

એવા ગહનનો^૩ હું મત્સ્ય;

મને ખાડી તુલ્ય સ્વધર્મમાં, ઘેરો માછી માધવલાલ;

મારે શીખ માટી આળ ! મેં તો

પરબ્રહ્મ જે અંબિકા,

જે શુદ્ધ, પુદ્ગલ, વિમુક્ત,

હું શોભું તેનો ભક્ત;

મને લોકસંબંધની લગાડી નટવરે પંપાળ;^૪

મારે શીખ માટી આળ ! મેં તો

મને ઠઠણ કહી ભડકાવ્યો,

મને સરળ કહી સમજાવ્યો,

મને ભરમમાં ભરમાવ્યો;

ગાંડીવધન્વાને ગણ્યો છેક ગોસખાળ ગોપાળ;

મારે શીખ માટી આળ ! મેં તો

ધરી સારથીનું મિથ,

મને પાયાં ગીતા-વિથ,

મારી કાયા યઈ ગઈ કૃષ્ણ.^૫

રાજર્ષિપદથી બ્રહ્મ હું હવે અરજણો ગોપાળ;

મારે શીખ માટી આળ ! મેં તો

શબ્દાર્થ

૧. નદવબાળ = ક્ષત્રિયોમાં નીચા ગણાતા યાદવકુળમાં જન્મેલા શ્રીકૃષ્ણ.
૨. મને ગગનથી — દ્વેતરપાળ = આકાશમાં વિહાર કરનાર પક્ષીરાજ જે હું, તેને એક બળદની જેમ કૃષ્ણ કૃષિકારે હજમાં નોટ્યાં છે.
૩. નહન = બેઠો સાગર.
૪. પ'પાળ = આળપ'પાળ, કપાલિ.
૫. મારી — કૃષ્ણ = જેર ફેલાવાથી મારી દાયા કળી થઈ ગઈ. (ભક્તિની વક્રોક્તિમાં આમ કહ્યું છે ભક્તના ચનમાં તેા એમ છે કે કૃષ્ણે મને મીતાનાં અમૃત એવાં પાણી કે મારી દાયા કૃષ્ણમય બનાવી દીધી, ભક્તને જગવાનરૂપ બનાવી દીધો.)

*

ભગવદ્ગીતા

અર્જુન કથાચ

एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वाम् पर्युपासते ।
ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ॥ [१२-१]

શ્રીભગવાનુવાચ

मद्यावेदय मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ।
भद्रया परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः ॥ [१२-१]
ये त्वक्षरमनिर्देश्यम् अव्यक्तं पर्युपासते ।
सर्वभ्रगमचिन्तयै च कूटस्थमचल ध्रुवम् ॥ [१२-२]
सन्नियम्येन्द्रियग्राम सर्वत्र समबुद्धयः
ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥ [१२-४]
क्लेशोऽधिकतरस्तेषाम् अव्यक्तासक्तचेतसाम् ।
अव्यक्ता हि जनिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ॥ [१२-५]

મંજરી ૫૪મી

વિરાટની ભક્તિ

[ભક્તના મનના આબુ કે કૃષ્ણને ભજવાનો સહેલો માર્ગ લઈ
છટકું મને ન શોભે, મારે તો વિરાટને જ ભજવો જોઈએ; તેમ
કરવામા કष्ट વિરોધ હશે, પણ તેથી શું ? કૃષ્ણી કાયર થવું મારા જેવા
ભક્તને ન શોભે]

ભગવાન ભક્તના આવા બોળા વિચાર સાલળી તેની હાસી કરતા
નથી, પણ તેને ઉત્તેજન આપે છે તેને કળે કરીને સમગ્રવે છે કે
કૃષ્ણની ભક્તિ એ વિરાટની જ છે અને વિરાટની ભક્તિ પણ છેવટે
તો કૃષ્ણભક્તિ દ્વારા જ શક્ય છે, આખા વિશ્વની સેવા કરવી હોય
તો પણ તે સ્વધર્મપાલન કરીને, નાના નાના યજ્ઞકર્મ કરીને જ કરવી
પડે છે.]

*

['નવુ તો થયું રે દેવળ' — ની લલગા]

અર્જુન બોલ્યા :

કેને બળએ રે અમે કેને બળએ ?

બ્યાપક વિષ્ણુ કે નાનો કૃષ્ણ બળએ ? —

મન તો વાંછે છે પેલા વિરાટને વળથું રે,

કૃષ્ણશું તો ધરમા અમે રાજે રમીએ.

બ્યાપક૦

કૂદી કૂદી ચોટી જાણે કાળ કેરી પકડુ રે;

કૃષ્ણની મોઢી તો અમે સદા મુળીએ.

બ્યાપક૦

સવે' કોરેથી ગદીને સર્વને ઘેરશું રે;

કૃષ્ણ સખાને તો અમે નિત્યે બેઠીએ.

બ્યાપક૦

બુદ્ધિના બળથી અમે અકળને કળશું રે;
 કૃપણ તણું મહેલું ચરણું શાને શોધીએ ? વ્યાપક
 શ્રીભગવાન બોલ્યા :

અમરથના છોડે અર્જુન ! અમરથને સેવજે રે;
 વીર કેશ વીરો ભેઈ અમે રાખશું. —
 વિરાટનો વ્યાપક હરિયો નચિંત થઈ તરજે વીરા !
 છાની છાની સ્વધર્મ હોડી વાંસે લાવશું. વીર
 વિકરાળ કાળ કેરી દાઢમાં ધાજે વીરા !
 હૃદયે ભક્તિ સીંચીને ધીર આલશું. વીર
 સર્જનો છેડા લેવા હોટ તું દેજે વીરા !
 યજ્ઞની પરબો જહીં તહીં માંડી રાખશું. વીર
 અકળનાં અધારાં તું ઉકેલવા મથજે વીરા !
 શ્રદ્ધા પૂરવાને તારે તારે અગશું^૧. વીર

કવિવચન

અર્જુનને હરિ આલિંગ્યા, હરિમાં અર્જુન સમાયા,
 ગીતાનું જ્ઞાન વ્યાપક વિશ્વે વરચ્યુ. ગીતાનું

સંક્ષેપ

૧. શ્રદ્ધા — અગશું = આકાશમાં અમરગદા તારાઓ તારી અંદર શ્રદ્ધા પ્રગટાવશે.

૪

ભગવદ્ગીતા

ये त्वक्षरमनिर्देश्य अव्यक्तम् पशुषासत ।
 सर्वत्रग अचिन्त्यम् च कूटस्थ अचल ध्रुवम् ॥ [१२-३]
 एतन्निश्चयेन्द्रियग्रामम् सर्वत्र सममुद्भव ।
 ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहितेऽतः ॥ [१२-४]

મંજરી ૫૫ મી

સ્વદેશસેવા

[સેવાનાં પશુ અભિમાન ન હોય. પોતાની શક્તિ વિચારીને, પોતાની મર્યાદા જાણીને જે સેવા કરે છે તે જ સાચી સેવા કરી જાય છે. સારા વિશ્વની સેવા કરવાની હોંશ બહુ સારી છે, પણ તે સ્વદેશ-સેવા મારફત જ માણસ કરી શકે, સ્વદેશ પ્રત્યેની દરજ તજને કદી નહિ.]

*

[‘બક્તિ શરવીરની સાચી’—ને મળતો રાજ.]

સેવા સ્વદેશની તો કરીએ;

ચિર પર વિશ્વ સારું શિદ્ધ વહીએ ? સેવા૦

નાના હાથે નાના મુખમાં, નાના ગ્રાસ જ ભરીએ;

ચંદ્ર સૂર્યના મોહક આખા, ગળવા હામ ન ધરીએ;

બાપુ ! ગળ બહાર ના જઈએ. સેવા૦

પોતાનો દીવો સંકેરી, બાવે પથ દાખવીએ;

નભ-તારા સંકેરણ કરવા, ફૂદી ફૂદી કાં મરીએ ?

બાપુ ! અતિ લોભી ના થઈએ. સેવા૦

લાખ ગોપ^૨ લાગ્યા તે સંગે, તન દઈ ટેકો દઈએ;

ગિરિ ધરવાવાળો ગિરિધારી, મિથ્યા માન ન લઈએ;

બાપુ ! બાગ નમ્ર થઈ ભરીએ. સેવા૦

ફલાંગમાં કેમ કાશી ગાંઠે? ડગલે ડગલે જઈએ;
 સાચાં ડગ ભરીએ તો અતે, વિઘ્નેશ્વરને મળીએ;^૧
 બાપુ! કમે કમે ગઠ ચઢીએ. સેવા૦

સર્વભૂત-સેવાના પાઠે, સ્વદેશ સેવી પઢીએ;
 સર્વ ધર્મના મર્મ પૂજવા, સ્વધર્મ પાલન કરીએ,
 બાપુ! સુતર રાહે રહીએ. સેવા૦

અચિન્ત્ય અક્ષર મૂકવા પરથમ, કૃષ્ણ યુગલપદ મૂકીએ,
 અગમ જ્ઞાન જે ચહે સમજવા, ભગવદ્ગીતા ભણીએ;
 બાપુ! ભક્તિ વડે જશ વરીએ. સેવા૦

સાબ્દાર્થ

- ૧ નમતાશ—મરીએ= આકારમાં રહેલા તારાત્પી દીવાઓ પણ હું સંકેતરૂપે સંભાળું એવા ખોટા કૃદ્ધન ન મારવા યે
- ૨ ગોપ=ગોવાળિયાઓ (ગોવર્ધન પર્વતનો અહીં ઉત્પત્તિ છે)
- ૩ વિઘ્નેશ્વરને મળીએ=કાશીવિઘ્નેશનાથના દર્શન કરીએ

*

ભગવદ્ગીતા

મમ્યાવેશ્ય મનો ય માં નિયયુક્તા ઉપાસત ।

પ્રદયા પરયોપેતાસ્ત મે યુષ્મન્મા મતા ॥ [૧૨-૨]

મંજરી ૫૧ ઓ

મગવાનની નૌકાઓ

કાળ મહાસાગરમાં,
અનંત કાળ મહાસાગરમાં,
મારી અગણિત નૌકા ફરતી,
(અગણિત તારણી નભ જેમ તરતી,)
તરતાં જનમાં હિંમત બરતી,
ખૂડતાં જનના હાથ પકડતી.

કાળ મહાસાગરમાં૦

કાળ મહાસાગરમાં,
લીપણ કાળ મહાસાગરમાં,
હડહડ ચડતી જીવનબરતી,
ખળખળ મૃત્યુઓટ ઓસરતી,
છોળો તટ-ખડકો ધૂજવતી.
ઉચ્છળી નભ તારા ખૂંચવતી.

કાળ મહાસાગરમાં૦

કાળ મહાસાગરના —

ઠોઠે કાળ મહાસાગરના,
જગની જમા ઘર્ષ સૌ જનતા,
હૃદયે ભય-સંશય-ખળખળતાં,
(જેવાં સાગર જળ ધસમસતાં,)
હિંમત કરે કરે ને હઠતાં.

કાળ મહાસાગરના૦

કાળ મહાસાગરનાં—

પાણી કાળ મહાસાગરનાં,
ગર્જન ઘોષે સાદો પાણી,
તરંગ અંગુલીઓ દેખાડી,
હે પડકારા • છે દેા પ્રાણી,
હામ ધરે જે પાર જવાની ?

કાળ મહાસાગરનાં૦

૪

કાળ-મહાસાગરના—

પારે કાળ મહાસાગરના,
શાશ્વત મુખના અખૂટ ઢગલા,
સાહસ કરેા કરેા કેા વિરલા !
સાગર ભલે પછાડે પગલાં,
શેા જય ? નૌકાઓ મુજ સળલા.

કાળ મહાસાગરના૦

કાળ મહાસાગરના —

ભયથી કાળ મહાસાગરના,
આ તટ વાસી પામર લોકો,
(જેનો ભાવ ભરેસો ઓછો,
ભજતા ભૂખ, ચોક ને રોગો,
ડરમય મરતા શત શત ચોતો, ?

કાળ મહાસાગરના૦

કાળ મહાસાગરનાં—

અનંત કાળ મહાસાગરનાં,
ગીતા નૌકાઓ મુજ ફરતી,

ધોળી પાંખ^૨ પવનથી ભરતી,
આશા નયને^૩ તીર નીરખતી,
સહાય થવા શી નર્તન કરતી,

કાળ મહાસાગરમાં૦

૭

કાળ મહાસાગરમાં —

ઊગે કાળ મહાસાગરમાં,
યુગમાં એક જ દિવસ મુનેરી,
ફૂટે કેસરિયાં જવ પહેરી,
(ગણિતો લયશંકાનાં ફેરી,
શાન્ધત લહેર તણા કોઈ લહેરી,^૪

કાળ મહાસાગરમાં૦

૮

કાળ મહાસાગરમાં —

જે દિન કાળ મહાસાગરમાં,
વીર ઝુકાવે કેા મતવાલા,
સો સો નાવ બકપ દે મારાં,
(જેના દિવસ ગયા બહુ કાલા,
આમિષ પર જેમ મીન અધીરા.

કાળ મહાસાગરમાં૦

૯

કાળ મહાસાગરમાં —

ચંચળ કાળ મહાસાગરમાં,
નિશ્ચળ સત્ય પ્રતિજ્ઞા માની,
(મિથ્યા કહા કહા ન થનારી,
તન્મે નિર્ભય જે નરનારી,
નિશ્ચય હું તેનો કેવારી.^૫

કાળ મહાસાગરમાં૦

૧૦

સંખ્યા

૧. ડરમય — મોતો = સાચું મોત આવે તે પહેલાં ડરથી મે'હડે! વાર મોતની પીડામાંથી પસાર થાય છે.
૨. ધોળી પાંખ = સદ.
૩. આગા-નયને = કોઈને ગદ્ ગદ્ કરવાની તક મળેલી એવી આશાથી.
૪. સાશ્વત — સદેવી = સદૃશ મન હોય પ્રભુપ્રસાદના કાલથી આનંદના મોખી.
૫. દેવારી = ઉપદેશ.

ભગવદ્ગીતા

યે તુ સર્વાણિ કર્માણિ મયિ સંન્યસ્ય મત્પરા : ।

અનન્યૈર્નૈવ યોગેન માં ધ્યાયન્ત ઉપાસતે ॥ [૧૨-૬]

તૈરામહં સમુદ્ધર્તાં મૃત્યુર્લભારસાગરાન્ ।

મગામિ ન ચિરાત્ પાર્યં મધ્યાવેશિતચૈતસામ્ ॥ [૧૨-૭]

મંજરી ૫૭ મી

મદત્વાકાંક્ષી

[અર્જુનની જેમ આપણે પણ ધણી વાર કંઈ ખેસીએ છીએ કે આપણે હિમાલયવાસી હંસ છીએ, અને ગગનવિહાર કરવાની મહત્વાકાંક્ષામાં આપણા માનવશરીરના નિયંત્રે બૂલીએ છીએ. પરિણામ ખીત્તું શું આવે ? ઊછળીને જમીન ઉપર પછડાઈએ છીએ, અને એમ અનુભવની પછાડ વામનાં આપણને આપણી મર્યાદાનું જ્ઞાન થાય છે. ગગનના ઊંડાણમાં આંખ ભડે ફેરવો પણ પગ તો જમીન ઉપર જ ટેકી રાખો એવો ખવન ગીતામાંથી નીકળે છે.]

અર્જુન બોલ્યા :

હું તો હંસ હિમાલયવાસી —

થાઉં હંસ હિમાલયવાસી !

વિમલ બરફમાં રમનારો થાઉં, વિશાલ અગ્નિ-વિલાસી ! હું તો ૦ તારા-ગણ સંગ તરનારો થાઉં, સવિશશીનો સહવાસી ! હું તો ૦ અદ્ભુતનાં જળ પીનારો થાઉં, માનસ-મુક્તા-પ્રાણી ! હું તો ૦ કુરુક્ષેત્રના કદંમમાં પ્રભુ તનુ મમ અતિથય ત્રાસી ! હું તો ૦ કર્મફલમાં રુચે કેમ પ્રભુ ! ધ્યેય જેનું આઠારી ? હું તો ૦ અદ્ય મહી ૧ મને અમંતોય, જેને વિશદ લેવો જાગી. હું તો ૦ નયન નર ૧ હું કાં મેલું, જેને બળવો . . .

કવિવચન

સગુણ કૃષ્ણનો નગુણો અર્જુન, નિર્ગુણનો અભિલાષી^૧; હું તો
હેત ધરી ધરી ગીતા મુછાવી, છતાં મહત્વાકાંક્ષી ! હું તો

સાબદાર્થ

૧. અગ્ર-વિલામી = વાદળાઆમા વિહાર કરનાર.
૨. માનસ-મુખા-પ્રાણી = માનસ સંસ્પર્શના મોતીનો ચારો ચરનાર.
૩. કુરુક્ષેત્રના — ત્રાસી = આ લડાઈની ધાધલમા — જીવનના રોજના કામ-ધંધામા પડપા રહેવાનો મને કંટાળો આવે છે.
૪. કર્મફલ = કર્મની નીરસ કાપાફલ.
૫. અરુપ શરી = નાની વસ્તુને પકડવાથી.
૬. નશ્વર નર = નમે તેવા અવતારી પુરુષ હોવા છતાં આખરે મૃત્યુને વશ એવા શ્રીકૃષ્ણ.
૭. મગુણ — અભિલાષી = ભગવાને શ્રીકૃષ્ણને રૂપે સાક્ષાત ઉપદેશ કરવા છતાં અર્જુનને તેની કદર નથી, અને ખરો નિર્ગુણ ભગવાન કોઈ જુદો જ છે એમ તે માને છે.

મંજરી ૫૮ મી

જીવનયાત્રા

[અર્જુન પ્રવાસનો ભારે શૈખીન હતો અને તેણે એક મહાન પ્રતાપી તરીકે જીવનનો મોટો ભાગ ગાળ્યો હતો એવું મહાભારતમાં પ્રસિદ્ધ છે ભગવાને તેના પ્રિય વિષય યાત્રાનું દષ્ટાન્ત લઈ તેને જીવન-યાત્રાનો સિદ્ધાન્ત સમજાવ્યો છે એ જ ગીતાનો કર્મયોગ]

*

શ્રીભગવાન બોલ્યા :

તું તો પાકો પાથ^૧ ! પ્રવાસી,

તું તો અઠંગ પૃથ્વી-પ્રવાસી.

નવે ખડ ને મસ સમુદર, દ્વીપદ્વીપનો વાસી. તું તો
તું સ્વર્ગ ચડ્યો, પાતાળ પળ્યો, તું તેરવર્ષ વનવાસી. તું તો
તું અંગ દ્યો, તું બંગ દ્યો, તું દ્યો દારકા કાશી. તું તો
એકલ ક્યારે, સંધે ક્યારે, નહિ કદી હુઓ ઉઠાસી. તું તો
કસાયલાં તુજ આજે પગલા, શકિત કેમ નિરાશી ? તું તો
જીવનયાત્રા તૈસી જ^૨ અર્જુન ! પૃથ્વીયાત્રા જૈસી. તું તો
ઉદેશે કુણ ગયો પ્રવાસી, ડગ ડગનો જે દેખી ? તું તો
મજલે મજલે પૂછી પૂછી, જાત્રા કરવી ખાસી. તું તો
જન્મે જન્મે જૂઝી જૂઝી, વરણું પદ અવિનાશી. તું તો
જગની સેવા કરતા કરતા, કોઈ દિન વિરાટવાસી. તું તો
ગીતાશુંજન કરતાં કરતાં, કોઈ દિન મુખના રાશિ. તું તો

શબ્દાર્થ

૧ તેસી જ = તે સી જ

૨ ઉદેશે — દેખી = જે મુસાફરને હજી ડગલું પ્રિય નથી તે કદી પારણા મુખને પહોંચી શકે ?

મંજરી પદ્મી

જીવન-કસોટી

[ગીતાનો બોધ સાંભળી અજુને ભારેતનું મુઠ પાર ઉતારી દીધું. આપણે પણ તે બોધ સાંભળી ઉત્સાહમાં આવી જઈએ અને એકાદ મુઠ લડી નાંખીએ. પણ એક મુઠ પાર કરીને આપણે છટી શકતા નથી; ભગવાનના સૈન્યમાં ભરતી થનાર સૈનિકને સેનામાંથી છૂટવાપણું હોતું જ નથી, એક વાર બખ્તર ચણવ્યુ તે પાછું ઉતારવાનું રહેતું જ નથી. જીવન એક અખંડ મુઠ છે. આપણા અંતરમાં મુઠ સનન ચાલુ જ છે. કાશુની પણ શિથિલતા બનાવવાની મનાઈ છે. દૂધ જીતીને આપણે અદ્વેષ્ટ થવાનું છે, કૂરતા જીતીને કરુણ થવાનું છે, લોભિયા મટી સંતુષ્ટ થવાનું છે, લંપટ મટી ચતાત્મા થવાનું છે, નિર્બળ મનના મટી દૃઢ નિશ્ચય થવાનું છે. ગીતાજીએ ભગવાનના સૈનિકના—એટલે ભક્તનાં લક્ષણો ગણાવ્યાં છે તેમાં એવું એક પણ લક્ષણ ક્યા છે, કે જે જીવસંટોસટની લકાઈ વિના પ્રાપ્ત થાય? આખી જિંદગીની સખ્તમાં મખ્ત લકાઈમાં ઝંપલાવવાનું છે, પણ અતે ફળ પણ તેવું જ બહુ-મૂલ્ય મળશે. આવો યોદ્ધો મને અતીવ પ્રિય છે એવો ચાંદ ભગવાન પોતે તેને એનાયત કરશે.]

*

[' સંતપમશો ભેદ, કે રે હરિ સંત૦'ની લયમાં]

જીવન કસોટીએ ચઢાવું,

તું કહે તો તારું, જીવન કસોટીએ ચઢાવું;

નવલી કસોટીએ ચઢાવું,

તું કહે તો તારું, જીવન કસોટીએ ચઢાવું.

વૃક્ષે ટાંગેલી પેલી, ચકલી તાકેલી તેં તો,
 દ્રોષ ચુરુચુરું મનડું ભાવ્યું. તું કહે
 ત્રાજવે પજને તોળી, માછંલી વીધેલી તેં તો,
 દુષ્ટ-તનયાનું દિલડું ભાવ્યું. તું કહે
 ચીંધ્યું^૧ બહુ બહુ રે અણ્ણન! વીંધ્યું ચે બહુ બહુ તેં તો,
 શું શું તેં ગાંડીપથી બચાવ્યું^૨ તું કહે
 શંખો કુંઠાર્યા અણ્ણન! કીધા હુંકારા તેં તો,
 ક્યારે ક્યારે નયન તેં ભીંજાવ્યું^૩ તું કહે
 ધનુને જરી નિંધું ધમે, હણવા હઠી મેલી તેં તો,
 આત્માને મન નિડે તે શું માયું^૪ તું કહે
 ગીતો ગાંધવી^૫ અણ્ણન, નૃત્યો સંજ ગાયાં તેં તો,
 ગીતાનું ગાયન કેલુંકે ગાયું^૬ તું કહે

સાબદાર્થ

- ૧ ચીંધ્યું = તાક્યું.
- ૨ શું શું — બચાવ્યું ? = ધનુષારી તરીકે તે તો ભારે ખ્યાતિ મેળવી, પણ અદ્વેષ, મેન, ક્રુદ્ધ, ક્રોધ વગેરે બક્ષના વિરોધભાવે લાયક વ કહેલો થયો ?
- ૩ શંખો — ભીંજાવ્યું ? = તેં બહારના યુદ્ધોમા તો બહુ બહારી બતાવી, પણ અહંકાર, ક્રોધ આદિ સાથેના અંતરના યુદ્ધમાં તે કંઈ સફળતા મેળવી ? શું અહંકાર છીંચીને વ નષ્ટ થયો ? શું ક્રોધ છીંચીને વ ક્રુદ્ધાણુ, પ્રેમજ, ચતુરિત્ર સી પ્રત્યે સરખી મેલાભાવના રાખનારો થયો ?
- ૪ ધનુને — માયું ? = ભારતયુદ્ધ દરમ્યાન તને પાતો ચડાવવાના હેતુથી એક વાર યુધિષ્ઠિરે કહવા વચન સંભળાવ્યાં હતાં અને તારા નાડીવ ધનુષ્ય વિષે તિરસ્કારના શબ્દો વાપર્યા હતા, ત્યારે ઉડાઈને વ એમને મારવા દોડેલો. એમ સ્વમાનનો પ્રથમ જ નહોતો ત્યાં વ ક્રોધ કરીને દોડ્યો, પણ ભક્તની સ્વમાનની કલ્પના આથી ધારી

સૂક્ષ્મ હોય છે પોતાની અદર રહેલુ સ્વચ્છંદી અને હમેશા આત્માનો
તિરસ્કાર કરતુ હોય છે તેને તે જરા પણ સહન કરતો નથી તેને
જીને તે થતાત્મા, દૃઢ નિશ્ચયી, સ્થિરગતિ અને ત્યારે જ જ પે છે
વારુ સ્વમાન તેવુ સૂક્ષ્મ થયુ છે કે હજુ તે બહુ ને બહુ જ રહ્યું છે ?
૫ ગીતો આધર્મ — ૥યુ ૭ = ગાયન અને નૃત્યકળાઓ અધર્મો પામેથી
શીખીને છ મોટો અવાજન બન્યો છે, અને જગતમા સામાજીક મેજબી
સકયા છે, પણ ગીતાનુ ગાયન શુ છ ગાઈ બહુ છે ? ॥ ૭ ભક્તિના
ધર્મ અમૃતની ઉપાસના કરી બહુ છે ? શુ છ ભગવાનના તાલ
અનુસાર મનભુક્તિને નયવી તેનો અર્પિત પ્રિય ભક્ત બન્યો છે ?

*

ભગવદગીતા

અદ્યેષ્ટ સર્વમૂળાના મૈત્ર નક્ષણ એવ ચ ।
નિર્મમો નિરહકાર ઇમદુઃસપ્તસ ક્ષમી ॥ [૧૨-૧૩]
સતુષ્ટ સતત યોગી યતામા દૃઢનિશ્ચય ।
મન્યર્પિતમનોબુદ્ધિર્યો મે ભક્ત સ મે પ્રિય ॥ [૧૨-૧૪]
યત્માત્માદ્વિજતે લોકો લોકાઓદ્વિજત ચ ય ।
હર્ષામયમબોદ્ધેર્મૈર્મુક્તા ચ ॥ ચ મે પ્રિય ॥ [૧૨-૧૫]
અનપેક્ષ શુચિવક્ષ ઉવાસીના ગતવ્યથ ।
સર્વારમપરિત્યાગી યો મદ્ભક્ત સ મે પ્રિય ॥ [૧૨-૧૬]
યો ન હૃષ્યતિ ન ક્લેષ્ટિ ન શોચતિ ॥ અપતિ ।
શુભાશુભવરિત્યામી ભક્તિમાન્ ય સ મે પ્રિય [૧૨-૧૭]
ઇમ ક્ષમી ચ મિત્રે ચ તથા માનાપમાનયો ।
શીતોષ્ણસુષુપ્તેષુ સમ સગવિવર્જિત ॥ [૧૨-૧૮]
તુષ્યન્નિન્દાસુતિર્મોની સતુષો યેન કેનચિન્ ।
અનિક્ત સ્થિરમતિર્ભક્તિમાન્ મે પ્રિયો નર ॥ [૧૨-૧૯]
• ય તુ ધર્મ્યામૃતમિદં યયોક્ત વ્યુપાસતે ।
ધર્માન્ના મન્યમા ભવતાસ્તઙ્ગીવ મે પ્રિયા ॥ [૧૨-૨૦]

મંજરી ૧૦ મા

૧૦૦ ગીતા

તાત ! હું સમજાવું શી રીત ? બુદ્ધિની રચના તુજ વિપરીત;
ચિત્તપટ તારે ચક્ષુ વિચલિત, સજ્જ મુજ વક્ષ ધાય બિંબિત^૧.

કર્મ કહું તો ધાય કમાવા, રાજ્ય કીર્તિ, સુત વિત્ત,
તાત ! હું સમજાવું શી રીત ? બુદ્ધિની રચના તુજ વિપરીત.
કર્મ એ નિયત સ્વર્ગ વિહિત;
તાત ! હું સમજાવું શી રીત ? ૧

સ્વર્ગ કહું તો સજ્જ લાગે, અજ્ઞ શમ્ભુ ઉંઝીય,^૨
તાત ! હું સમજાવું શી રીત ? બુદ્ધિની રચના તુજ વિપરીત.
ધર્મ એ વજ્ર પ્રક્ષ નિર્મિત;
તાત ! હું સમજાવું શી રીત ? ૨

યજ્ઞ કહું તો યજ્ઞને બાંધે, પૂજે પુરોહિત;
તાત ! હું સમજાવું શી રીત ? બુદ્ધિની રચના તુજ વિપરીત.
યજ્ઞ એ મક્તિપૂર્ણ મુકીત;
તાત ! હું સમજાવું શી રીત ? ૩

મક્તિ કહું તો તાલ બળવી, ગાવા લાગે ગીત;
તાત ! હું સમજાવું શી રીત ? બુદ્ધિની રચના તુજ વિપરીત.
સક્રિયા એ કર્મયોગમાં પ્રીત,^૩
તાત ! હું સમજાવું શી રીત ? ૪

યોગ કહું તો જટા વધારે, યોગે અંગ ભભૂત;
તાત હું સમજાવું શી રીત ? બુદ્ધિની રચના તુજ વિપરીત.
યોગ એ કર્મ-બુદ્ધિ-સંગીત;^૪
તાત ! હું સમજાવું શી રીત ? ૫

બુદ્ધિ કહું તો ખાંચ ચડાવી, તાકે તર્ક-નિશિત^૫;
તાત ! હું સમજાવું શી રીત ? બુદ્ધિની રચના તુજ વિપરીત.
બુદ્ધિ એ જ્ઞાન : તુલ્ય-સાધ-શુદ્ધ;^૬
તાત ! હું સમજાવું શી રીત ? ૬

જ્ઞાન કહું તો ગેર લાખી, પટકુળ રંગે પીત;
તાત ! હું સમજાવું શી રીત ? બુદ્ધિની રચના તુજ વિપરીત.
જ્ઞાન એ ગીતામય જીવિન;
તાત ! હું સમજાવું શી રીત ? ૭

શબ્દાર્થ

૧. ચિત્તપટ — બિંબિત = તારા ચિત્તની સપાટી ઉપર વિમાર તરંગો બેઠ્યા કરતા હોવાથી તેના ઉપર આરા કથનની સીધી છાપ ન બેઠતા તેનું વહીભવન થાય છે એટલે તુ તેના કઈક વાહા જ અર્થા સમજે છે.
૨. ૩ ઝીપ = લોહનો ટોપ (જખતર).
૩. ભક્તિ — પ્રીત = ભક્તિયો ખરો અર્થ કર્મચાત્રનો એટલે ભગવાનને મગતા કર્મો કરવાનો રસ હોનો.
૪. કર્મ-બુદ્ધિ-સંગીત = કર્મની સાથે બુદ્ધિનો એક રાગ.
૫. તાકે તર્ક-નિશિત = તર્કરૂપી તીર ફેરે છે, વાદ વદવા મટે છે.
૬. જ્ઞાન — શુદ્ધ = હાર તેમ જ શુદ્ધ સરખા માનવા જોઈએ એવું જ્ઞાન.

ગીતાનુ રીડન

કર્મ કરુ કર્મૈવ તસ્માત્ સ્વમ્ ॥ [૪-૧૧]

સ્વધર્મ સ્વધર્મે નિધન યેય ॥ [૩-૩૫]

યન યતાર્યાન્ કમળોઽન્યત્ર લોકોઽય કર્મવધન ॥ [૩-૯]

મક્તિ સર્વભૂતસ્થિત યા માં મનત્યવત્તમાસ્થિત ।

સર્વથા વર્તમાનોઽપિ સ યોગી મયિ વર્તત ॥ [૬-૩૧]

યામ નાસ્તિ શુદ્ધિરયુક્તસ્ય ॥ [૨-૬૬]

શુદ્ધિ ય સર્વગ્નાનમિસ્નેહસ્તતત્પ્રાપ્ય શુભાશુભમ્ ।

નાભિનન્દતિ ન દ્વેષ્ટિ તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥ [૨-૫૭]

જ્ઞાન જ્ઞાન લબ્ધ્વા પરાં ક્ષાતિમચિરેણાધિગચ્છતિ ॥ [૪-૩૯]

ગીતામય જીવિત મુક્તિદુ પે રામે કૃત્વા ગમાગમૌ જયાજમૌ ।

તનો શુદ્ધાય શુદ્ધયસ્ય નૈવ પાપમવાપ્સ્યતિ ॥ [૧-૨૮]

*

અનાસન્નિધોગની પ્રસ્તાવનાઆથી રીડન

કમ દેહ છે ત્યા કર્મ તો છે જ તેમાથી કોઈ મુક્ત નથી કર્મ
માનમા કઈક દોષ તો છે જ ત્યારે અર્થબંધનમાથી એટલે
દોષસ્પર્શમાથી કેમ છુટાય ?

સ્વધમ આનો જવાબ ગીતાશ્રુતિએ નિશ્ચયાત્મક સંદેશમાં આપ્યો નિઃશય
કર્મ કરીને (એટલે કે કામનને નશ થઈ સ્વચ્છદે કર્મ ન
કરતા સ્વધર્મ આપરીને)

યન યતાર્યે કર્મ કરીને,

મક્તિ બધા કર્મો કુશ્ણાર્પણ કરીને એટલે મન, વચ્ચે માયો
પ્રધિરમા હેમી દઈને (ગીતાની શક્તિ તે વેવવાપણ નદિ
અધ્યપદ્ય નદિ.)

ચોત : પણ નિષ્કામતા (યા અને ભક્તિની ભાવનાઓ) કહેવામાનથી નથી થતી. (એટલે કે એ યોગ છે, એ સાધવો પડે છે; એ કળા છે, એ કેળવવી પડે છે.)

બુદ્ધિ : એ કેવળ બુદ્ધિનો પ્રયોગ નથી. એ હૃદયમંથનથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. (બુદ્ધિ એટલે સમતાવાન અને સ્થિર નિશ્ચયબળ.)

જ્ઞાન : એ ત્યાગશક્તિ ઉત્પન્ન કરવાને સારુ જ્ઞાન જોઈએ.

ગીતામય જીવન : એક પ્રકારનું જ્ઞાન તો ધણું પડિતો પામે છે. વેદાદિ તેમને મોટે હોય છે. પણ એમનામાં ધણું ભોગાદિમાં રમ્યાપમ્યા રહે છે. જ્ઞાનનો અતિરેક શુષ્ક પાંડિત્યરૂપે ન થાય, તેથી ગીતાકારે જ્ઞાનની સાથે ભક્તિને ભેળવી. ભક્તિ વિનાનું જ્ઞાન વિકૃત. તેથી કહ્યું, 'ભક્તિ કરો તો જ્ઞાન મળી જ રહેવાનું.' પણ ભક્તિ એ 'શીય તણું સાદું' છે. તેથી ગીતાકારે ભક્તનાં લક્ષણ સ્થિત-પ્રજ્ઞના જેવાં વર્ણવ્યાં છે. (ગીતાના સિદ્ધાન્તો જીવનમાં ઉતારનાર માણસ કેવો હોય તેનું એમાં વર્ણન કરેલું છે.)

મંજરી ૧૧ માં

અનુભવ

[જીવનયુદ્ધનો લક્ષ્યો કાઢી લાગ્યશાળી સત્યગ્રસ્ત્રો જ સર્વ શકે છે, પામશે તો શંખ ફૂંકાતાં જ પદ્માયન કરે છે. જેઓ જીવનને મદા મહેનતે મંથન કરશે તેઓ જ નવનીત પામશે, આગસુ લોકો મહેનતથી નાસશે અને જીવતા છતાં મૃત્યુ સરખા બની રહેશે.]

(૧)

અનુભવ જીવનનું નવનીત,
અમર્યુ નહિ મળશે, નહિ મળશે.
જે મથશે તેને મળશે,
અમર્યુ નહિ મળશે, નહિ મળશે.

શ્રદ્ધા ધૃતિ જોતર બાંધી, પ્રેમે મંથન કરશે;
કપાળથી ટીપા ઊતરશે, ત્યારે અનુભવ મળશે. અનુભવ૦

(૨)

અનુભવ જીવનનું નવનીત,
જોયાથી નહિ જડશે, નહિ જડશે.
જે જીવશે તેને જડશે,
જોયાથી નહિ જડશે, નહિ જડશે.

પડતો ને આખડતો પાછો, ખતે ઊલો યાશે;
નાનાનો એમ મોટો યાશે, તેને અનુભવ મળશે. અનુભવ૦

(૩)

અનુભવ જીવનનું નવનીત,
અવરથી નહિ મળશે, નહિ મળશે.

એ આપણેથી મળશે,
અવરથી નહિ મળશે, નહિ મળશે.

પર-અનુભવના પાઠ ભણીને, કોક જ શાણો જાનશે,
જાત કિપર ભાઈ જ્યારે વીતશે, ત્યારે અનુભવ મળશે. અનુભવ૦

(૪)

અનુભવ જીવનનું નવનીત,
શીખ સુણી નહિ મળશે, નહિ મળશે.

એ અંતરમાંથી મળશે,
શીખ સુણી નહિ મળશે, નહિ મળશે.

શીખ સુણી કદી પેટ ભરે તોય, ભોજનમુખ કુણુ તજશે ?
જીવ્યાનું જ્યારે દહાણું લેશે, ત્યારે અનુભવ મળશે. અનુભવ૦

(૫)

અનુભવ જીવનનું નવનીત,
મદ્દતમાં નહિ મળશે, નહિ મળશે.

મૂલ ભરશે તેને મળશે,
મદ્દતમાં નહિ મળશે, નહિ મળશે.

માયાથી પણ મોયો અનુભવ, વણમૂલે કેમ મળશે ?
કરમા લઈ શિરકમળ સમર્પે, તેને અનુભવ મળશે. અનુભવ૦

*

ભગવદ્ગીતા

ચદ્વલવા ચોપવન્ન સ્વગદ્વાત્મપાત્રતમ્ ।

સુખિન ક્ષત્રિયા પાર્થ લમન્ને યુદ્ધમીદશમ્ ॥ [૨-૩૧]

મંજરી ૧૨મી

શંકા

[સંશયાત્મા અથવા શંકામસ્ત એટલે અથહાથી ધેરાયેલો મનુષ્ય, જેનામાં ઈશ્વર ઉપર — સત્ય ઉપર આસ્થા નથી અને તેને માટે મરતક આપી દેવાનું શૌર્ય નથી, જેનામાં ભૂતમાત્ર પ્રત્યે પ્રેમ નથી અને તેમની સેવા કરી છૂટવાનો ઉત્સાહ નથી.]

*

શંકા નાગણી રે, વહાણાં નવ કરશે કોઈ સંગ;
 શંકા પાપણી રે, પ્રેમી! પાડશે ના પરસંગ.
 માળ પડેલી ફૂલની-એની, રંગબેરંગી ભાત;
 ભાળ્યું એટલું માનજો મા તમે, મેલજો મા ઝટ હાથ.
 શંકા નાગણી રે, વહાણાં! વખલરિયા એ રંગ;
 શંકા સાપણી રે, બાપુ! લોળવીને કે હંખ.
 સાપણી હસે એકને ત્યારે, એકના લેતી પ્રાણ;
 શંકા નાગણી એકને હસે તો, કરે અનેકની હાણ.
 શંકા પાપણી રે, ધારે નિત નવા રૂપ રંગ;
 શંકા નાગણી રે, પ્રેમી! પાડશે ના પરસંગ.

*

ભગવદ્ગીતા

અસ્યઅદ્વધાનથ સંશયાત્મા વિનશ્યતિ ।

નાયં લોકોઽસ્તિ ન પરો ન સુરં સંશયાન્મનઃ ॥ [૪-૪૦]

મંજરી ૧૩ મી

પસ્તાવો

['હું જૂઠો છું હું જૂઠો છું હું દુરાચારી છું ' એમ મોટેથી બોલુ એ સમ્યક્તાની નિરાશી યર્ષ પડી છે પણ એમ બોલવા માનથી સાધુ થવાનું નથી પસ્તાવાનો સૂર રોમ રોમમાંથી નીબળવો જોઈએ આપણું અણુ અણુ અસ્તરના જૂઠું-દુરાચાર સાથે દારુણ કુદમા બિતરબુ જોઈએ]

*

- મને પસ્તાવો આજ ધણો થાય, એમ તું બોલે રે,
એમ બોલીને હજવો થાય, મદમા^૧ ડાલે રે ૧
- તારી છબ ઠરીને ચોર, પસ્તાવો પુકારે રે,
તાગી આખલીમા કપટી ચોર, પલકારા મારે રે ૨
- એવી તારી તે હોઠ કેરી વાત, લોક કેમ માને રે ?
એક તારી જ છેતરાય જાત, સમજી જાને રે ૩
- અદમા ! પસ્તાવાના ન્હોય ઘેલા ! આવા અભિમાનો રે,
કોણે કાપેલ નાસિકાનો એલા ! ઉત્સવ કહી માન્યો રે ? ૪
- અત્યા ! પસ્તાવા કેડુ વારિ, સાકરિયુ શું હોશે રે ?
એનો કડવો તે ઘૂટ જળી તારી, આ કાચ બધી રોશે રે ૫
- તને પૂરેપૂરો પસ્તાવો, થયો હોય પાકો રે,
માન આળીને વળતા શીખ, આજ થકી વાકો રે ૬

જેણે અપમાન-આંખણી લગાડી, જીવન અજવાળ્યું રે;
એણે જીવનનો કાટ બધો કાઢી, કુંઠન પ્રગટાવ્યું રે. ૭

સાબદાચ્છં

૧. મદમા = હવે હું સુધરી ગયો છું એમ અભિમાનથી જાણવો અને માન માખવો.

*

ભગવદ્ગીતા

अपि चेत्, मुदुराचारे मज्जत माम् अनन्यभाक् ।
साधुरेव वा मन्मथ्यः सम्यग्व्यसितो हि सः ॥ [१-२०]

મંજરી ૧૪મી

મોટો તે ઝોટો

[બારે યોગસાધના કરે તેને જ સિદ્ધિ મળે છે એમ કંઈ નથી. એ રસ્તો કઠણ છે, તે ઉપરાંત તેમાં ઘણા બાગે માણસને મોટાઈના અભિમાનમાં ચડી જવાનું જોખમ પણ ગ્રસ્તું છે એ કરતાં પોતાના નાના જીવનથી મંતોપ માનવો અને તે ભગવાનને અર્થે— ભૂતમાત્રની સેનામાં ગાળવું એ સુતરો માર્ગ છે.]

*

જાન મા મન થકી મોટો,

હો માનવી! માન મા મન થકી મોટો (ધ્રુવ૦)

નાનો હતો ત્યારે મોટા થવાની

હોશિ થતો નિત મોટો,

મોટો મોટો કરી તને લોકે ચઢાવ્યો,

અહ્યા! તે દીનો તું થયો મોટો હો૦

નાનો હતો ત્યારે નાની હાથૂડીએ,

વિશ્વાસે વસ્તુ રહાતો,

મોટો તું મનથી બન્યો તે દીનો,

વહેમ થકી મારતો લાતો હો૦

નાનો હતો ત્યારે માગીતો થઈને,

સૌમાં તું સહેજમાં સમાતો,

મોટો બનીને હવે દરિયો ને દુનિયા,

માથે ઉપાડવાને ધાતો હો૦

નાનો હતો તેા કેવો નાનાં માળાપને,
 પ્રેમે પ્રભુ ગણી ભેતો;
 મોટાઈમાં આજ અલ્યા ! ત્રણે ભુવનનો
 સ્વામી તે તારે મન છોટો.

હો ૧૦

*

ભગવદ્ગીતા

અભ્યાસેડપ્યસમર્થોડસિં મત્વમેવમો મત્ત ।

મદર્થમ્ અપિ કર્માણિ કુર્વન્ સિદ્ધિમવાપ્સ્યસિ ॥ [૧૧-૧૦]

પ્રભુકૃપા

[સુખ અને વિગ્ધ એ કઈ હમેશા પ્રભુની કૃપાના લક્ષણો નથી, ઘણી વાર તેની કૃપા દુઃખ અને પરાજયને રૂપે પણ ઊતરે છે આવી સમજવામાં ભક્ત કથાવધી ઈશ્વરનું શરણ છેડ્યા તેમાર ઘશે નહિ તેને નિરુત્સાહ અને નિરાશ કરવો, એ કોઈને માટે શક્ય નથી તે તો સતત સતુષ્ટ ગ્દી મુદ્દમા મગ્ધો જ ગહેશે]

*

પ્રભુજી રાખણહારો છે,

ખુદા કઈ ખિદમતગાર નથી (ધ્રુવ૦)

ઘટશે તો તને હુલાવશે ને નહિ તો દેશે માર,
માર પડે તોય હસતો રહેજે, સમજી લેજે સાર પ્ર૦
સુખ મળે ત્યારે રજે કુલાતો, પ્રભુને ગણી અનુકૂળ,
હુ જ પડે ત્યારે રજે દુભાતો, પ્રભુ ગણી પ્રતિકૂળ પ્ર૦
વિભુના ઘઠતર વિભુજી જાણે, અર કહે અભિમાન,
રામ રહેલો તું જ્યારે જાણે, શકે હશે દુષમાન પ્ર૦
મેલ મેલ રે મૂઢ માનવી ! હહાપણ ને વળી ડાળ,
રાખે તેમ રહે, નાખે તે મહે, પ્રભુ પર સધળું ડાળ પ્ર૦

*

ભગવદ્ગીતા

સતુષ્ટ સતત યોગી ચતાયા દદનિચય ।

મયર્પિતમનોબુદિ યો મે ભક્ત સ મે પ્રિય ॥ [૧૨-૧૪]

યો ન હૃષ્યતિ ॥ દ્રષ્ટિ ન ગોચતિ ॥ કાંચતિ ।

પુમાણુમગતિવાણી મક્ષિતમાન્ વ સ મે પ્રિય ॥ [૧૨-૧૧]

મંજરી ૧૧ ગી
સ્વર્ગનગરના મુસાફર

કેણુ નગર માનવંતા મુસાફર !

કેણુ નગર તમે આલ્યા રે ?

સ્વર્ગનગરના કે નરકનગરના —

ક્યાંના મારગ તમે આલ્યા રે ? કેણુ

ધીરે ધીરે રે તમે ધીર વડે પગ,

થીર કરીને મૂકે રે;

સામે મળે તેને શીષ નામે છે,

પૂછે છે વાટ કેરા વાંકે રે. કેણુ

નેણુ નિરમળાં, વેણુ રસાળાં,

આલે છે તમે પગપાળા રે;

આલે છે તેમ તમે ધાક ન જાણો ને,

અદકા બને છે ઉજમાળા રે. કેણુ

સ્વર્ગનગર તમે આલ્યા મુસાફર,

જાણે તેણે તો તમને જાણ્યા રે;

જાણ્યા તેણે તમને જય જય કીધા,

બહુ બહુ હરખે વખાણ્યા રે. કેણુ

*

ભગવદ્ગીતા

ભમય શત્રુવગ્નુદ્ધિર્જ્ઞાનયોગમ્યવસ્થિતિઃ ।

દાન દમય યદ્યથ સ્વાપ્યાયસ્થ્ય માર્ગવથ્ ॥ [૧૬-૧]

મહિતા મરયમ્બોધસ્યાગઃ ક્ષાંતિરપેન્નુનમ્ ।

દયાનૂત્તમલેન્નુસ્તે માર્દરા હૃદયપલ્લમ્ ॥ [૧૬-૨]

તેજઃ કામા શ્રુતિઃ કૌશલમ્ અદેહો અગ્નિમાનિતા ।

મવન્તિ મંવદં દૈર્ઘ્યમભિજાળય માતન ॥ [૧૬-૩]

અંજરી ૧૭ મી

નરકનગરના મુસાફર

કેાણુ નગર મહામાતા મુસાફર !

કેાણુ નગર તમે ચાલ્યા રે ;

નરકનગરના કે સ્વર્ગનગરના—

ક્યાંના મારગ તમે જાત્યા રે ?

કેાણુ૦

મૂછં વાંકડી, ચાલ ફાંકડી,

વાંકી ભંભરવાળા રે ;

ધમ ધમ પગલે ધરણી ધ્રુજવો,

વરરાતના ચાળા રે.

કેાણુ૦

આગળ વાજાં, પાછળ વાજાં,

અંખાડી પર ઝૂલે રે ;

હોંશે હોંશે નથી સમાતા,

ફૂલમાં છાવી ફૂલે રે.

કેાણુ૦

નરકનગર તમે ચાલ્યા મુસાફર,

જાણે તેણે તો તમને જાણ્યા રે ;

જાણકારે કર અહીં અહીં તાણ્યા,

અજાણ્યે અગમ્યા વખાણ્યા રે.

કેાણુ૦

अथवद्गीता

इदमद्य मया लब्धम् इमं प्राप्स्ये मनोरथम् ।
 इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥ [१६-१३]
 असौ मया हनः क्षतुर्हनिष्ये चापरान् अपि ।
 ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहम् बलवान् सुखी ॥ [१६-१४]
 आदयोऽभिजनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया ।
 यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्ये इत्यज्ञानविमोहिता ॥ [१६-१५]
 अनेकवित्तविघ्नान्ता मोहजालसमावृता ।
 प्रसवता, कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥ [१६-१६]

અજરી ૧૮મી

અમૃત

આ અમૃતનાં ભરિયાં સરોવરો રે,
એના બીલનાર વીરલા કોક રે
—શૂરવીર સુરવરો રે.

આ હિંમત હોય તે પરવરો રે,
પડો પ્રીતે ઝો શૂરવીર લોક રે,
—પ્રાણભર તરો તરો રે. આ૦

કોઈ કહે અમૃત મીઠડાં, મીઠાં મધની પેર;
અનુભવિયાં અવળું કહે,
એ તો કડવા કડવાં ઝેર.

આ તરી જાણ્યા જો ભવસાગરો રે,
તરી જાણ્યા જો કામક્રોધ શોક રે,
—અમીસર તો તો તરો રે. આ૦

કોઈ કહે અમૃત શીતળાં, ગગને જેવો અંદ;
અનુભવિયાં અવળું કહે,
એ તો તીખી આગ પ્રચંડ.

આ તપે તપેલ જેણે દેહ ખંડે રે,
જેણે સહેલ સંકટોના ઘોક રે,
—તેજ કર તેમાં ધરો રે. આ૦

કેઈ કહે અમૃત નીર શાં, પીધાની એક વસ્ત;
 અનુભવિયાં અવશું કહે,
 એ તો મહેરામણુ છે મસ્ત.

આ કડવા તે ઘૂંટડા પી શકેા રે,
 પીને મીઠાં હસી શકેા હાસ રે,
 — પીને પ્રાણુ તો તો ભરેા રે. આ૦

*

ભગવદ્ગીતા

અમ્યાસાત્ રમતે યત્ર દુઃખાન્તં ચ નિગચ્છતિ ॥ [૧૮-૨૬]

યત્તદગ્રે વિવમિવ પરિણમેડ્મૃનોપમમ્ ।

તત્ સુખં સાત્ત્વિકં પ્રોક્તમ્ આત્મવૃદ્ધિપ્રણદયમ્ ॥ [૧૮-૨૭] .